

XALQLARIN HƏLAKI
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

RƏHMAN VƏ RƏHİM
OLAN ALLAHIN ADI İLƏ

HARUN YAHYA
ADNAN OKTAR

MÜƏLLİF VƏ ONUN ƏSƏRLƏRİ HAQQINDA

Harun Yəhya imzasından istifadə edən müəllif 1956-cı ildə Ankarada anadan olub. Orta məktəbi Ankarada oxuyub. Sonra İstanbulda Memar Sinan Universitetinin gözəl sənətlər fakültəsində və İstanbul Universitetinin bölməsində təhsil alıb. 80-ci illərdən bu günə qədər imani, elmi və siyasi mövzularda xeyli əsər yazıb. Bununla yanaşı, müəllifin təkamülçülərin (darvinistlərin) saxtakarlığını, onların iddialarının heç bir elmi həqiqətə əsaslanmadığını göstərən, habelə darvinizmin qanlı ideologiyalarla şübhəli əlaqələrini üzə çıxaran bir çox mühüm əsərləri var.

Müəllifin bu imzası inkarçı düşüncəyə qarşı mübarizə aparan iki peyğəmbərin xatirəsinə hörmət əlaməti olaraq seçilib: onları yad etmək məqsədilə Harun və Yəhya adlarından istifadə edilib. Rəsulullahın möhürünün müəllif tərəfindən kitabların üz qabığına vurulmasının simvolik mənası isə onların içindəkilərlə bağlıdır. Bu möhür Qurani-Kərimin Allahın sonuncu Kitabı və sonuncu sözü, Peyğəmbərimizin isə peyğəmbərlərin sonuncusu olmasının rəmzidir. Müəllif bütün yazılarında Quranı və Rəsulullahın sünnəsini rəhbər tutur. Bununla da inkarçı düşüncə sistemlərinin bütün əsas iddialarını bir-bir puça çıxarmağı və dinə qarşı yönələn etirazları tamamilə susduracaq sonuncu sözü söyləməyi hədəf seçir. Çox böyük hikmət və kamal sahibi olan Rəsulullahın möhürü bu sonuncu sözü söyləmək niyyətinə bir dua kimi istifadə edilib.

Müəllifin əsərlərindəki əsas məqsəd Quranı bütün dünyada təbliğ etmək, bununla insanları Allahın varlığını, birliyi və axirət kimi əsas iman məsələləri barədə dərinlən düşünməyə sövq etmək, inkarçı sistemlərin çürük əsaslarını və batil tətbiqatlarını hər kəsə göstərməkdir.

Harun Yəhyanın əsərləri Hindistandan ABŞ-a, Böyük Britaniyadan İndoneziyaya, Polşadan Bosniya-Hersoqovinaya, İspaniyadan Braziliyaya, Malayziyadan İtaliyaya, Fransadan Bolqarıstana və MDB ölkələrinə qədər dünyanın əksər ölkələrində maraqla qarşılır və birnəfəsə oxunur. İngilis, fransız, alman, italyan, ispan, portuqal, urdu, ərəb, alban, rus, boşnak, uyğur, İndoneziya, malay, benqal, bolqar, yapon, Çin, Azərbaycan kimi dillərə tərcümə edilən bu əsərlər geniş oxucu kütləsi tərəfindən maraqla izlənilir.

Dünyanın dörd bir tərəfində böyük rezonans doğuran bu diqqətəlayiq əsərlər insanların çoxunun iman gətirməsinə, əksər adamların da öz imanını kamilləşdirməsinə səbəb olur. Bu kitabları oxuyan və incələyən hər kəs onlardakı hikməti, habelə yığcam, dolğun, asan başa düşülən səmimi üslubu, həyati həqiqətlərin elmi-məntiqi izahını dərhal görür. Bu əsərlər hər bir kəsə tez bir zamanda təsir etmək, tam nəticə vermək, etirazlara yer qoymamaq və dəlillərin elmiliyi kimi xüsusiyyətlərə malikdir. Bu əsərləri oxuyan və onların üzərində ciddi düşünen adamların materialist fəlsəfəni, ateizmi, başqa batil fikir və fəlsəfələri müdafiə etməsi daha əslə mümkün deyil. Bəziləri müdafiə etsələr belə bunu yalnız inadkarlıq üzündən edəcəklər, çünki onların fikirlərinin əsasları çürükdür.

Dövrümüzdəki bütün inkarçı cərəyanlar Harun Yəhyanın külliyyatında elmi düşüncə nöqtəyi-nəzərindən məğlub ediləblər. Şübhə

yoxdur ki, bu xüsusiyyətlər Quranın hikmətindən və onun ifadə etdiyi fikirlərin gözəlliklərindən qaynaqlanır.

Müəllifin özü isə bu əsərlərinə görə lovğalanmır, əksinə, Allahın hidayətinə vasitəçi olmağa niyyət edir. Bundan başqa bu əsərlər nəşr edilərkən heç bir maddi qazanc güdülür.

Bu həqiqətlər nəzərə alınmalıdır. O zaman məlum olar ki, insanları onlara görmədiyini görməkdə kömək edən, onların hidayətə gəlməsinə səbəb olan belə əsərlərin oxunmasına həvəsləndirməyin özü də çox mühüm xidmətdir. Bu dəyərli əsərləri tanımaq əvəzinə insanların zehni qarışdıraraq, fikirlərinin qarışmasına səbəb olan, şübhə və tərəddüdləri aradan qaldırmağa, imanı xilas etməyə bir təsiri olmadığı təcrübədən keçirilən kitabları yaymaq yalnız və yalnız əmək və vaxt itkisi demək olacaq. İmanı xilas etməkdən daha çox müəllifin ədəbi gücünü göstərməyə yönəlmiş kitablarda bu təsirin olmayacağı aydındır. Bu mövzu ilə bağlı şübhəsi olanlar varsa, onlar Harun Yəhyanın əsərlərinin yeganə məqsədinin dinsizliyi aradan qaldırmaqdan və Quran əxlaqını yaymaqdan ibarət olduğunu, bu xidmətdəki təsir gücünün, müvəffəqiyyət və səmimiyyətin aydın görüldüyünü oxucuların ümumi qənaətindən anlaya bilər. Bunu qəti şəkildə yəqinləşdirmək və anlamaq lazımdır ki, dünyadakı zülm və iğtişaların, müsəlmanların çəkdiyi əziyyətlərin əsas səbəbi dinsizliyin ideya hakimiyyətidir.

Bunlardan qurtulmağın yolu isə dinsizliyin ideya cəhətdən məğlub edilməsi, imani həqiqətlərin ortaya çıxarılması və Quran əxlaqının insanların dərk edib mənimsəyə biləcəyi şəkildə çatdırılmasıdır. Dünyanı hər gün daha çox zülmə, iğtişaş və fəsadlara məruz qoymaq istəyənlərin

niyyətini nəzərə alsaq bəlli olar ki, bu xidmətin mümkün qədər sürətli və təsirli şəkildə yerinə yetirilməsi çox vacibdir. Əks təqdirdə çox gec ola bilər. Bu əhəmiyyətli xidmətdə çox böyük bir vəzifəni öz üzərinə götürmüş Harun Yəhyanın külliyyatı Allahın iznilə XXI əsrdə insanları Quranda bildirilən əmin-amanlığa və sülhə, doğruluq və ədalətə, gözəllik və xoşbəxtliyə aparmaqda bir vasitə olacaq.

Bu kitabda istifadə edilən ayələr Vasim Məmmədəliyevin və Ziya Bünyadovun birgə hazırladıqları Qurani-Kərimin Azərbaycan dilindəki tərcüməsindən götürülmüşdür.

HARUN YƏHYA

XALQLARIN

HƏLAKI

Çevirən: Şəlalə Arifqızı

OXUCUYA

- Bu kitabda və digər çalışmamızda təkamül nəzəriyyəsinin özünü doğrultmamasına və puç olmasına aid fikirlərə geniş yer ayırmağımızın əsas səbəbi adıçəkilən nəzəriyyənin əslində din əleyhinə düşüncə və təlimlərdən ibarət olmasıdır. Yaradılışı və bilavasitə Allahın varlığını inkar edən darvinizm 140 ildir ki, bir çox insanların öz imanını itirməsinə və ya şübhəyə düşməsinə səbəb olur. Buna görə də bu nəzəriyyənin aldadıcı olduğunu sübuta yetirmək və diqqətə çatdırmaq çox mühüm imani vəzifədir. Bunu insanlara çatdırmaq isə daha vacibdir.
- Bəzi oxucularımızın bəlkə də təkə bir kitabımızı oxumağa fürsəti olacaq. Buna görə də hər bir kitabımızda bu mövzuya qısa da olsa yer ayırmağı məqsəduyğun bilirik.
- Nəzərə çatdırılması lazım olan digər bir məsələ də bu kitabların içindəkilərlə əlaqədardır. Yazının bütün kitablarında imani mövzular Quran ayələri işığında izah olunur, insanlar Allahın ayələrini öyrənməyə və onlara uyğun yaşamağa dəvət edilirlər. Allahın ayələri ilə bağlı bütün məsələlər isə oxucunun şüurunda heç bir şübhə və ya sual yaratmayacaq şəkildə açıqlanır.
- Bu izahatda istifadə edilən səmimi, sadə və axıcı üslub kitabların 7 yaşdan 70 yaşa qədər hər kəs tərəfindən rahat başa düşülməsini təmin edir. Belə təsirli və dəlil-sübutlu izahat sayəsində kitablar birnəfəsə oxunur. Hətta dini rədd etmək fikrində qəti olanlar da bu kitablarda göstərilən həqiqətlərdən təsirlənir və deyilənlərin doğruluğunu inkar edə bilmir. Bu kitabı və müəllifin digər əsərlərini həm təklikdə, həm də qarşılıqlı söhbət, polemika şəraitində rahat oxumaq mümkündür. Bu kitablardan istifadə etmək istəyən bir qrup oxucunun onları birlikdə oxuması mövzu ilə bağlı fikir və təcrübəsini də bir-biri ilə bölüşməsi səbəbindən yararlı olacaq.
- Bununla belə, sadəcə olaraq Allah rizası üçün yazılan bu kitabların tanınmasına və oxunmasına kömək etmək də böyük xidmətdir. Çünki müəllifin bütün kitablarında oxucuya müsbət təsir bağışlayan məsələləri sübut etmək üsulu çox güclüdür. Həmçinin dini izah etmək istəyənlərin əlindəki ən təsirli üsullardan biri də bu kitabları hamının oxumasını təşviq etmək, buna çalışmaqdır.
- Müəllifin digər əsərlərinin üz qabığının şəkillərinin kitabların son hissəsinə əlavə edilməsinin də mühüm səbəbləri var. Kitabı əlinə alan hər bir adam yuxarıda qeyd etdiyimiz xüsusiyyətləri özündə toplayan və oxumaqdan xoşlandığı ümid etdiyimiz bu kitabla eyni xüsusiyyətlərə malik olan çoxlu əsərlərin olduğunu görəcəkdir.

Eyni zamanda həm dini, həm də siyasi mövzularda istifadə edəcəyi mənbələrin mövcudluğuna şahid olacaq.

- Başqa kitablarda rast gəldiyimiz şəxsi fikirlərə, müəllif qənaətlərinə, şübhəli mənbələrə əsaslanan izahlara, müqəddəslərə qarşı lazım olan ədəb və hörmətə diqqət yetirməyən üslublara, ümitsizliyə aparıcı şübhəli yazılara və digər çatışmazlıqlara bu əsərlərdə rast gələ bilməzsiniz.

İÇİNDƏKİLƏR

●	ÖN SÖZ -----	10
●	GİRİŞ – Keçmişdəki xalqlar -----	14
●	I HİSSƏ – Nuh tufanı -----	21
●	II HİSSƏ – Hz. İbrahimin həyatı -----	63
●	III HİSSƏ – Lut peyğəmbərin xalqı -----	74
●	IV HİSSƏ – Ad qövümü -----	101
●	V HİSSƏ – Səməd xalqı -----	126
●	VI HİSSƏ – Sularda qərq olmuş firon -----	141
●	VII HİSSƏ – Səba xalqı və Arim seli -----	174
●	VIII HİSSƏ – Hz.Süleyman -----	188
●	IX HİSSƏ – Əshabi-Kəhf -----	198

●	X HİSSƏ – Nəticə -----	213
●	TƏKAMÜL YALANI -----	219
●	İQTİBASLAR -----	253

ÖN SÖZ

“Bu, məmləkətlərin xəbərlərindəndir ki, sənə söylədik. Onların bəzisindən əsər-ələmət qalmış, bəzisi isə yerlə-yeksan olmuşdur. Biz onlara zülm etmədik. Onlar özləri özlərinə zülm etdilər. Allahdan qeyri ibadət etdikləri tanrılar Rəbbinin əmri gəldikdə onlara heç bir fayda vermədi, əksinə, yalnız ziyanlarını artırdı” (“Hud” surəsi, 11/100-101).

Allah-Təala insanı ona ruh və can bəxş edərək yaratdı, ona müəyyən bir müddətə qədər həyat verdi və şübhəsiz ki, hər birimizin bu dünyanı tərk edəcəyi və yenidən öz Yaradanının qarşısında duracağı gün yetişəcək. Allah insanı yaratdı və bizim haqqımızda hər şey yalnız Ona məlumdur, bizim bütün gizli niyyətlərimizi və əməllərimizi də yalnız O bilir. Rəbbimiz insanlara düşünmək, həqiqəti dərk etmək və öz ehtiyaclarını ödəmək qabiliyyəti bəxş etdi.

Görün Allah-Təala Qurani-Kərimin ayələrindən birində nədən xəbər verir: **“Məgər yaradan bilməzmi?!”** (“Mülk” surəsi, 67/14).

Bu dünyada hər bir insanın yeganə həqiqi məqsədi Həqiqət axtarışı, Allahın Uca Hikmətini dərk etmək və Uca Yaradana Onun insanlara xəbər verdiyi ehkamları yerinə yetirərək qulluq etməkdir. Allahın insanlara Peyğəmbərimiz (s.ə.v.) vasitəsilə göndərilmiş vəhyini və Peyğəmbərimizin (s.ə.v.) sünnəsini hər insan əsl həyat kodeksinə çevirməlidir.

Qurani-Kərim Allah Təalanın bəşəriyyətə göndərdiyi sonuncu Kitabı və Yaradanın yeganə düzgün açıqlamasıdır.

Quran bizə həyatda Yüksək Harmoniya mənbəyi kimi bəxş edilib və yalnız bu müqəddəs öüyüdlərin mənasını dərk etdikdən sonra bəşəriyyət bu həyatda sülh və harmoniyaya nail olacaq, insanlar arasında əlaqənin əsas prinsiplərindən olan qardaşlığın və ehtiramın hökm sürəcəyi ədalətli və rəhmli cəmiyyət yarada biləcək. Qurani-Kərimdə bizə göndərilən elmdə həm bu, həm də qarşıdakı dünyalarda xilas olmağın açarı gizlənilir.

Quranın mənalарının dəqiq öyrənmək və onların üzərində dərindən düşünmək hər bir əsl möminin borcudur, axı Allah-Təala bizə bildirir ki, Quran düşünən insanlar üçün nazil edilib:

“Bu Quran insanlar üçün elə bir moizədir ki, onunla həm qorxsunlar, həm Allahın tək bir tanrı olduğunu bilsinlər,

həm də ağıl sahibləri düşünüb ibrət alsınlar!” (“İbrahim” surəsi, 14/52).

Sözsüz ki, Quranın bizdən dərin düşüncə və götür-qoy tələb edən mənalarından biri öz azğınlıqları, mənəvi deqradasiyası və Allah-Təalanın onları qarşıdakı cəzadan qorumaq, peşman olmağa çağırmaq və onları yaradan Rəbbinin əmrlərinə tabe olmağa dəvət etmək üçün göndərdiyi peyğəmbərlərə qarşı düşmən münasibətləri ucbatından Uca Allahın yer üzündən silməklə cəzalandırdığı xalqların qədim böyük sivilizasiyaları haqqındakı məlumatlardır.

Quran insanlara bu hadisələrin gələcək nəsillərə ibrət olması üçün xəbərdarlıq edir. Məsələn, Allaha qarşı çıxan bir dəstə yəhudidən bəhs edildikdən sonra deyilir: **“Biz bunu onlarla bir dövrdə yaşayanlar və sonradan gələnlər üçün ibrət və müttəqilərdən ötrü nəsihət olsun deyə etdik” (“Bəqərə” surəsi, 2/66).**

Müəllif bu kitabda Qurani-Kərim ayələrinin, arxeoloji və tarixi tədqiqatların nəticələrinin əsasında adı Quranda çəkilən xalqların həlak olmasından əvvəl baş vermiş hadisələri təhlil etməyə cəhd göstərib. Bizim məqsədimiz oxucunun nəzərinə bizim üçün bütün “ehtiyat tədbiri” olan hadisələrin düzgün gedişatını çatdırmaqdır, çünki onlar bəşəriyyət üçün ibrətdir.

Bu tədqiqatda müəllif həmçinin Qurani-Kərimin mənalının gerçəkliyini və sonsuz hikmətini bir daha göstərmək üçün sivilizasiyaların devrilməsi hadisələrini təsdiqləyən, bizi əhatə edən həyatdan olan misalları ayələrlə müqayisə etməyə çalışıb. Axı Allah Onun rəmzlərinin bizi əhatə edən həyatda aydın görünəcəyini deyir: **“Və de: “Həmd olsun Allaha! O, Öz ayələrini sizə göstərəcək, siz də onları görüb tanıyacaqsınız. Rəbbin etdiyiniz əməllərdən əsla xəbərsiz deyildir!” (“Nəml” surəsi, 27/93).**

İnsanın dinə, imana əsas yolu dərk etmədən, idrakdan, birlikdən keçir.

Quranda adı çəkilən qədim böyük sivilizasiyaların ölümünün və süqutunun praktiki olaraq bütün faktları arxiv sənədlərinin tədqiqi və bizim yüzillikdə arxeologiya sahəsində edilən kəşflərin sayəsində “görünən” və “tanınan” oldu. Bu kitabda biz xalqların məhv olmasının səbəblərini öyrənəcəyik. Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, biz Quranda hər şeyi aydın anladılan xalqlar haqda bəhs etmirik, çünki bu vəhydə onların olduqları vaxt və yer bildirilmir, yalnız onların düşmənçiliklərinin və Allaha və peyğəmbərlərə olan itaətsizliklərinin gətirib çıxardığı aqibət bildirilir.

Bir sözlə, bizim məqsədimiz Allah-Təalanın göndərdiyi dinin gerçəkliyini müasir elmi kəşflər əsasında hər kəsə - həm mö-

minə, həm də kafirə göstərmək və Quranın həqiqiliyini aydınlaşdırmaqdır.

GİRİŞ

KEÇMİŞDƏKİ XALQLAR

“Məgər onlara özlərindən əvvəlki Nuh, Ad, Səməd tayfasının, İbrahim qövmünün, Mədyən əhalisinin və Mötəfikilərin (şəhərləri alt-üst olmuş Lut tayfasının) xəbəri gəlib çatmadımı? Peyğəmbərləri onlara aşkar möcüzələrlə gəlmişdilər. Allah onlara zülm edən deyildi, lakin onlar özlərinə zülm etdilər” (“Tövbə” surəsi, 9/70).

Allahın peyğəmbərlər vasitəsilə göndərdiyi müqəddəs çağırış bəşəriyyətin yaradıldığı ilk gündən insanların nəzərinə çatdırılır. Bəziləri buna qulaq asdılar, bəziləri isə onu rədd etdilər. Bə-

zən də elə oldu ki, bütöv bir kafirlər tayfasından yalnız cüzi bir insan toplusu Peyğəmbərin (s.ə.v.) ardınca getdi.

Ancaq müqəddəs çağırışın göndərildiyi xalqların böyük əksəriyyəti onu qəbul etmədi. Bundan əlavə, bu xalqlar Uca Allaha itaətsizliklə kifayətlənmir, həmçinin onlara göndərilən peyğəmbərləri və onlara inanan ardıcılıqlarını kobudcasına alçaldır, onları məsxərəyə qoyurdular. Hər dəfə peyğəmbərləri “yalanda, kafirlikdə və sehrbazlıqda, divanəlikdə, acgözlükdə və azgınlıqda” təqsirləndirirdilər. Üstəlik, xalqın içindən çıxan əyanlar peyğəmbərlərin həyatına da qəsd edirlər, halbuki peyğəmbərlərin hər biri öz xalqına ona nəsihət vermək və ona Allaha səcdə etməyin vacibliyini xəbər vermək üçün göndərilmişdi. Onlar nə pul, nə vəzifə, nə də digər dünyəvi nemət istəmirdilər. Onların bütün fəaliyyəti yalnız xalqı haqq dinə qayıtmağa və başqa həyata başlamağa dəvət etməkdən ibarət idi.

Keçmişdəki tarixi hadisələrin parlaq nümunəsi kimi Şuayb peyğəmbərlə onun göndərildiyi Mədyən çarlığının xalqı arasında baş verən hadisəni göstərmək olar. Mədyənliləri onların törətdiyi ədalətsizliklərdən çəkinməyə və Allaha inanmağa səs-ləyən Şuayb peyğəmbərin gəlişinə reaksiyası diqqəti xüsusilə cəlb edir:

“Mədyən əhlinə də qardaşları Şüeybi peyğəmbər göndərdik. O dedi: “Ey qövmüm! Allaha ibadət edin. Sizin

Ondan başqa heç bir tanrınız yoxdur. Ölçünü və çəkini əskiltməyin. Mən sizi xeyir-bərəkət içində görürəm. Bununla belə (Allahın hökmlərinə riayət etməyəcəyiniz təqdirdə) sizi bürüyəcək bir günün əzabından qorxuram!

Ey qövmüm! Ölçüdə və çəkiddə düz olun. İnsanların heç bir şeydə haqqını əskiltməyin. Yer üzündə gəzib fitnə-fəsad törətməyin! Əgər möminsinizsə, Allahın verdiyi mənəfəət sizin üçün daha xeyirlidir. Mən də sizə nəzarətçi deyiləm!”

Onlar dedilər: “Ey Şüeyb! Atalarımızın tapındığı bütləri tərک etməyimizi, mallarımızla istədiyimiz kimi hərəkət etməkdən vaz keçməyimizi sənə namazınmı əmr edir? Sən doğrudan da, həlim xasiyyətli sən, çox ağıllısan!”

Belə cavab verdi: “Ey qövmüm! Bir deyin görək! Əgər mən Rəbbimdən aşkar bir möcüzə ilə gəlsəm və Rəbbim mənə Öz dərgahından gözəl bir ruzi versə mən öz Rəbbimə asi ola bilərəmmi? Mən sizə yasaq buyurduğum şeyin əksinə gedib onu özüm etmək istəmirəm. Mən yalnız bacardığım qədər sizi islah etmək istəyirəm. Mənim müvəffəqiyyətim yalnız Allahın köməyilədir. Mən yal-

nız Ona təvəkkül etdim və məhz Onun hüzuruna dönəcəyəm!

Ey qövmüm! Mənə qarşı olan ədavətiniz Nuh tayfasının, Hud camaatının və Saleh qövmünün başına gələnləri sizin də başınıza gətirməsin. Lut tayfası da sizdən uzaq deyildir!

Rəbbinizdən bağışlanmanızı diləyin və Ona tövbə edin. Həqiqətən, Rəbbim rəhm edəndir, sevəndir!”

Onlar dedilər: “Ey Şüeyb! Dediklərinin çoxunu başa düşmür və səni aramızda zəif görürük. Əgər əsirət olmasaydı, səni daşqalaq edərdik. Yoxsa sən bizim üçün əziz bir adam deyilsən!”

Dedi: “Ey qövmüm! Məgər mənim əsirətim sizə Allahdan da əzizdir ki, Onu unudub saymırsınız? Həqiqətən, Rəbbim nə etdiklərinizi biləndir!

Ey qövmüm! Əlinizdən gələni edin. Mən də etdiyimi edəcəyəm. Rüsveyedici əzabın kimə gələcəyini və kimin yalançı olduğunu biləcəksiniz. Gözləyin. Doğrusu, mən də sizinlə birlikdə gözləyirəm!”

Əmriniz gəldikdə Özümüzdən bir mərhəmət olmaqla, Şüeybi və onunla birlikdə iman gətirənləri xilas etdik. O

zölm edönləri isə, döhşətli bir səs bürüdü və onlar öz evlərində diz üstə çöküb qaldılar.

Sanki onlar heç yaşamamışdılar. Bilin ki, Mədyən tayfası da Səməd qövmü kimi uzaq oldu!” (“Hud” surəsi, 11/84-95).

Allah onları xeyirxahlığa və ədalətə səsleyən Şuayb peyğəmbəri “daşlarla döyərək” öldürməyi düşünən Mədyən xalqını bu cür cəzalandıraraq məhv etdi. Mədyənlilər Quranda adı çəkilən yeganə misal deyillər. Şuayb və onun xalqı arasında olan dialoqlardan da aydın olduğu kimi, Mədyən sakinlərindən əvvəl və sonra da bir çox icma və tayfalar yer üzündən Allahın qəzəbi nəticəsində silinmişdir.

Daha sonra biz keçmişin məhv olmuş sivilizasiyaları haqda arxeoloji məlumatlardan bəhs edəcəyik. Quranda bu xalqların həyat tarixi bütün təfəsilatı ilə təsvir edilir. Uca Allah insanları bu çarlıqların başına gələn pis aqibət haqda düşünməyə və bundan özləri üçün dərş götürməyə çağırır.

Maraqlısı budur ki, Allahın qəzəbinə uğramış xalqlar əksər hallarda yüksək səviyyədə inkişaf etmiş sivilizasiyaya malik idilər. Bu xüsusiyyət Quranda xüsusi qeyd edilir:

“Biz onlardan əvvəl özlərindən daha qüvvətli neçə-neçə nəsilləri məhv etdik. Onlar: “Görəsən, (ölümdən qaçıb)

can qurtarmağa bir yer varmı?” - deyərək ölkə-ölkə gəzib dolaşmışdılar” (“Qaf” surəsi, 50/36).

Ayədə həmin cəmiyyətlərin “güclü” olmasından bəhs edilir, görünür, adıçəkilən cəmiyyətlər güclü hərbi-dövlət sisteminə malik idilər, yeni torpaqları və xalqları işğal edir, başqalarından fərqlənən özünəməxsus arxitekturaya malik şəhərlər salırdılar.

Məhv olmuş səltənlərin bu xüsusiyyətləri sizə texnologiya və elmin köməyi ilə yaradılmış yüksək inkişaflı dünya, mərkəzləşdirilmiş dövlətlər və böyük şəhərlər yaradan, ancaq bütün bunların Allahın bəxş etdiyi gücün sayəsində mümkün olduğunu unudan əksər müasir cəmiyyətləri xatırlatmırıq?! Bu cəmiyyətlər Allahın rəhminə etinasızlıq göstərərək Onun əmrlərinə tabe olmurdu-lar. Ancaq ayədə deyildiyi kimi, məhv edilmiş xalqları nə yüksək inkişaflı sivilizasiya, nə də güc həlak olmaqdan xilas edə bilmədi, çünki onların irəli sürdükleri hər şey Allahın qanunlarını inkar etməyə, nifaq toxumu səpməyə və yer üzündə hərc-mərclik yaratmağa əsaslanırdı. Ətrafımızda ədalətsizlik və əzab toxumu səpdiyimiz müddətdə bizi də bu cür tale gözləmirmi?

Arxeoloji tədqiqatların nəticələri hadisələrin doğruluğunu faktiki olaraq təsdiqlədi və Quranın ibrətamiz xarakterini aydın və inandırıcı şəkildə göstərdi. Uca Allah bizi əvvəlki nəsillərin başına

gələnləri unutmamağa və yer üzündə Onun rəhminə layiq yaşamağa çağırır:

“Səndən əvvəl də ancaq şəhər əhlindən olub özlərinə vəhy etdiyimiz neçə-neçə kişilər göndərdik. Məgər yer üzündə gəzib dolaşdıqlarımızı ki, özlərindən əvvəl gəlib-gedənlərin (məhv olmuş xalqların, tayfaların) aqibətinin necə olduğunu görsünlər? Həqiqətən, axirət yurdu Allahdan qorxub pis əməllərdən çəkinənlər üçün daha xeyirlidir. Məgər dərk etmirsiniz?

Nəhayət, peyğəmbərlər ümitsizliyə qapıldıqda və özlərinin yalançı hesab edildiklərini gördükdə köməyimiz onlara yetdi, dilədiyimizə nicat verildi. Bizim əzabımız günahkarlardan əsla dəf olunmaz! Hekayətlərində ağıl sahibləri üçün, sözsüz ki, bir ibrət vardır. Bu Quran uydurma bir söz deyildir. Ancaq özündən əvvəlkilərin təsdiqi, hər bir şeyin müfəssəl izahıdır. O, iman gətirən bir tayfa üçün hidayət və mərhəmətdir!” (“Yusif” surəsi, 12/109-111).

Qurani-Kərimdə bəhs edilən keçmişdəki hadisələrin hekayələri şüurlu insan üçün bir ibrət dərsideir. Allah-Təalaya qarşı çıxan, Onun əmrlərini rədd edən və Onun peyğəmbərlərini ələ salan xalqlar bizim üçün ibrətdir. İnsanın uydurma gücü Allah qarşısın-

da necə də miskin və cılızdır. Biz keçmişin ibrətamiz hadisələrini sizə xronoloji ardıcılıqla çatdıracağıq. Şüurlular isə bunların üzərində düşünəcəklər...

I HİSSƏ

NUH TUFANI

“Biz Nuhu öz tayfasına peyğəmbər göndərdik. Nuh onların arasında min ildən əlli əskik qaldı. Onlar zülm edərkən tufan onları yaxaladı” (“Ənkəbut” surəsi, 29/14).

Nuh peyğəmbərin xalqının başına gəlmiş tufanın hekayəti praktiki olaraq bütün dünya millətlərinin mədəni irslərində əsas yer tutur.

Bu süjet Qurani-Kərim ayələrində də xüsusi qeyd edilir. Bir çox ayələrdə Nuh peyğəmbərin onun öyüdlərinə və xəbərdarlıqlarına baxmayan xalqından, bu xalqın peyğəmbərin gəlişinə reaksiyasından, həmçinin sonralar bu xalqın başına gəlmiş hadisələrin gedişatından ətraflı bəhs edilir.

Uca Allah Yeganə Yaradana inanmayan, özünə yeni tanrılar seçən xalqı qorumaq, onun səhvlərini dərk edib tək Allaha səcdə etməsi üçün Nuh peyğəmbəri göndərdi. Nuhun onları gözləyən cəza haqda dəfələrlə xəbərdarlıq etməsinə və həqiqi dinin ardınca getmək çağırışlarına baxmayaraq insanlar öz günahlarında ısrarlı idilər. Bu haqda Qurani-Kərimdə belə şərh edilir:

“Həqiqətən, Biz Nuhu öz qövmünə peyğəmbər göndərdik. O belə dedi: “Ey qövmüm! Allaha ibadət edin. Sizin Ondan başqa heç bir tanrınız yoxdur. Məgər qorxmursunuz?”

Qövmünün kafir başçıları dedilər: “Bu, sizin kimi yalnız adi bir insandır. Sizə böyüklük etmək istəyir. Əgər Allah istəsəydi, mələklər göndərərdi. Biz bunu ulu babalarımızdan eşitməmişik.

Bu adamda sadəcə olaraq bir dəlilik var. Hələ bir müddət gözləyin!”.

Belə dedi: “Ey Rəbbim! Onların məni yalançı hesab etmələrinə qarşı mənə kömək et!” (“Muminun” surəsi, 23/23-26).

Bu ayədə adı çəkilən dəstələr, yəni aristokratiya Nuhu tamahkarlıqda, cəmiyyətdə tanınmaq və zənginləşmək arzusunda günahlandırıb onu “ağılsız” damğası ilə ləkələyərək xalqın arasından qovmağa çalışırdı.

Bunun ardınca Allah belə buyurmuşdur: **“Biz Nuha belə vəhy etdik: “Gözlərimiz önündə və vəhyimiz üzrə gəmini düzəlt. Nəhayət, əmrimiz gəldiyi və təndir qaynadığı zaman hər heyvandan biri erkək, biri dişi olmaqla bir cüt, həmçinin əleyhinə əvvəlcədən hökm verilmiş kimsələr, istisna olmaqla, ailə üzvlərini gəmiyə mindir” (“Muminun” surəsi, 23/27).** Nuh peyğəmbərə bildirdi ki, onun xalqının bədəməl, cinayətkar və zülmkarları su altında qalaraq cəzalandırılacaq, ona inananlarsa xilas olacaqlar.

Son xəbərdarlıqdan və xalq tövbə etməkdən imtina edəndən sonra tezliklə hesab saati yetişdi, yer su püskürdü, onlar şiddətli yağışlarla birlikdə irimiqyaslı selə səbəb oldular. Allah Nuh

peyğəmbərə buyurdu: “Zülm edənlər barəsində Mənə müraciət etmə. Çünki onlar suya qər q olacaqlar” (“Hud” surəsi, 11/40).

Nuhun gəmisinə qalxanlardan savayı hamı, o cümlədən atasını atıb dağda gizlənərək xilas olmağı güman edən Nuhun oğlu da sel sularında boğuldular. Qurana görə, “sular çəkildikdə” tufandan sonra “əmr icra olundu”, gəmi əl-Cudi dağına endi.

Aparılmış geoloji, tarixi və arxeoloji tədqiqatlar bu hadisələrin bu cür - məhz Quranda xəbər verildiyi kimi baş verdiyini sübut edir. Yerlərin coğrafi və insanların adlarındakı müəyyən fərqlərə baxmayaraq qədim mədəniyyətin tarixi sənədləri tufandan heyrətamiz uyğunluqla bəhs edir, “yolunu azmış xalqın başına gələnlər” isə onların müasirlərinə nəsihət kimi göstərilir.

Bu tufan haqqında İncil və Tövratla yanaşı Şumer, Assuriya, Babil yazılarında, qədim yunan əfsanələrində, Satapath Brahmanın, Mahabharatanın qədim hind eposlarında, Qalle vilayətinin (Böyük Britaniyada) bəzi əfsanələrində, skandinav xalqlarının Ed-desində, Litvanın xalq dastanlarında və hətta Çin mənşəli mənbələrdə də bəhs edilir.

Bir-birindən və tufanın güman edildiyi coğrafi rayondan bu qədər uzaq olan şifahi və yazılı mədəni abidələrdə tufan haqda bu cür qəribə oxşar və təfəsilatlar necə əmələ gələ bilər?

Bu sualın cavabı aydındır: eyni hadisənin heç bir əlaqəsi olmayan müxtəlif mədəni abidələrdə qeyd edilməsi onu sübut edir ki, insanlar bu bilgiləri ilahi mənbələrdən alırdılar. Uca Allahın əksər xalqlara göndərdiyi peyğəmbərlər Nuh peyğəmbərin xalqının tarixini və onun qorxulu taleyini ibrətamiz nümunə kimi söyləyirdilər, tufan haqda xəbər bu mədəniyyətlərə məhz bu yolla çatdı.

Nuh peyğəmbər və tufan haqda rəvayətlərə bir çox kulturoloji və dini mənbələrdə rast gəlinir, ancaq zaman keçdikcə süjet ya səhv rəvayət edildiyindən, ya da kafir və mürtəd xalqın ölüm şəraitinin bilərəkdən təhrif edilməsi ucbatından öz orijinallığını itirdi. Arxeoloji tədqiqatlar göstərir ki, əslində eyni hadisədən bəhs edən bütün rəvayətlərdən yeganə elmi inandırıcı və müasir faktlara uyğun olan hekayə yalnız Qurani-Kərimin bəhs etdiyidir.

QURAN HZ.NUH PEYĞƏMBƏR VƏ TUFANI HAQQINDA

Ümumdünya daşqınından Quranın bir çox ayələrində bəhs edilir. Hadisəni təsvir edən ayələr aşağıda xronoloji ardıcılıqla verilir.

Nuh öz xalqını dinə çağırır

“Biz Nuhu öz tayfasına peyğəmbər göndərdik. O dedi: “Ey camaatım! Allaha ibadət edin. Sizin Ondan başqa heç bir tanrınız yoxdur. Mən böyük günün sizə üz verəcək əzabından qorxuram!” (“Əraf” surəsi, 7/59).

“Şübhəsiz ki, mən sizin üçün etibar olunası bir peyğəmbərəm! Artıq Allahdan qorxun və mənə itaət edin! Mən bunun müqabilində sizdən heç bir mizd istəmirəm. Mənim mükafatım ancaq aləmlərin Rəbbinə aiddir! Artıq Allahdan qorxun və mənə itaət edin!” (“Şuara” surəsi, 26/107-110).

“Həqiqətən, Biz Nuhu öz qövmünə peyğəmbər göndərdik. O belə dedi: “Ey qövmüm! Allaha ibadət edin. Sizin Ondan başqa heç bir tanrınız yoxdur. Məgər qorxmursunuz?” (“Muminun” surəsi, 23/23).

**Nuh peyğəmbər öz xalqını Allahın
yaxınlaşmaqda olan cəzası haqda xəbərdar edir**

“Həqiqətən, Biz Nuhu: “Qövmünə şiddətli bir əzab gəlməmişdən əvvəl onları qorxut!” - deyərək öz tayfasına peyğəmbər göndərdik” (“Nuh” surəsi, 71/1).

“Onda rüsvayedicı əzabın kimə gələcəyini və kimin əbədi əzaba düçar olacağını biləcəksiniz!” (“Hud” surəsi, 11/39).

“Allahdan başqasına ibadət etməyin. Mən şiddətli günün sizə üz verəcək əzabından qorxuram!” (“Hud” surəsi, 11/26).

Xalqın Nuh peyğəmbərin öyüdünü rədd etməsi

“Tayfasının başçıları ona! “Biz səni açıq-aydın azmış görürük!, - deyə cavab verdilər (“Əraf” surəsi, 7/60).

Onlar dedilər: “Ey Nuh! Bizimlə çənə-boğaz olub çox mübahisə etdin. Əgər doğru danışanlardansansa, bizi təhdid etdiyin əzabı gətir görək!”” (“Hud” surəsi, 11/32).

“Nuh gəmini düzəldir, ümmətinin əyan-əşrafı isə yanından ötüb-keçdikcə onu məsxərəyə qoyurdular. Onlara deyirdi: “Əgər siz bizi məsxərəyə qoyursunuzsa, biz də sizi siz bizi məsxərəyə qoyduğunuz kimi məsxərəyə qoyacağıq” (“Hud” surəsi, 11/38).

“Nuh qövmünün kafir başçıları dedilər: “Bu sizin kimi yalnız adi bir insandır. Sizə böyüklük etmək istəyir.

Əgər Allah istəsəydi, mələklər göndərərdi. Biz bunu ulu babalarımızdan eşitməmişik. Bu adamda sadəcə olaraq bir dəlilik var. Hələ bir müddət gözləyin!” (“Muminun” surəsi, 23/24-25).

“Bunlardan əvvəl Nuh qövmü təkzib etmiş və bəndəmizi yalançı sayıb: “Divanədir!” - demişdilər. Ona qadağan edilmişdi” (“Qəmər” surəsi, 54/9).

Hz.Nuha tabe olanların təhqir edilməsi

“Tayfasının kafir əyan-əşrafı dedilər: “Biz səni ancaq özümüz kimi bir insan sayır, elə ilk baxışda yalnız içimizdəki səfillərin sənə uyduğunu görürük. Eyni zamanda sizin, bizdən üstün olduğunuzu da görmürük. Əksinə, biz sizi yalançı hesab edirik!” (“Hud” surəsi, 11/27).

“Onlar: “Sənə ən rəzil adamlar tabe olmuşkən, biz sənə imanımı gətirəcəyik?” - dedilər. Nuh dedi: “Mən onların nə etdiklərini bilmirəm! Əgər başa düşürsünüzsə, onların haqq-hesabı yalnız Rəbbimə aiddir! Və mən iman gətirənləri qovan da deyiləm! Mən yalnız açıq-aşkar qorxudan bir peyğəmbərəm!”” (“Şuəra” surəsi, 26/111-115).

**Allah Nuh peyğəmbəri ümitsizlik və
müsiabətdən qoruyur**

“Nuha belə vəhy olundu: “Əvvəlcə iman gətirənlərdən başqa, tayfandan daha heç kəs iman gətirməyəcək. Onların etdikləri əməllərə görə kədərlənmə!”” (“Hud” surəsi, 11/36).

Hz.Nuhun duaları

“Artıq mənimlə onlar arasında Sən hökm ver, məni və mənimlə birlikdə olan möminləri qurtar!” (“Şuəra” surəsi, 26/118).

“Rəbbinə dua edib: “Mən məğlub oldum, buna görə də intiqam al!” - dedi” (“Qəmər” surəsi, 54/10).

“O dedi: “Ey Rəbbim! Mən qövmümü gecə-gündüz dəvət etdim! Lakin dəvətim onların qaçmalarını daha da artırmaqdan başqa bir şeyə yaramadı” (“Nuh” surəsi, 71/5-6).

“Belə dedi: “Ey Rəbbim! Onların məni yalançı hesab etmələrinə qarşı mənə kömək et!”” (“Muminun” surəsi, 23/26).

“Həqiqətən, Nuh Bizə dua etmiş, onun duası necə də gözəl qəbul olunmuşdu!” (“Saffat” surəsi, 37/75).

Nuhun gəmisinin tikilməsi

“Nəzarətimiz altında və vəhyimiz üzrə gəmini düzəlt, zülm edənlər barədə mənə müraciət etmə. Çünki onlar suda boğulacaqlar!” (“Hud” surəsi, 11/37).

Nuh peyğəmbərin xalqının cəzası

“Buna görə onlar yalançı hesab etdilər. Biz də onu və onunla bərabər gəmidə olanları xilas etdik. Ayələrmizi təkzib edənləri isə batırdıq. Onlar, həqiqətən, kor bir camaat idilər” (“Əraf” surəsi, 7/64).

“Sonra yerdə qalanları suda boğduq!” (“Şuəra” surəsi, 26/120).

“Biz Nuhu öz tayfasına göndərdik. Nuh onların arasında min ildən əlli əskik qaldı. Onlar zülm edərkən tufan onları yaxaladı” (“Ənkəbut” surəsi, 29/14).

Hz.Nuhun oğlunun cəzası

“Gəmi onları dağlar kimi yüksək dalğaların içi ilə aparacağı zaman Nuh aralı olan oğlunu haraylayıb dedi: “Oğlum! Bizimlə birlikdə gəmiyə min, kafirlərdən olma!” Belə cavab verdi: “Mən bir dağa sığınaram, o da mənə sudan qoruyar”. Nuh dedi: “Allahın rəhm etdiklərindən başqa, bu gün heç kəs Onun əzabından qoruya bilməz!” Nəhayət, dalğa ata ilə oğlun arasında girib onları bir-birindən ayırdı və o da suda boğulanlardan oldu” (“Hud” surəsi, 11/42-43).

Möminlərin xilas edilməsi

“Buna görə də Biz onu və onunla birlikdə yüklü gəmidə olanları xilas etdik” (“Şuəra” surəsi, 26/119).

“Biz onu və onunla birlikdə gəmidə olanları qurtardıq və bunu aləmlərə bir ibrət etdik” (“Ənkəbut” surəsi, 29/15).

Tufanın fiziki xüsusiyyətləri haqda

“Biz göyün qapılarını sel kimi axan bir yağışla açdıq. Yeri yarıb bulaqlar qaynatdıq. Nəhayət, sular əzəldən müəyyən edilmiş bir iş üçün bir-birinə qovuşdu. Biz Nuhu taxtadan düzəlmiş və mismarlanmış gəmiyə mindirdik” (“Qəmər” surəsi, 54/11-13).

“Nəhayət, əmrimiz gəldiyi və təndir qaynadığı zaman dedik: “Hər heyvandan biri erkək, biri dişi olmaqla bir cüt, həmçinin əleyhinə əvvəlcədən hökm verilmiş şəxslər istisna olmaqla, qalan ailə üzvlərini və iman gətirənləri gəmiyə mindir!” Əslində onunla birlikdə çox az adam iman gətirmişdi” (“Hud” surəsi, 11/40).

“Gəmi onları dağlar kimi yüksək dalğaların içi ilə aparıldığı zaman Nuh gəmidən aralı olan oğlunu haraylayıb dedi: “Oğlum! Bizimlə birlikdə gəmiyə min, kafirlərdən olma!” (“Hud” surəsi, 11/42).

“Biz belə vəhy etdik: “Gözlərimiz önündə və vəhyimiz üzrə gəmini düzəlt. Nəhayət, əmrimiz gəldiyi və təndir qaynadığı zaman hər heyvandan biri erkək, biri dişi olmaqla bir cüt, həmçinin əleyhinə əvvəlcədən hökm verilmiş kimsələr, istisna olmaqla, ailə üzvlərini və iman gətirənləri gəmiyə mindir. Zülm edənlər barəsində Mənə müraciət etmə. Çünki onlar suya qərq olacaqlar” (“Muminun” surəsi, 23/27).

Tufanın başa çatması və dağ enmiş Nuhun gəmisi haqda

“Ey yer! Suyunu ud! Ey göy! Saxla!” - deyildi. Su çəkildi. İş bitdi. Gəmi Cudi dağı üzərində oturdu və: “Zalimlər məhv olsun!” - deyildi” (“Hud” surəsi, 11/44).

Tufanın ibrətamizliyi

“Həqiqətən, hər tərəfi su basdığı zaman sizi gəmiyə Biz daşdıq. Ona görə ki, bunu sizə bir ibrət dərsi edək və dərk edən qulaq bunu eşidib yadda saxlasın!” (“Haqqə” surəsi, 69/11-12).

Allahın Nuhu tərifləməsi

“Bütün aləmlər içərisində Nuha salam olsun!” Həqiqətən, Biz yaxşı əməl sahiblərini belə mükafatlandırırıq! Şübhəsiz ki, o Bizim mömin bəndələrimizdən idi!” (“Saffat” surəsi, 37/79-81).

Nuhun tufanı məhəlli fəlakət idimi?

Tarixçilər tufan faktını inkar edərək öz iddialarını sübut etmək üçün Yer miqyasında qlobal selin real olmaması haqda dəlillər gətirirlər. Bundan əlavə, bu iddia Quran ayələrinin və Allahın göndərdiyi bütün Müqəddəs Kitabların həqiqiliyini tənqid etmək məqsədilə irəli sürülür. Bir sıra alimlərin iddialarına görə, ümumdünya tufanının reallığından bəhs edən və onu təsdiqləyən Müqəddəs Kitablar, o cümlədən Quran insanları aldadırlar.

Bu iddialar insanların təhrifinə məruz qalmamış yeganə müqəddəs mənbə və birbaşa Allahın vəhyi olan Qurani-Kərim ayələrinə münasibətdə tam əsassız və tutarsızdır. Quranın tufan

haqda bəhs etdiyi hekayət Tövratda və digər mədəniyyətlərdə olan versiyalardan köklü surətdə fərqlənir.

Əhdi-ətiqin ilk beş kitabı olan Tövrat iddia edir ki, bütün dünyanı bürüyən tufan qlobal xarakterli idi. Quranda isə bu cür məlumat yoxdur. Əksinə, tufan haqda bəhs edən ayələrdən aydın olur ki, tufan məhəlli (lokal) xarakter daşıyırdı və o, bütün dünya üçün deyil, yalnız Nuh peyğəmbərin xəbərdar etdiyi xalqa cəza olaraq göndərilmişdi.

İzahlardakı bu fərqi Tövrat və Quran rəvayətlərinin müqayisəli təhlilində asanlıqla izləmək olar. Tarix boyu bir çox ixtisar və əlavələrlə təhrif edilmiş Tövrat tufandan belə bəhs edir:

“Və Rəbb gördü ki, yer üzündə insan pisliyi çoxalır, hər gün insan düşüncəsi daha da pozulur. Və Rəbb dedi: “Mən insanı yaratdığıma təəssüfləndim”. Və Rəbb dedi: “Yaratdığım adamı, heyvanları, sürünənləri və göylərin quşlarını torpağın üzərindən siləcəyəm. Çünki yaratdığıma təəssüfləndim”. Fəqət Nuh hidayətə çatdı” (“Təkvin”, 6/5-8).

Quran isə Uca Allahın bu cəzanı bütün dünyaya deyil, yalnız Nuh xalqının üzərinə düşdüyünü xəbər verir. Eyni Ad qövminə göndərilmiş Hud peyğəmbər kimi (“Hud” surəsi, 11/50) və ya Səməd xalqına göndərilən Saleh (“Hud”surəsi, 11/61) və yaxud

başqa peyğəmbərlər kimi Nuh da yalnız öz xalqına göndərilmişdi. Və tufan da yalnız Nuhun xalqını məhv etdi.

“Həqiqətən, Biz Nuhu öz tayfasına peyğəmbər göndərdik. Nuh dedi: “Mən sizi açıq-aşkar qorxudan bir peyğəmbərəm! Allahdan başqasına ibadət etməyin. Mən şiddətli günün sizə üz verəcək əzabından qorxuram!””
(“Hud” surəsi, 11/25-26).

Nuh peyğəmbərin çağırışına etinasız yanaşan və Allaha qarşı üsyan edən xalq məhv edildi. Bu haqda bəhs edən Quran ayələri bu iddianın həqiqiliyinə heç bir şübhə yeri qoymur.

“Buna görə onlar Nuhu yalançı hesab etdilər. Biz də onu və onunla bərabər gəmidə olanları xilas etdik. Ayələrimizi təkzib edənləri isə batırdıq. Onlar, həqiqətən, kor bir camaat idilər” (“Əraf” surəsi, 7/64).

“Beləliklə, onu və onunla birlikdə olanları Öz mərhəmətimizlə xilas etdik. Ayələrimizi yalan hesab edib iman gətirməyənlərin isə kökünü kəsdik” (“Əraf” surəsi, 7/72).

Bundan əlavə, Allah Quranda bizi xəbərdar edir ki, O, dəfələrlə insanlara peyğəmbərlər göndərərək onları törətdikləri pozğunluqlar barədə xəbərdar edəcək və onlara nəsihətlər verəcək, ancaq küfr və peyğəmbərləri təhqir etmək, günahları yumaq nəsihət-

lərindən və haqq yola gəlməkdən imtina etmək Allahın qəzəbini dayandırmaq gücündə olmayan həddə gətirib çıxara bilər. “Qəsəs” surəsinin ayələrindən biri:

“Sənin Rəbbin mərkəzlərinə ayələrimizi oxuyan bir peyğəmbər göndərməmiş məmləkətləri məhv etmədi. Biz yalnız əhalisi zalim olan məmləkətləri yox etdik!” (“Qəsəs” surəsi, 28/59).

Allah dəfələrlə öz peyğəmbərlərini göndərərək xalqları xəbərdar edir, indi heç də bütün dünya deyil, yalnız Nuh peyğəmbərin xalqı məhv edildi, çünki onlara Rəbbin elçiləri göndərilməmişdi.

Qurani-Kərim ayələrindən aydın olur ki, daşqın qlobal fəlakət xarakteri daşımırdı, o, yalnız məhəlli təbii fəlakət idi. Təxmin edilən fəlakət zonasında aparılmış arxeoloji qazıntılar Quranın dediklərini təsdiq edir: tufan dünyəvi deyil, yalnız Mesopotamiyanın bir hissəsinin başına gələn irimiqyaslı fəlakət idi.

**Nuhun gəmisinə bütün
heyvanlarını götürülmüşdü?**

Əhdi-cədidin şərhçiləri güman edirlər ki, Nuh tikdiyi gəmisinə hər növ heyvanları götürdü və beləliklə, heyvanat aləmi məhv olmaqdan xilas oldu. Bu fərziyyəyə görə, gəmiyə Yer üzündə məskunlaşmış bütün növ heyvanlar toplanmışdı. Ancaq bu iddianın tərəfdarları çox çətin vəziyyətə düşür və bununla bağlı yaranan bir çox suallara cavab verə bilmirlər: gəmiyə götürülən heyvanlar nə ilə qidalanırdı? Qısa müddət ərzində onlar gəmiyə necə toplandılar? Onlara necə qulluq edilirdi? Onlar bir-birindən necə təcrid edilmişdilər? Əlbəttə, bu suallara cavab vermək mümkün deyil. Bundan əlavə müxtəlif qitələrdən olan heyvanların bir yerə necə toplanması tam aydın deyil. Məsələn, qütb zonasının məməliləri, Avstraliya kenqurusu və ya Amerika qitəsi üçün xarakterik bizonlar. Sonra suallar bir-birinin ardınca düzülür: vəhşi, yırtıcı və insan həyatı üçün təhlükəli zəhərli heyvanlar (ilanlar, əqrəblər və s.) necə tutulmuşdular? Bu heyvanlar daşqın qurtarana qədər öz təbii yuva şəraitlərindən kənarada necə qaldılar?

Ancaq bunlar Tövratin şərhçilərinin qarşılaşdığı çətinliklərdir. Quranda bütün növ heyvanların gəmiyə götürülməsi haqda məlumat yoxdur. Əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, Quranda daşqının müəyyən coğrafi məkanda lokallaşdığı haqda xəbər verilir, buna görə də gəmiyə götürülən heyvanlar məhz Nuhun yaşadığı coğrafi arealın sakinləri olmalı idilər.

Amma hətta bu rayonda məskunlaşmış heyvanları belə bir gəmiyə toplamağın mümkün olmasını da güman etmək olmaz. Nuh peyğəmbərin və onun dünyanın dörd bir yanına səpələnib yüzlərlə heyvanların cütlərini toplayan bəzi davamçılarını (“Hud” surəsi, 11/40) təsvir etmək çətindir. Bu coğrafi arealın faunası o qədər zəngin və çoxsaylıdır ki, dişi və erkək zətinin seçiminin vacibliyini də nəzərə alsaq, yalnız bu rayonun həşəratlarını yığmaq belə mümkün deyil.

Buna görə də yalnız asanlıqla tutulub saxlanıla bilən, xüsusən insanların əhlilləşdirdiyi heyvanların, yəni ev heyvanlarının - dəvələrin, atların, davarın və mal-qaranın, bir sözlə, tufan ucbatından bütün canlılarını itirmiş rayonda yeni həyat qurmaq üçün insana vacib olan heyvanların gəmiyə toplandıqlarını güman etmək məntiqli olardı.

Burada qeyd etmək lazımdır ki, Uca Allahın Nuh peyğəmbərə heyvanları toplamaq halda əmrinin müdrikliyi və mənası heyvan nəsillərinin qorunmasında deyil, tufandan sonra insanların həyatını davam etdirmək və ehtiyaclarını təmin etməkdədir, çünki lokal tufan nəticəsində bütün heyvan nəslinin yox olması həqiqətə uyğun deyil. Axı sular çəkildikdən sonra qonşu arealların heyvanları bura köçəcək və bu məskənə yenə əvvəlki rəngarənglik və canlılıq verəcək.

Allahın buyurduqlarında tufandan sonrakı həyat üçün şərtlərin qorunması əsas məsələ idi və heyvanlar bu məqsədlə toplanmalı idilər.

Sular nə qədər qalxmışdı?

Nuh tufanının şərhinin daha bir mübahisəli məqamı var: sular hansı hündürlüyə qalxmışdı? Sular dağları örtəcək qədər qalxmışdı? Məlum olduğu kimi, Qurani-Kərimdə deyilir ki, tufan bitəndə Nuhun gəmisi ən hündür nöqtə olan əl-Cudi dağına endi. Ərəb dilindən tərcümədə “əl-Cudi” “ucaldılmış yer, yüksəliş” deməkdir. “Əl-Cudi” sözü Quranda dağın coğrafi adı deyil, yalnız Nuh gəmisinin endiyi yüksək yeri ifadə etmək üçün işlədilir. Bundan əlavə, Quranda istifadə edilmiş “əl-Cudi” sözünün mənasından belə nəticə çıxarmaq olar ki, su müəyyən yüksək səviyyəyə qədər qalxıb, ancaq yenə də dağların təpəsinə çatmayıb. Yəni daşqın suları Tövratda da deyildiyi kimi, bütün dağları deyil, yalnız müəyyən yeri basmışdı.

Tufanın ərazisi

Daha çox ehtimal olunan daşqın rayonu Mesopotamiya ovalığı hesab edilir, çünki burada qədim dünyanın iri sivilizasiyaları var idi. Ovalığın Dəclə və Fərat çayları arasındakı coğrafi vəziyyətini nəzərə alsaq, belə məntiqi nəticə çıxarmaq olar ki, sel məhz göstərilən yerdə baş verib. Mesopotamiyanın iki iri çayının daşaraq sahillərindən çıxması çox güman ki, daşqının miqyasını artıran amillərdən biri olub.

Üstəlik, daşqının məhz bu coğrafi rayonda olmasına işarə edən tarixi sübutlar da var. Qədim sivilizasiyanın bizim günümüze qədər qorunmuş salnamələri arasında o dövrdə baş vermiş daşqını sübut edən sənədlər tapılıb. Nuh xalqının həlak olmasının şahidləri olmuş sivilizasiyalar hadisələrin gedişatını və bu təbii kataklizmin kədərli nəticəsini təsvir ediblər. Həmçinin məlumdur ki, daşqın haqda rəvayətlərin əksəriyyəti Mesopotamiya mənşəlidir. Ancaq ən parlaq sübutlar arxeoloji qazıntılar nəticəsində əldə edilən faktlardır. Onlar bu regionda yaşayan xalqları və mədəniyyətləri məhv edən böyük selin baş verdiyini göstərirlər.

Mesopotamiyada aparılan qazıntılardan aydın olur ki, bu regionda Dəclə və Fəratın öz məcrasından çıxması nəticəsində yaranan gur sellər və fəlakətlər dəfələrlə baş verib. Məsələn, eramız-

dan 2000 il əvvəl Mesopotamiyanın cənubunda yerləşən Ur şəhərində çar İbbisin hakimiyyətinin bir ili “yerlə göy arasındakı sərhdədi götürmüş daşqından sonrakı zaman” kimi xarakterizə edilir¹. Babil hökmdarı Hammurapinin hakimiyyət dövrünün (bizim eradan əvvəl 1700-ci illər) bir ili isə “Eşnunna şəhərinin bir sellə dağılması” kimi tanınır.

Eramızdan əvvəl X əsrdə - Nabumukinapalın hakimiyyət dövründə Babilistanda böyük sel baş verdi². Bu rayonda güclü sellər həmçinin eramızdan əvvəl VII, VIII, X, XI və XII əsrlərdə baş vermişdi. Belə daşqınlar XX yüzillikdə də - 1925, 1930 və 1954-cü illərdə də baş vermişdi³. Görünür, bu ərazilər daşqınlara coğrafi cəhətdən daim meyilli idi və Quranda bildirildiyi kimi Nuh peyğəmbərin daşqınının olması gümanı tam məntiqidir.

Tufanın arxeoloji sübutları

Məhv olması haqda Qurani-Kərimdə bəhs edilən xalqların mövcudluğu izlərinin bizim dövrümüzdə aşkar edilməsi təsadüfi deyil. Arxeoloji tədqiqatların təcrübəsindən çıxış etsək, hər hansı bir xalqın kökünün kəsilməsi və ya məhvi ani olaraq, qəfildən baş veribsə, bu xalqın izlərini aşkar etmək ehtimalı çoxdur.

Təbii fəlakətin, müharibənin və ya sürətli köçürülmənin nəticəsi ola bilən hər hansı bir sivilizasiyanın qəfildən yox olması onun izlərini daha yaxşı qoruyub saxlayır. Bu halda evlər və əşyalar qum və gil qatı ilə örtülmüş olur, beləliklə, uzun zaman ərzində heç bir ciddi dəyişikliklərə məruz qalmır və arxeoloqlara uzaq keçmişin məhv olmuş sivilizasiyaları haqda həddən artıq vacib informasiyaları çatdırırlar.

Müasir arxeoloqlar daşqınla bağlı bir çox faktları məhz bunun sayəsində aşkar edə biliblər. Mesopotamiyanın təxminən eramızdan əvvəl 3000-ci ildə məruz qaldığı Nuhun tufanı bütün sivilizasiyanı bir göz qırpımında məhv etdi və yer üzündən silinmiş xalqların yerində yalnız sonralar yaranan yeni mədəniyyətlərin təbəqələri aşkar edilir. Beləliklə, yer özü daşqının aşkar sübutlarını bütün bəşəriyyətə ibrət olsun deyə minilliklər ərzində saxladı.

Daşqın hadisəsini öyrənmək məqsədilə xeyli qazıntılar və arxeoloji ekspedisiyalar aparılmış, onların gedişatında Mesopotamiya düzənliklərindəki dörd iri şəhərin - Ur, Uruk, Kiş və Şurupakın məruz qaldığı irimiqyaslı daşqının izləri aşkar edilmişdir. Aparılmış qazıntılar göstərir ki, bu şəhərləri b.e.ə. təxminən 3000-ci ildə sel bürümüşdü.

Ur şəhərində aparılmış qazıntılardan başlayaq. Ur şəhərində (indiki Tell-əl-Mükəyyər) aşkar edilmiş qədim sivilizasiya qat-

ları e.ə. 7000-ci illərə aiddir. Ur şəhəri Mesopotamiya mədəniyyətinin yaranmasının və inkişafının mərkəzlərindən biridir. Bu rayonu bir-birini tarixən əvəz edən müxtəlif sivilizasiyalar məskunlaşdırmışdı.

Aparılan arxeoloji qazıntıların nəticələri göstərir ki, bu rayonun mədəniyyəti qəfildən böyük daşqın nəticəsində yox olub və xalqlar burada yalnız müəyyən müddətdən sonra yenidən məskunlaşmışlar. Bu regionu öyrənməyə başlayan ilk arxeoloq Britaniya Muzeyindən Riçard X.Xoll oldu. Xollu əvəz edən ser Leonard Vulley Britaniya muzeyinin himayəsi altında Pensilvaniya Universiteti ilə birgə aparılmış arxeoloji ekspedisiyanı davam etdirməyə başladı.

Vulley tərəfindən aparılan və dünya miqyasında sensasiyaya səbəb olan qazıntılar 1922-ci ildən 1934-cü ilə qədər davam etdi. Ekspedisiya Bağdad və Fars körfəzi arasındakı səhranın arasında işləyirdi. Sonralar Ur şəhərinin yarandığı bu yerin ilk sakinləri Mesopotamiyanın şimalından gələn və özlərini ubaydulu adlandıran insanlar idi. Bu xalq haqda məlumat axtarmaq üçün son dərəcə dəqiq qazıntılar başlandı. “Readers Digest” jurnalı bu haqda belə danışır:

“Qazıntılar rayonunda dərinə getdikcə çox böyük tapıntı - Ur çarlarının qəbristanlığı aşkar edildi. Tədqiqatçılar Şumer çarla-

rının və onlara yaxın aristokratiyanın uyuduğu bu qəbristanlıqda çoxsaylı nadir incəsənət əsərləri ilə qarşılaşdılar. Bahalı daşlardan və qızıldan düzəldilmiş dəmir qapaqlar, qılınclar, musiqi alətləri. Bundan əlavə, preslənmiş saxsı lövhəciklər üzərində heyrətamiz məharət və ustalıqla düzəldilmiş qiymətli tarixi yazılar, mixi yazılar tapılmışdır. Tədqiqatçılar Ur çarlarının mətnlərinin xatırladığı həmin adları tapdılar: onların arasında Ur sülaləsinin banisinin də adı var idi. Vulley belə nəticəyə gəldi ki, qəbristanlıqdakı cəsədləri ilk sülalədən əvvəl basdırmağa başlayıblar: yüksək inkişafly bu sivilizasiya ilk sülalədən əvvəl olmalı idi.

Vulley bu faktı diqqətlə öyrəndikdən sonra qəbirlərin dərinliyinə gedərək qazıntıları davam etdirmək qərarına gəldi. İşçilər yarısı saxlanılmış kərpiclərin daha bir metrinə irəlilədilər və saxsı qabı və əşya qalıqlarını çıxarmağa başladılar. Vulley belə yazırdı:

“Qəfildən hər şey dayandı. Biz artıq nə saxsı qab, nə də kül tapırdıq, yalnız açıq-aşkar suyun gətirdiyi lil və palçıq çıxarırdıq”.

Vulley qazıntıları davam etdirdi. İşçilər ikimetrlük “təmiz palçıq” qatından keçdilər və birdən son daş əsrinin adamlarının hazırladığı saxsı qab parçalarına və çaxmaq daşından hazırlanmış alətlərə rast gəldilər. Palçıq qatı təmizləndəndən sonra bir zamanlar yüksək inkişaf etmiş sivilizasiyanın izləri göründü. Bu isə bilavasi-

tə Mesopotamiya rayonunda daşqının baş verməsi haqqındakı tezi-
si təsdiqləyir. Lil nümunələrinin mikroskopik analizi təmiz palçı-
ğın qalın qatının bura bütün qədim Şumer sivilizasiyasını məhv et-
məyə qadir olan güclü daşqın tərəfindən gətirildiyini göstərdi. Me-
sopotamiya düzənliyində qazılmış quyuda Gilqameş dastanı və
Nuh peyğəmbər haqda rəvayətlər birləşirdi”⁴.

Vulley ekspedisiyanın iştirakçısı, Yel Universiteti tarix fa-
kültəsinin dosenti A.Maks Mallouen Leonard Vulleyin fikirlərini
belə dilə gətirir:

“Vulley qeyd etdi ki, müəyyən bir zaman kəsiyində əmələ
gəlmiş bu qədər böyük palçıq və gil kütləsi yalnız güclü daşqının
nəticəsi ola bilər. O, tapılmış şirəli saxsı qablardan istifadə edərək
əl-Übeydə xalqının tikdiyi şəhəri və Şumer Urunu ayıran bu palçıq
və lil qatını əfsanəvi daşqının izləri kimi xarakterizə etdi”⁵.

Bu əsaslar Ur şəhərinin daşqının yayıldığı ərazidə yerləşdi-
yini göstərdi. Alman arxeoloqu Verner Keller aparılmış qazıntıla-
rın əhəmiyyətini belə xarakterizə edirdi:

“Mesopotamiyada aparılmış qazıntılar zamanı lil qatı altın-
da şəhər xarabalıqlarının aşkar edilməsi burada həqiqətən selin baş
verdiyini sübut etdi”⁶.

Tufanın sel izləri aşkar edilmiş daha bir şəhər qədim Şu-
mer şəhəri Kiş (hazırkı Tell-Əl Ühaymer və ya Oheymer) idi. Qə-

dim Şumer mixi yazılarında Kiş şəhəri “böyük daşqından sonra hakimiyyətə gəlmiş sülalənin paytaxtı” kimi qeyd edilirdi⁷.

Cənubi Mesopotamiyada (hazırkı Tell-Əl-Fara) yerləşən Şuruppak şəhəri də özündə daşqının aşkar izlərini saxlayıb. 1920-ci ildən 1930-cu ilə qədərki müddətdə burada Pensilvaniya Universitetindən Erik Şmidtin rəhbərlik etdiyi arxeoloji ekspedisiya işləyib. Yer in müxtəlif qatlarında aparılmış qazıntılar zamanı e.ə. 3000 və 2000-ci illərdə olan sivilizasiyanın inkişafı və əmələ gəlməsi asanlıqla görünürdü. Şumerlilərin mixi xəttlərinin üzərindəki yazılardan aydın oldu ki, Şuruppak rayonunda yüksək inkişaflı xalq yaşamışdır⁸.

Ancaq ən əsası aydın oldu ki, e.ə. 2900 və 3000-ci illərdə burada böyük daşqın baş vermişdir. Şmidtin işləri haqda danışan Maks Malloun xəbər verir:

“Şmidt 4-5 metr dərinliyində gil və lil qarışığı olan sarı yer qatına çatdı (bu qat sellə bərabər əmələ gəlib). Təpənin kəsiyinə nisbətən bu qat düzənliyə yaxın bir səviyyədə yerləşir və bütün təpənin kəsiyində görünürdü. Şmidt Cəmdət Nəsrə dövrünü qədim çarlıq dövründən ayıran gil və lil qatını “sırf çay mənşəli qum” kimi təsvir etdi və onu daşqınla əlaqələndirdi”⁹.

Beləliklə, e.ə. 2900 və 3000-ci illərə təsadüf edən selin izləri Şuruppak şəhərindəki qazıntılar zamanı da aşkar edilmişdir. Görünür, Şuruppak da daşqına məruz qalmışdır¹⁰.

Mixi yazılarının sübutlarından alınmış əsaslara görə, daşqının əhatə dairəsində olmuş son məntəqə Şuruppakın cənubunda yerləşən Uruk şəhəri (müasir Tell-Əl-Vərəqə) idi. Urukun yaxınlığında aparılmış qazıntılardan da aşkar olundu ki, lil qatını sel gətirib. Başqaları kimi bu qat da e.ə. 3000-2900-cu illərə uyğun gəlir¹¹.

Məlum olduğu kimi, Dəclə və Fərat çayları bütün Mesopotamiya ərazisi boyunca axırlar. O da bəllidir ki, sel zamanı bu çaylar bütün kiçik və iri mənbələrlə birləşərək məcrasından çıxdı və şiddətli yağışlarla birlikdə irimiqyaslı daşqına səbəb oldular. Quranda bizə belə xəbər verilir:

“Biz göyün qapılarını sel kimi axan bir yağışla açdıq. Yeri yarıb bulaqlar qaynatdıq. Nəhayət, sular əzəldən müəyyən edilmiş bir iş üçün bir-birinə qovuşdu” (“Qəmər” surəsi, 54/11-12).

“Həqiqətən, hər tərəfi su basdığı zaman sizi gəmiyə Biz daşdıq” (“Haqqə” surəsi, 69/11).

Əslində, tufanın yaranmasına səbəb olan tərkib hissələr əsl təbii kataklizm xarakteri daşıyır, ancaq Nuh peyğəmbərin gözləni-

lən tufan haqqında son xəbərdarlığından sonra bütün səbəblərin bir yerə yığılması ilahi qüvvə haqda gümanı təşkil edir.

Arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində əldə edilmiş bütün faktları analiz edərkən aydın olur ki, tufan ölçüləri qərbdən şərqə təxminən 160 km və şimaldan cənuba 600 km təşkil edən bir ərazidə baş vermişdir. Bu o deməkdir ki, tufanın suları bütün Mesopotamiyanı basmışdı. Daşqının izlərini saxlayan Ur, Uruk, Şuruppak və Kiş şəhərlərinin yerləşdiyi ərazini öyrəndikdə bu şəhərlərin dördünün də eyni ox üzərində yerləşdikləri aydın oldu. Beləliklə, tufan bu dörd şəhəri və onların ətraflarını əhatə etməli idi. Bir faktı qeyd etmək lazımdır ki, Mesopotamiya düzənliklərinin e.ə. 3000-ci illərdəki relyefi ilə müasir relyefi fərqli idi. O vaxtlar Fərat çayının ya tağı indikindən şərqdə idi və Uruk, Ur, Şuruppak və Kiş şəhərlərini birləşdirən ox boyunca keçirdi. Quranda açılmış “yer və göy mənbələrinin” birləşməsi haqda danışılır. Görünür, elə bundan idi ki, Fərat çayı öz sahillərindən çıxaraq adıçəkilən şəhərləri yerlə-yeksan edib dağıtdı.

Tufan haqqında bəhs edən din və mədəniyyətlər

Peyğəmbərlər Nuhun xalqının tufanda həlak olması haqda rəvayətləri inama və Allaha səcdə etməyə çağırırdılar bütün xalqlara danışdırlar. Ancaq bu rəvayətlər zaman keçdikcə xeyli uydurma və əlavələrlə təhrif edilmiş və hər hansı bir reallıqdan məhrum olaraq əfsanəyə çevrilmişdir.

Allah-Təala yolunu azmışlara nəsihət olsun deyə müxtəlif xalqlara göndərilmiş peyğəmbərlər və vəhyələr vasitəsilə insanları Nuh peyğəmbər dövrünün tufanı haqda xəbərdar edirdi. Ancaq onların məzmunu rəvayət söyləyənlər tərəfindən hər dəfə təhrif olunur və tufan barədəki hekayətlərə mistika və mifologiya elementləri əlavə edilirdi. Müasir arxeologiyanın kəşfləri ilə təsdiq edilmiş Allahın tufan haqda vəhyələrinin yeganə düzgün mənbəyi Qurani-Kərimdir. Axı Allah-Təala bizə Quranda insanlara nazil etdiyi bu son Kitabı dəyişilməz halda saxlayacağını və Onun sözlərinin təhrif olunmasına yol verilməyəcəyini xəbər verib: **“Şübhəsiz ki, Qurani Biz nazil etdik və sözsüz ki, Biz də onu qoruyub saxlayacağıq!”** (“Hicr” surəsi, 15/9).

Nuh peyğəmbərin xalqının başına gəlmiş tufandan bəhs edən bu bölümün sonunda müqayisə üçün Tövratda və başqa xalqların mənbələrində 3000 il əvvəlki hadisələr haqda təhrif edilmiş bir neçə məlumatlar gətirək.

Tövratda Nuh tufanı haqda deyilənlər

Məlum olduğu kimi, Tövrət Musa peyğəmbərə göndərilmiş həqiqət kitabı olaraq zaman keçdikcə öz həqiqiliyini itirdi. Onun bəzi hissələri yəhudi cəmiyyətinin din xadimləri və üzünü köçürənlər tərəfindən öz mənfəətləri naminə dəyişdirilmişdir. Allahın İsrail oğullarına Musa peyğəmbərdən sonra da göndərdiyi bütün nəsihət və xəbərdarlıqların taleyi də eyni oldu, Allahın sözləri təhrif edildi. Beləliklə, “dəyişdirilmiş Tövrət” İlahi Həqiqətdən çox tarixi kitab kimi nəzərdən keçirilməlidir. Təhrif edilmiş Tövrətin bu xüsusiyyəti və ondakı ziddiyyətlər öz əksini Nuh peyğəmbərin xalqı haqda deyilənlərdə də tapır. Eyni zamanda bəzi məqamlar Quranda deyilənlərlə uyğunlaşır. Məsələn, Tövratda deyilir ki, bütün bəşəriyyət “yer üzündə nə varsa, hamısı həyatdan məhrum olacaq” əmri ilə bu, ona ibrət olsun deyə cəzalandırılmışdır.

Tövrata görə, Allah Nuh peyğəmbəri xəbərdar edir ki, yer pis əməllərlə doludur və buna görə O, möminləri çıxmaq şərti ilə bütün bəşəriyyəti məhv edəcək. O, Nuha gəmi tikməyi əmr edir və onu necə düzəltmək lazım olduğunu müfəssəl şəkildə təsvir edir. Həmçinin Allah ona üç oğlunu xanımları ilə birlikdə, eləcə də bütün heyvanlardan bir cüt və bir az azuqə götürməyi tapşırır.

Yeddi gündən sonra, müəyyən edilmiş hesab saati yetişdikdə yerin bütün su qaynaqları aralandı, göy qapıları açıldı və qırx gün, qırx gecə davam edən böyük tufan başladı. Gəmi bütün yüksəklikləri və dağları örtmüş su ilə üzürdü. Nuhun yanında olanlar bu cür xilas oldular. Qalanlarını isə tufan tərəfindən yaxalana-raq intəhasız sulara batdı. Qırx gün, qırx gecə keçdikdən sonra sular sakitləşdi, yüz əlli gün keçdikdən sonra isə suyun səviyyəsi endi. Yeddinci ayın on yeddinci günündə gəmi Ağrı dağına endi. Suyun səviyyəsinin enib-enmədiyini öyrənmək üçün Nuh gəmidən göyərçin buraxır. Göyərçin dönmür, aydın olur ki, sular xeyli çəkilib. Allah Nuha hər kəsin gəmidən yerə enməsinə əmr edir.

Tövratin bu hekayədəki ziddiyyətlərindən biri odur ki, Yəhivistə (Tövratin variantlarından biri) görə, Tanrı gəmiyə yeddi cüt “təmiz” və yalnız bir cüt “natəmiz” heyvanlardan götürməyi əmr edir. Bu isə yuxarıda göstərilən mətnə ziddir.

Bundan əlavə, Tövratda həmçinin tufanın müddəti müxtəlifdir. Yəhivist variantına görə, suyun səviyyəsi qırx gün ərzində artdı, başqa varianta görə isə yüz əlli gün ərzində. Tövratin tufandan bəhs edən bölümlərindən bəziləri:

“Və Allah Nuha dedi: “Qarşıma bütün bəşərin sonu gəldi. Çünki onlara görə yer üzündə özbaşınalıq oldu. Mən onları yer üzünü ilə birlikdə yox edəcəyəm. Özünə qofer ağacından bir gəmi dü-

zəlt. Mən, bəli Mən, göylərin altında həyat nəfəsi olan bütün kainatı yox etmək üçün yer üzünə tufan göndərirəm. Yer üzündə onların hamısı öləcəkdir. Ancaq səninlə əhdimi sabit saxlayacağam. Sən, səninlə birlikdə oğlanların, sənin xanımın və oğlanlarının xanımları gəmiyə minəcəksiniz. Və səninlə birgə sağ qalmaq üçün hər yaşayan, bütün bədən sahibi olanlardan hər növündən iki-iki gəmiyə gətirəcəksən. Erkək və dişi olacaqlar. Və Nuh Allahın ona əmr etdiyi kimi etdi” (“Təkvin”, 6/13-22).

“Və gəmi yeddinci ayda, ayın on yeddinci günündə, Ararat dağları üzərinə oturdu” (“Təkvin”, 8/1-19).

“Bütün yer üzündə üzərində zürriyyətlərinin sağ qalması üçün, özünə hər təmiz heyvandan, erkək və dişili olaraq yeddi cüt və təmiz olmayan heyvanlardan erkək və dişili olaraq iki cüt...” (“Təkvin”, 7/1-24).

“Və sizinlə əhdimə sadıq qalacam və bəşəriyyət tufanın suları ilə məhv edilməyəcək və məhv üçün yer üzündə bir tufan olmayacaqdır” (“Təkvin”, 9/11).

Təhrif olunmuş Tövrata görə, Allah-Təalanın “yer üzündə hər şey həyatdan məhrum olacaq” əmri ilə göylərin cəzası bütün bəşəriyyəti bürüdü, tufandan sonra isə yalnız Nuh peyğəmbərlə gəmiyə minənlər sağ qaldı.

İncildə Nuh tufanı haqda deyilənlər

Bizə çatan İncil də müqəddəs vəhyin əsl variantı deyil. Əhdi-cədid İsa peyğəmbərin davamçılarının tərtib etdiyi İncilin dörd mətni ilə başlayır və bizim İsa peyğəmbərin nitqlərindən və əmrlərindən bəhs edir. Matfey, Mark, Luka və İohanna görə olan İncil İsa peyğəmbərin çarmıxa çəkilməsindən təxminən 30-50 il sonra onun davamçıları və tələbələri tərəfindən tərtib edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, müxtəlif İncillərin mətnlərindəki ziddiyyətlər tam aydındır. Məsələn, İohannın İncili yuxarıda adı çəkilənlərdən öz məzmununa görə kəskin surətdə fərqlənir, lakin eyni zamanda Nuh tufanı haqda deyilənlər həmin kitablarda bir-birinə süjet şərhinə görə yaxındır. Əhdi-cədidin başqa kitabları isə İsa peyğəmbər çarmıxa çəkildikdən və yüksəldildəndən sonra həvarilərin əməllərindən bəhs edir və həvarilərin məktublarından və ya həvari Pavelin (Pavel Tarsuskiy) məktublarından ibarətdir.

Beləliklə, İncil ilahi əhdi-ətiq deyil, həvarilərin və İsa peyğəmbəri görənlərin xatirələrindən tərtib edilmiş tarixi əsərdir.

İncildə Nuh peyğəmbərin xalqının tufanda həlak olması belə təsvir edilir: Nuh peyğəmbər azğın və dinsiz xalqa göndərilmişdi, ancaq xalqı onun ardınca getmədi və günah etməyə davam etdi. Buna görə Tanrı onları tufanla cəzalandırdı, Nuh peyğəmbəri

və onun ardınca gedənləri isə gəmidə xilas etdi. Hadisə ilə bağlı İncildən bəzi parçalar:

“Nuhun günləri necə idisə, İnsan Oğlunun gəlişi də elə olacaqdır. Çünki Nuhun gəmiyə girdiyi günə qədər tufandan əvvəlki günlərdə insanlar yeyir, içir, evlənir, ərə gedirdilər. Və tufan gəlib hamısını aparıncaya qədər necə bixəbər idilərsə, İnsan Oğlunun gəlişi də bu cür olacaqdır” (“Matta”, 24/37-39).

“O, qədim dünyaya da rəhm etmədi. Lakin allahsızlar dünyası üzərinə tufanı gətirərkən salehlik təbliğçisi olan Nuh da daxil olmaqla səkkiz nəfərin canını saxladı” (“Peterin 2-ci məktubu”, 2/5).

“Nuhun günlərində necə oldusa, İnsan Oğlunun günlərində də elə olacaqdır. Nuhun gəmiyə girdiyi günə qədər insanlar yeyir, içir, evlənir, ərə gedirdilər. Sonra tufan gəlib hamısını məhv etdi” (“Luka”, 17/26-27).

“Bunlar bir zaman Allah Nuhun günlərində səbrlə gözlədiyi vaxt, gəmi tikilərkən itaətsiz idilər. O gəmidə isə az adam, başqa sözlə, səkkiz nəfər sudan sağ-salamat çıxdı” (“Peterin 2-ci məktubu” 3/20).

“Belə düşüncələr bilmirlər ki, göylər qədim zamanlarda Allahın kəlamı ilə yarandı, yer də sudan və su vasitəsilə təşkil edil-

*di. O zamankı dünyaya da həmin sulara boğulub məhv oldu” (“Pe-
terin 2-ci məktubu”, 3/5-6).*

Digər mədəniyyətlərdə

Nuh tufanı haqda məlumatlar

Şumerlərdə tufan haqda rəvayət: Enlil adlı Tanrı insanlara qalan tanrıların bəşəriyyəti məhv etmək qərarı haqda və özünün insanları xilas etmək istəyindən xəbər verir. Rəvayətin əsas personajı Sippar şəhərinin Ziusudra adlı hökmdarıdır. Tanrı Enlil Ziusudraya onun tufan zamanı xilas olması üçün nə etməli olduğundan danışır. Mətnin qayığın tikintisindən bəhs edilən hissəsi itib, ancaq bu hissənin olması Ziusudranın xilas və tufandan danışılan bölümlərdən aydın olur. Rəvayətin Babil variantına arxalana-raq belə qənaətə gəlmək olar ki, hadisənin tam Şumer versiyasında tufanın səbəbi və gəminin tikilməsi haqda daha inandırıcı təfsilatlar var.

Babililərdə Nuhun tufanı haqda rəvayət: Ziusudranın Babil analoqu Utnapiştim idi. Digər əsas qəhrəman isə Gilqameşdir. Əfsanəyə görə, Gilqameş ölməzliyin sirrini əldə etmək üçün atasını tapmaq qərarına gəlir. Onu bu yolun çətinlikləri və təhlükələri haqda xəbərdar edirlər: indiyə qədər yalnız tanrı Şamaşın (Gü-

nəş Allahı) keçməyə nail olduğu “Maşu dağlarını və Ölüm suyunu” keçmək lazımdır. Necə olsa da Gilqameş bu tikanlı yolu fəth edir və sonunda uğurla Utnapiştimə çatır.

Mətn Gilqameş və Utnapiştimin görüşündən danışılan yerdə qırılır. Sonra mətnin daha aydın oxunan hissəsində Utnapiştim Gilqameşə söylədi ki, “ölüm və həyat sirrini tanrılar özləri üçün seçiblər” (yəni insana verməyiblər). Sonra Gilqameş və Utnapiştimdən soruşun ki, o, ölməzliyin sirrini öyrənməyə necə nail olub: cavab olaraq Utnapiştim ona tufan haqda əfsanəni danışır. Tufan haqqındaki rəvayət Gilqameş dastanının məşhur “on iki lövhəciklərinin” əsas süjetidir.

Utnapiştim öz nitqini onun danışmağı “tanrıların sirridir” təshihii ilə başlayır. Sonra bildirir ki, o, Akkad ölkəsinin ən qədim şəhəri olan Şurumakdandır. Onun danışığına görə, tanrı Ea ona komanın qamış divarından müraciət edərək tanrıların tufanla bütün “həyat toxumlarını” məhv etmək qərarını bildirdi. Ancaq tanrıların bu qərarının səbəbi Şumer variantında olduğu kimi Babil təfsirində də məlum deyil. Utnapiştimin rəvayətinə görə, Ea ona gəminin tikintisi haqda deyir, Utnapiştim hər canlının toxumunu gətirməli idi. O, həmçinin Utnapiştimə gəminin formasını və ölçülərini göstərir, onlara görə gəminin hündürlüyü və uzununu bir-birinə bərabərdir.

Fırtına altı gün altı gecə davam etdi. Təbii hadisə yeddinci gün sakitləşir və Utnapiştim ətrafda hər şeyin “palçıq olduğunu” görür. Gəmi Nissir dağına enir.

Şumer-Babil mənbələri: Şumer və Babil yazılarına görə, Ksisutros və ya Hasistr, onun ailəsi, dostları quşlarla və heyvanlarla birlikdə 925 metrlik gəmidə tufandan xilas oldular. “Sular göyə yönəldilər, okeanlar sahilləri örtüdü və çaylar yataqlarından çıxdılar”. Sonra gəmi Hordinov dağına endi.

Assur-Babil mənbələri: Yazılı Assur və Babil mənbələrindən məlumdur ki, Ubar-Tutu (və ya Hasistr) adlı mömin, öz ailəsi, xidmətçisi və öz sürüləri və vəhşi heyvanlarla birlikdə 600 qulac uzunluğunda, 60 qulac enində və hündürlüyündə gəmidə xilas oldular. Tufan altı gün altı gecə davam etdi. Gəmi Nizar dağına yanaşdıqda göyərçin və qarğa buraxıldı. Yalnız göyərçin döndü.

Bəzi Şumer, Assuriya və Babil yazılarına görə, Utnapiştim ailəsi ilə bu tufanı yaxşı keçirdilər. “Yeddinci gün Utnapiştim çölə baxırdı, ətrafda sakitlik hökm sürürdü. İnsan oğlu yenə gölə döndü” deyə sonra bildirilir. Gəmi Nizar dağına endikdən sonra, Utnapiştim göyərçin, qarğa və qaranquş göndərir. Qarğa leş yemək üçün qalır, digər iki quş isə dönmürlər.

Hind əfsanələri: Hind Satapathı Brahman və Mahabharata əfsanələrində Manu adlı personaj Rişizlə birgə tufandan xilas olur. Əfsanəyə görə, Manunun tutduğu, sonra isə azadlığa buraxdığı balıq qəfildən böyüyür və Manuya deyir ki, o, gəmi tiksin və onun buynuzlarına bağlasın. Bu balıq həmçinin tanrı Vişinunun mücəssəməsi sayılır. Balıq gəmini nəhəng dağlardan aşıraraq onu şimala aparır və Himavat dağında qoyur.

İngilis əfsanələri: Böyük Britaniyanın Uels qraflığında saxlanılmış əfsanələrə görə, Dvifan və Dvifah böyük fəlakətdən gəmidə xilas olurlar. “Dalğalar gölü” adlanan Linlayon gölünün partlamasından yaranmış qorxunc sellər sakitləşdikdən sonra Dvifan və Dvifah Britaniya xalqını dirçəldirlər.

Skandinav əfsanələri: Skandinavların Edda eposu Berqalmer adlı qəhrəmanın öz arvadı ilə tufandan böyük gəmidə xilas olduğunu bildirir.

Litva əfsanələri: Litva əfsanələrində bir neçə cüt insanlar və heyvanlar uca dağın üstündə qoz qabığının içində xilas olurlar. On iki gün on iki gecə sürən külək və sellər artıq dağın başına çatanda və orada olanları aparmalı olduqda Rəbb ona nəhəng qoz qabığı atır. Dağda gizlənənlər qoz qabığında səyahət edərək fəlakətdən xilas olurlar.

Çin əfsanələri: Çin mənbəli əfsanələrdə Yao adlı biri və yeddi nəfər (başqa versiyaya görə isə Fa Li, onun arvadı və uşaqları) sel və zəlzələlərdən yelkən gəmisində xilas olurlar. “Yer dar-madağın edildi... Sular yerdən qalxdı və bütün ətrafı bürüdü...” - bu əfsanələrdə belə deyilir.

Yunan mifologiyası tufan haqda: Tanrı Zevs günahkar insanları tufanla məhv etmək qərarına gəlir. Bu seldən yalnız Deukalion və xanımı Pirra xilas olurlar, çünki Deukalionun atası - Prometheus oğluna gəmi tikməyi buyurur. Tufanın doqquncu günü ər və arvad Parnas dağına qədəm basırlar.

Bütün bu mənəbələr konkret bir faktı təsdiqləyir. Nuh peyğəmbərin xalqının tufanı haqda bilgilər tarixin gedişatı boyunca Allahın yerdə yaratdığı bütün xalqlara çatıb. Ancaq insanların müqəddəs vəhyin həqiqətindən yayınması ciddi dəyişikliklərə səbəb oldu və tufan haqda məlumat əfsanə və miflərə çevrildi.

Nuh peyğəmbərin və onun murdar xalqının əsl tarixi həqiqi mənəbə Quranda - ilahi vəhyin yeganə təhrif edilməmiş mənəbə-sində keçir. Məhz buna görə də Quran tək tufan haqda deyil, başqa tarixi hadisələr və xalqlar haqda da həqiqi məlumatların mənəbəyidir. Sonrakı bölümlərdə biz bəşəriyyətə nazil edilmiş Qurani-Kərimdə tarixin həqiqi hadisələri haqda bəhs etməkdə davam edəcəyik.

II FƏSİL

HƏZRƏTİ İBRAHİMİN HƏYATI

“İbrahim nə yəhudi, nə də xaçpərəst idi. O, ancaq hənif müsəlman idi və şərikin qoşanlarından deyildi. Şübhəsiz ki, insanların İbrahimə ən yaxın olanı onun ardınca gedənlər, bu Peyğəmə-

bər və ona iman gətirənlərdir. Allah möminlərin dostudur!”
(“Ali-İmran” surəsi, 3/67-68).

Qurani-Kərim insanlara İbrahim peyğəmbərin həyatı və əməlləri haqda dəfələrlə xatırladır və Onu insanlara nümunə göstərir. O, bütlərə səcdə edən xalqına Allah-Təalanın vəhyini gətirdi. Ancaq insanlar peyğəmbərin çağırışına baxmadılar və ona qarşı çıxdılar. İbrahim öz xalqının artan təzyiqləri altında həyat yoldaşı ilə, Lut peyğəmbərlə və bəzi möminlərlə birlikdə doğma diyarları tərk etməyə məcbur qaldı.

Quranda ən əvvəl İbrahimin əsil-nəcabətindən bəhs edilir. O, Nuh peyğəmbərin nəslindən idi:

“Bütün aləmlər içərisində Nuha salam olsun!” Həqiqətən, Biz yaxşı əməl sahiblərini belə mükafatlandırırıq! Şübhəsiz ki, o Bizim mömin bəndələrimizdən idi! Sonra başqalarını suda boğduq. Həqiqətən, İbrahim də onun yolu ilə gedənlərdən idi” (“Saffat” surəsi, 37/79-83).

O dövrdə Mesopotamiyada, Orta və Şərqi Anadoluda yaşayan xalqlar göyə və ulduzlara sitayiş edirdilər. Onların əsas tanrısı Ay tanrısı Sin idi. O, paltarlarda aypara ilə uzunsaqqalı qoca obrazında təsvir edilirdi. Bundan əlavə, insanlar bu tanrıların obrazlarını hazırlayıp, kiçik fiqurlar düzəldir və onlara səcdə edirdi-

lər. Bu inanlar qeyd edilmiş coğrafi regionda geniş yayılmışdı. Həmin etiqadlar Yaxın Şərqdə də davamçıları olduqlarına görə uzun müddət fəaliyyət göstərdilər.

Bu rayonda yaşayan xalqlar eramızın 600-cü illərinə qədər bu tanrıçılara itaət etməkdə davam edirdilər. Mesopotamiya və Orta Anadoluda məbəd və rəsədxana kimi istifadə edilən və “zik-kurt” adı ilə tanınan xüsusi tikililər qalmışdır; burada xeyli tanrılara, əsasən də Ay tanrısının - Sinə sitayiş ayinləri icra edilirdi...¹²

İndi yalnız arxeoloji tədqiqatlar yolu ilə aşkar etmək mümkün olan xurafatın izləri Quranda xatırladılır. İbrahim peyğəmbər bu bütlərə itaət etməkdən boyun qaçırır və yeganə həqiqi Tanrının - Allah-Təalanın mövcudluğunu etiraf edir. İbrahimin bu hərəkəti haqda Quranda belə deyilir:

“Xatırla ki, bir zaman İbrahim atası Azərə demişdi: “Sən bütləri tanrıların qəbul edirsən? Mən səni və sənin tayfanı açıq-aydın zəlalət içində görürəm!”

Beləcə, İbrahimə göylərin və yerin mülkünü göstərdik ki, tam qənaətlə inananlardan olsun!

Gecə qaranlığı bürüdükdə o, bir ulduz görüb: “Bu mənim Rəbbimdir!” - dedi. Ulduz batdıqda isə: “Mən bətanları sevmirəm”, - söylədi.

Sonra doğan ayı görüb: “Bu mənim Rəbbimdir!” - dedi. Ay batdıqda isə: “Doğrudan da, əgər Rəbbim məni doğru yola yönəltməsəydi, mən zəlalətə düşənlərdən olardım”, - söylədi.

Daha sonra doğan günəşi görüb: “Bu mənim Rəbbimdir, bu daha böyükdür!” - dedi. Günəş batdıqda isə dedi: “Ey camaatım, mən, həqiqətən, sizin Allaha şəriki qoşduqlarınızdan uzağam!

Mən, həqiqətən, batıldən haqqa tapınaraq üzümü göyləri və yeri yaradana çevirdim. Mən şəriki qoşanlardan deyiləm!” (“Ənam” surəsi, 6/74-79).

Quranda İbrahim peyğəmbərin doğum və yaşayış yeri haqda məlumat yoxdur. Ancaq aydındır ki, İbrahim və Lut eyni bir dövrdə və bir-birinə coğrafi yaxın ərazidə yaşayırdılar, çünki Luta göndərilmiş mələklər onu görməzdən əvvəl

İbrahim peyğəmbərin yanına gəldilər və onun arvadına uzun zaman gözlənilən uşağın yaxın müddətdə boyuna düşəcəyi haqda xeyir xəbər gətirdilər.

İbrahim peyğəmbərdən bəhs edən və Əhdi-ətiqdə olmayan Quranın digər süjeti Kəbənin tikintisidir. Qurandan bizə bildirildiyi kimi, İbrahim Kəbəni öz oğlu İsmayilla birlikdə tikirdi.

“Onu da yadına sal ki, İbrahim və İsmail evin bünövrəsini ucaltdıqları zaman: “Ey Rəbbimiz! Bizdən qəbul et, Sən, doğrudan da, eşidənsən, bilənsən!” - deyə dua etdilər” (“Bəqərə” surəsi, 2/127).

İndi yalnız o məlumdur ki, uzun zamanlardan bəri o yer müqəddəs hesab edilir. Buna görə də Kəbədə cahiliyyə dövründə (sonuncu peyğəmbər Məhəmmədin (s.ə.v.) gəlişinə təsadüf edən İslamdan öncəki dövr) bizə belə nəticə çıxarmağa imkan verir ki, bu, İbrahim peyğəmbərin gətirdiyi əsl dinin tənəzzülünə və degenerasiyasına səbəb oldu.

Əhdi-ətiqdə İbrahim peyğəmbərin doğum yeri haqda

İbrahim peyğəmbərin doğum yeri həmişə mübahisə mövzusu olub. Həm xristianlar, həm də yəhudilər İbrahim peyğəmbərin Cənubi Mesopotamiyada anadan olduğunu iddia edərkən İslam aləmində yayılmış fikrə görə, İbrahim indiki Suriya sərhədlərinin

yaxınlığında, Anadolunun cənub-şərqində yerləşən Urfa - Harrana şəhərinin ətrafında anadan olub. Son tarixi məlumatlar xristian və yəhudi iddialarının həqiqəti tam əks etdirmədiyini göstərir.

Xristian və yəhudilər Tövratda İbrahim peyğəmbərin doğulduğu yerin Cənubi Mesopotamiyanın Ur şəhəri olduğu haqda məlumatlara arxalanaraq bu qənaətə gəlirlər. O bu şəhərdə doğulub və böyüdükdən sonra Harrana vilayətindən (indiki Türkiyə ərazisindən kənarda yerləşən) keçərək Misirə yola düşüb. İbrahim uzun səyahətin sonunda nəhayət, Misirə çatır.

Əhdi-ətiqin bu yaxınlarda tapılmış nüsxəsi bu məlumatın mötəbərliyi ilə bağlı ciddi şübhələrə səbəb oldu. Çünki qədim yunan dilində tərtib edilən, e.ə. III əsrə təsadüf edən və bu gün Əhdi-ətiqin ən köhnə nüsxəsi sayılan bu nüsxədə Ur şəhərinin hətta adı da çəkilmir. Bu gün Əhdi-ətiqin əksər tədqiqatçıları belə düşünürlər ki, “Ur” sözü düzgün yazılmadığından əmələ gəlib və ya mətnə sonradan əlavə edilib. Bu məlumatlara əsasən mühakimə yürüdülsə, İbrahim peyğəmbər Ur şəhərində anadan olmayıb, o bu diyarda bəlkə də heç olmayıb.

Bir şeyi nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, bəzi coğrafi yerlərin adı və bu rayonların sərhədləri o dövrdən bəri xeyli dəyişikliklərə məruz qalıb. İndi Mesopotamiyadan söhbət gəndə o, Fərat və Dəclə çaylarının arasındakı İraqın cənub əraziləri ilə assosiasiya

edilir. 2000 il əvvəl Mesopotamiya adlanan bu yer demək olar ki, indiki Türkiyə torpaqlarına qədər uzanan bütün Harranı daxil edirdi. Çünki Əhdi-ətiqin “Mesopotamiya düzənliyi” ifadəsini nəzərə aldıqda əminliklə demək olmaz ki, indiki və e.ə. 2000-ci illərdəki dövrün Mesopotamiyası eyni ərazilərdir. İbrahim peyğəmbərin doğulduğu yerin Ur şəhəri olması barədə ciddi şübhələrə və fikir ayrılıqlarının olmasına baxmayaraq müqəddəs vəhylərin bütün tədqiqatçıları belə bir yekun qərara gəliblər: İbrahim peyğəmbərin yaşayış yeri Harran və onun ətrafı idi. Həmçinin Əhdi-ətiqin qısa öyrənilməsi İbrahim peyğəmbərin yaşayış yerinin məhz Harran rayonunda olduğuna işarə edən bəzi ifadələr irəli sürməyə icazə verir (“Təkvin”, 11/31 və 28/10).

Eynilə İslam mənbələri də İbrahim peyğəmbərin doğum yerinin Harran və ya Urfa olması fikri ilə razılaşıır. “Peyğəmbərlər şəhəri” adlandırılmış Urfa şəhərində İbrahim peyğəmbərlə bağlı xeyli hadisə və əfsanələr eşitmək, hətta onun dünyaya gəldiyi mağaranı da görmək olar.

Əhdi-ətiq niyə dəyişdirilib?

Əhdi-ətiq və Quran iki ayrı-ayrı İbrahim peyğəmbərdən bəhs edirlər. Quranda İbrahim bütperəstlər cəmiyyətinə peyğəmbər

kimi göndərilir. Onun xalqı göyə, ulduzlara, Aya və başqa bütlərə itaət edir. O isə xalqı ilə mübarizə aparır, onları düzgün yola gətirmək istəyir və buna görə də öz doğma atası da daxil olmaqla xalqının ədavəti ilə qarşılaşır.

Əhdi-ətiqdə isə bu deyilənlər haqda həтта xatırlatma da yoxdur. Orada Quranda deyildiyi kimi, nə xalqının İbrahimi atdığı tonqal, nə də İbrahimin onun xalqının itaət etdiyi bütləri qırması haqda heç nə deyilmir.

Əhdi-ətiqdə İbrahimin obrazı yəhudi əcdadı kimi təqdim edilir. Tam aydındır ki, irqi təmizliyi ön plana çıxarmaq istəyən yəhudi din xadimləri Əhdi-ətiqi bu cür dəyişmişdilər. Əsrlər boyunca özlərini öyən, təriflərini göylərə qaldıran və allah seçimlərinə əmin olan yəhudilər onlara göndərilmiş Müqəddəs Kitabları şüurlu şəkildə və qəsdən təhrif ediblər. Onlar öz təsəvvürlərinin xeyrinə olmaqla İlahi Həqiqətlərə bir sıra əlavə və ixtisarlar etdilər. Məhz buna görə İbrahim peyğəmbər Əhdi-ətiqin dəyişdirilmiş versiyasına görə, yalnız yəhudilərin əcdadıdır.

Əhdi-ətiqə inanan xristianlar da yalnız bir fərqlə İbrahimin yəhudi olduğunu güman edirlər: onların fikrincə, İbrahim yəhudi yox, xristian idi. İrəq yəhudilər kimi bir belə prinsipial əhəmiyyət verməyən xristianların İbrahim peyğəmbərin rolunu bu şəkildə

görməsi iki dinin davamçıları arasında mübahisə və konfliktlərə səbəb oldu.

Allah-Təala növbəti ayələrdə bu mübahisələrə aydınlıq gətirir:

“Ey kitab əhli, nə üçün İbrahim barəsində höcətləşirsiniz? Tövrət da, İncil də ancaq ondan sonra nazil edilmişdir, -məgər başa düşmürsünüz? Bir baxın, siz o kimsələrsiniz ki, bildiyiniz şeylər barəsində mübahisə edirsiniz. Bəs bilmədiyiniz şeylər barəsində niyə mübahisəyə girişirsiniz?! Əlbəttə, həqiqəti Allah bilir, siz bilməzsiniz! İbrahim nə yəhudi, nə də xaçpərəst idi. O ancaq hənif müsəlman idi və şəriki qoşanlardan deyildi. Şübhəsiz ki, insanların İbrahimə ən yaxın olanı onun ardınca gədənlər, bu Peyğəmbər və ona iman gətirənlərdir. Allah möminlərin dostudur!” (“Ali-İmran” surəsi, 3/65-68).

Quranda İbrahim peyğəmbər Əhdi-ətiqdəkindən tam fərqli tərzdədir. O, bütlərə itaət edən xalqını hələ gənc ikən xəbərdar edir və onları bu həyat tərzindən imtina etməyə çağırırdı:

“İbrahimi də yad et! Bir zaman o öz tayfasına belə demişdi: “Allaha ibadət edin və Ondan qorxun. Heç bilirsiniz bu sizin üçün nə qədər xeyirlidir?!” (“Ənkəbut” surəsi, 29/16).

“Əgər təkzib etsəniz, sizdən əvvəlki ümmətlər də təkzib etmişdilər. Peyğəmbərin vəzifəsi ancaq açıq-aşkar təbliğ etməkdir!” (“Ənkəbut” surəsi, 29/18).

Buna cavab olaraq xalq peyğəmbəri öldürməyə cəhd göstərdi:

“Tayfasının cavabı: “Onu öldürün, yaxud da yandırın!” -deməkdən başqa bir şey olmadı. Amma Allah onu oddan xilas etdi. Həqiqətən, bunda iman gətirən bir tayfa üçün ibrətlər vardır!” (“Ənkəbut” surəsi, 29/24).

Öz xalqının əlində ölməkdən qaçan İbrahim peyğəmbər hicrət etməyə üstünlük verib doğma diyarları tərk edir. Allah ayələrdə bunu belə xəbər verir:

“Onlar hiylə qurmaq istədilər, lakin Biz onları daha çox ziyana uğratdıq” (“Ənbiya” surəsi, 21/70).

“Mən sizi və sizin Allahdan başqa tapındığınız bütləri tərk edib bir kənara çəkilir və öz Rəbbimə dua edirəm. Ola bilsin ki, mən Rəbbimə ibadət etməklə bədbəxt olmayım” (“Məryəm” surəsi, 19/48).

III HİSSƏ

LUT PEYĞƏMBƏRİN XALQI VƏ ALT-ÜST EDİLMİŞ ŞƏHƏR

“Lut qövmü də təhdidləri yalan saymışdı. Biz də onların üstünə daş yağdıran yel göndərdik, yalnız Lutun ailəsini səhər çağı xilas etdik. Dərgahımızdan bir lütf olaraq! Biz şükr edəni

belə mükafatlandırırıq! And olsun ki, onları Bizim əzabımızla qorxutmuş, onlar isə bu təhdidlərə şübhə edib inanmamışdılar”
(“Qəmər” surəsi, 54/33-36).

Lut peyğəmbər İbrahim peyğəmbərlə bir dövrdə yaşayıb. Tövrata görə, Lut İbrahimin qardaşı oğlu idi və hətta onu uzun səyahətlərdən birində müşayiət edirdi.

Lut İbrahimə qonşu xalqlardan birinə peyğəmbər olaraq göndərilmişdi. Quran bu xalqın etdiyi iyrəncliklərdən və pozğunluqlardan bəhs edir, kişilər arasında indiyə qədər görünməmiş pozğunluq - homoseksualizm çiçəkləyirdi. Lut onları Allahın xoşuna gəlməyən bu eybdən əl çəkməyə çağırırdı və Allah-Təalanın müqəddəs çağırışı ilə onlara müraciət etdi, sakinlər isə köhnə həyat tərzini üstün tutdu və Lutun peyğəmbərliyinə fikir verməyib ondan imtina etdilər. Ancaq Allahın qəzəbi özünü çox gözlətmədi və şəhər sakinləri qorxunc təbii fəlakətlə məhv edildilər.

Əhdi-ətiqə görə, Lut peyğəmbər Sodom şəhərində yaşayırdı. Arxeoloji tədqiqatlar bu şəhərin indiki İordaniya-İsrail sərhəddi ilə uzanan Duzlu gölün (Ölü dənizin) yaxınlığında yerləşdiyini göstərdi. Həmçinin aydın oldu ki, Qırmızı dənizdən şimal tərəfdə yaşayan xalqın qırılmasının səbəbi məhz Quranda göstərilənlərdir.

Lut xalqının başına gəlmiş cəzadan danışmazdan əvvəl Allah-Təalanın bu cür sərt qərarının səbəbini izah edən Quran ayələrini gətirək. Lut peyğəmbərin yolunu azmış xalqa yönəlmiş nəsihətləri:

“Lut tayfası da peyğəmbərləri təkzib etdi. O zaman ki, qardaşları Lut onlara dedi: “Məgər qorxmursunuz? Şübhəsiz ki, mən sizin üçün etibar olunası bir peyğəmbərəm! Artıq Allahdan qorxun və mənə itaət edin! Mən bunun müqabilində sizdən heç bir muzd istəmirəm. Mənim mükafatım ancaq aləmlərin Rəbbinə aiddir! Doğrudanmı siz bəşər övladından yalnız erkəklərlə yaxınlıq edirsiniz? Və Rəbbinizin sizin üçün yaratdığı qadınlarınızı tərک edirsiniz? Siz həddi aşan bir camaatsınız!” Onlar dedilər: “Ey Lut! Əgər bu sözlərinə, son qoymasın, mütləq qovulacaqsan!”

Lut dedi: “Həqiqətən, mən sizin əməlinizə nifrət edənlərdənəm!” (“Şuəra” surəsi, 26/160-168).

Xalq Lutun tövbə etməyə və düzgün yola çağırışına hədə ilə cavab verdi. İnsanlar Luta haqq yolunu göstərdiyinə görə nifrət edirdilər və onu möminlərlə bərabər qovmaq qərarına gəldilər. Bu haqda Quran ayələrində belə deyilir:

“Lutu da peyğəmbər göndərdik. Bir zaman o öz tayfasına demişdi: “Sizdən əvvəl bəşər əhlindən heç kəsin etmədiyi həyasızlığı sizmi edəcəksiniz? Siz qadınları atıb şəhvətlə kişilərin üstünə gəlirsiniz. Siz, doğrudan da, həddi aşmış bir tayfasınız!”

Lut tayfasının cavabı: “Onları məmləkətinizdən çıxarın, çünki onlar təmiz adamlardır!” - deməkdən başqa bir şey olmamışdı” (“Əraf” surəsi, 7/80-82).

Lut peyğəmbər xalqını tam aşkar həqiqətə səsleyirdi və onları aydın rəmzlərlə xəbərdar edirdi, ancaq xalq heç bir tədbir görməyərək buna əhəmiyyət vermirdi. Luta və onlar üçün hazırlanmış cəzalara gülərək şərəfsizlikdə və namussuzluqda israr edirdi:

“Lut bir zaman o öz qövmünə demişdi: “Doğrudanmı siz özünüzdən əvvəl aləmlərdən heç kəsin etmədiyi iyrənc bir işi görürsünüz? Həqiqətənmı siz kişilərə yaxınlaşır, yol kəsir və məclislərinizdə çirkin iş görürsünüz?” Tayfasının cavabı ancaq: “Əgər doğrudanışanlardansansa, bizə Allahın əzabını gətir!” - deməkdən ibarət oldu” (“Ənkəbut” surəsi, 29/28-29).

Xalqından bu cür cavab eşidən Lut peyğəmbər Allahdan kömək diləyirdi:

“Lut: “Ey Rəbbim! Fitnə-fəsad törədən qövmə qarşı mənə yardım et!” - dedi” (“Ənkəbut” surəsi, 29/30).

“Ey Rəbbim! Məni və ailəmi bunların gördüyü işdən qurtar!” (“Şuəra” surəsi, 26/169).

Allah Lutun dualarına kişi şəkilli iki mələk göndərir. Onlar Lutun yanına gəlməzdən əvvəl İbrahimə baş çəkirlər. Elçilər İbrahimə onun sonsuz və yaşlı arvadının doğacağı uşaq, həmçinin öz əsas missiyaları - bütün sərhədləri aşan Lut xalqının ölümə məhkum edilməsi haqda xəbər verirlər.

“Sonra İbrahim dedi: “Ey elçilər! Sizin işiniz nədir?”

Onlar dedilər: “Biz günahkar bir qövmə göndərilmişik.

Onların başına gildən daşlar yağdırmaq üçün gəlmişik.

Həddi aşanlar üçün sənin Rəbbinin dərgahında xüsusi

nişan qoyulmuşdur!” (“Zariyat” surəsi, 51/31-34).

“Yalnız Lutun ailəsindən başqa! Biz, sözsüz ki, onların

hamısını xilas edəcəyik! Ancaq zövcəsi istisna olmaqla!

Qət etdik ki, o, əzaba uğrayanlarını içində qalanlardan

olacaqdır!” (“Hicr” surəsi, 15/59-60).

Elçi-mələklər İbrahimi tərk edərək Lut peyğəmbərin yanına gəldilər. O, əvvəlcə onları tanımadı və çox həyəcanlandı, onlarla danışdıqdan sonra isə sakitləşdi:

“Elçilərımız Lutun yanına gəldikləri zaman əndişəyə düşdü, ürəyi sıxıldı və: “Bu, çox çətin bir gündür!” - dedi (“Hud” surəsi, 11/77).

“Lut dedi: “Siz yad adamlarsınız!” Belə cavab verdilər: “Xeyr, biz sənənin yanına onların şübhə etdikləri şeylə gəlmişik! Biz sənə doğru xəbər gətirmişik. Biz, həqiqətən, doğrudanışanlarıq! Gecənin bir vaxtı ailəni yola çıxart, sən özün də onların arxasınca get. Sizdən heç kəs dönməyi geri baxmasın. Sizə əmr olunan yerə gedin!” Və ona vəhy etdik ki, səhər çağı onların kökü kəsilmiş olacaq” (“Hicr” surəsi, 15/62-66).

Bu zaman Lutun qonaqları haqqında xəbər bir anda şəhərə yayıldı. Əxlaqsız xalq bu qonaqlara dəyişməz fikirləri ilə yaxınlaşmaqdan çəkinmədi və Lutun evini əhatəyə aldı. Xalqın niyyətindən narahat olan və öz qonaqları qarşısında eyibdən qorxan peyğəmbər xalqını səsləndi:

“Lut dedi: “Bunlar mənim qonaqlarımdır. Məni rüsvay etməyin! Allahdan qorxun və məni xar etməyin!” (“Hicr” surəsi, 15/68-69).

“Onlar: “Məgər biz sənə adamları qadağan etmədikmi?” - deyə soruşdular” (“Hicr” surəsi, 15/70).

Lut qonaqlarına dəyəcək xətərdən narahat olaraq və xalqını sakitləşdirmək üçün əlindən gələn hər şeyi edərək ürəklərdə səsləndi:

“Lut dedi: “Kaş sizə çatan bir gücüm-qüvvətim olaydı, yaxud möhkəm bir arxaya söykənəydim!” (“Hud” surəsi, 11/80).

Qonaqlar isə Allah elçiləri olduqlarını bildirərək ona dedilər:

“(Elçilər) dedilər: “Ey Lut! Biz sənin Rəbbinin elçiləriyik. Onlar əsla sənə toxuna bilməzlər. Gecənin bir vaxtında ailənlə birlikdə çıx get. Heç kəs dönüb geri baxmasın. Təkcə övrətin istisnadır. Onlara toxunacaq əzab övrətinə də toxunacaqdır. Onların vaxtı səhərdir. Səhər yaxın deyilmi?”” (“Hud” surəsi, 11/81).

Şəhər sakinlərinin iyrəncliyinin və alçaqlığının həddini aşdığını gören Allah Luta səhər ikən ona şəhəri tərk etməyi və heç bir halda şəhərə tərəf dönməməyi əmr edən mələklər göndərməklə Lutu xilas etdi. Səhər isə Lut peyğəmbərin xalqını xəbərdar etdiyi cəza baş verdi:

“Cəlalıma and olsun ki, onlar öz qonaqlarını onlara təslim etməyi tələb etmişdilər. Biz də onları kor etdik “İndi əzabımı və təhdidlərimi dadın!” dedik. And olsun ki, sə-

hər tezdən onları əbədi bir əzab yaxaladı” (“Qəmər” surəsi, 54/37-38).

Allahın yolunu azmış xalqa yönələn qəzəbi Quranda belə təsvir edilir:

“Şəfəq doğanda o dəhşətli səs onları bürüdü. Onların altını-üstünü çevirdik və başlarına odda bişmiş gildən bərk daşlar yağdırdıq. Bunda düşünüb-daşınanlar üçün, sözsüz ki, neçə-neçə ibrətlər vardır! Həqiqətən, o yolun üstündə hələ də durmaqdadır!” (“Hicr” surəsi, 15/73-76).

“Əmrimiz gəldiyi zaman o yurdun altını üstünə çevirdik və üzərinə odda bişmiş bərk daşlar yağdırdıq. Onlara Rəbbinin dərgahında əlamət qoyulmuşdu. O zalimlərdən də uzaq deyildir!” (“Hud” surəsi, 11/82-83).

“Sonra da o biriləri məhv edib kökünü kəsdik. Onların üstünə bir yağış yağdırdıq. Qorxudulanların yağışı nə yaman yağışdır! Şübhəsiz ki, bunda bir ibrət vardır. Halbuki onların əksəriyyəti iman gətirmədi. Həqiqətən, sən Rəbbin yenilməz qüvvət, mərhəmət sahibidir!” (“Şuəra” surəsi, 26/172-175).

Xalq məhv edildi, Lut və bəzi möminlərsə xilas oldular. Lutun xanımı da öldü, çünki o da Rəbbdən imtina edənlərin sırasında idi:

“Biz onu və ailəsini xilas etdik. Yalnız övrəti həlak oldu. Onların üstünə yağış yağdırdıq. Bir gör günahkarların axırı necə oldu!” (“Əraf” surəsi, 7/83-84).

Lut peyğəmbər, xanımını çıxmaq şərti ilə onun ailəsi və möminlər bu cür xilas oldular. Əhdi-ətiq xəbər verir ki, Lut İbrahim peyğəmbərin yanına getdi, yolunu azmış xalq isə yer üzündən silindi.

Lut gölünün “aydın əlamətləri”

Allah Lut xalqının başına gəlmiş cəza haqda Quranda belə bəhs edir: **“Əmrimiz gəldiyi zaman o yurdun altını üstünə çevirdik və üzərinə odda bişmiş bərk daşlar yağdırdıq” (“Hud” surəsi, 11/82).** Ayənin əvvəlində işlədilmiş “altı üst etmək” ifadəsi bəlkə şəhərin yer üzündən güclü zəlzələ ilə silinməsi deməkdir. Hadisələr özündə burada baş verənlərin “aydın əlamətlər”ini dəqiq şəkildə saxlayan Lut gölü rayonunda baş verirdi. Alman arxeoloqu Verner Keller bu haqda belə deyir:

“Bir vaxt bu rayonda özünü büruzə verən böyük çöküntü zamanı burada şimşəklərlə, təbii qaz partlayışları və yanğınlarla müşayiət edilən dəhşətli zəlzələ baş verdi və Siddim dərəsi Lut xalqının şəhərləri ilə birlikdə yerin altına çökdü”¹³.

Lut gölü və ya Ölü dəniz fəal seysmik zonanın episentridə yerləşir:

“Ölü dənizin dibi Rift dərəsi adlanan tektonik mənşəli çökəkdə yerləşir. Bu dərə Bəhr-Təbariyə (Tiveriad gölü) gölünün şimalından cənubda Arabah dərəsinin ortasına qədər uzanan üç yüz kilometrlik zonada əsas yer tutur”.¹⁴

Ayədə təsvir edilən “üzərinə bişmiş bərk daşlar yağdırdıq” hadisə Lut gölü sahilində baş vermiş vulkan partlayışından və bunun nəticəsində qaya və daş parçalarının göyə qalxmasından başqa bir şey deyil.

Quranda bu hadisə belə təsvir edilir:

“Onların üstünə bir yağış yağdırdıq. Qorxudulanların yağışı nə yaman yağışdır!” (“Şuəra” surəsi, 26/173)

Verner Kellerin daha bir müşahidəsi:

“Yer qabığının çökməsi bu zəlzələ zamanı yer qabığı altında yatan vulkanları azad etdi. İordən çayının yuxarı dərəsində bu gün də sönmüş kraterləri görmək olar; burada əhəngdaşı laylarının

üstündə donmuş lavaların və bazalt təbəqələrinin böyük kütlələri yerləşir”.¹⁵

Yerdə məhz massiv lava və bazalt qatlarının olması burada vulkanik partlayış və zəlzələnin olmasının ən aşkar sübutudur. Quranda təsvir edilən **“üzərinə odda bişmiş bərk daşlar yağdırdıq”** hadisəsi çox güman ki, bu vulkanik partlayışın təsviridir. Elə həmin ayədə sonrakı hadisə haqda deyilən “Əmrimiz gəldiyi zaman o yurdu altını üstünə çevirdik” ifadəsi Rift dərəsində vulkan püskürməsinin ardınca gələn tektonik mənşəli zəlzələ və bunun ardınca gələn yer qabığı hissəsinin çatları olmalıdır.

Lut gölünün özündə daşdığı “aşkar əlamətlər” həqiqətən çox informativdir. Quranda adı çəkilən hadisələr Yaxın Şərqi, Ərəbistan yarımadası və Misir regionunda baş verirdi. Lut gölü bu ərazinin düz mərkəzində yerləşir. Lut gölü həmçinin həm tarixi, həm də geoloji nöqtəyi-nəzərdən xüsusi diqqət cəlb edir. Göl Aralıq dənizi səviyyəsindən 400 metr aşağıda yerləşir, gölün ən dərin nöqtəsinin 400 metr dərinliyində yerləşdiyini nəzərə alsaq, bu gölün dibi Aralıq dənizi səviyyəsindən 800 metr aşağıda yerləşir. Bu isə Yer kürəsinin ən aşağı nöqtəsidir.

Yerin digər regionlarında bu ölçü yüz metri keçmir. Lut gölü suyunda 30 faizə çatan duzun yüksək qatılıq dərəcəsi ilə də

fərqlənir. Buna görə də göldə heç bir canlı orqanizm yaşamır, bu isə bir sıra Qərb dillərində “Dead Sea” (Ölü dəniz) kimi adlanan Lut gölünün adlarından birini izah edir.

Lut xalqının başına gələn təbii fəlakət arxeoloqların gümanına görə, e.ə. 1800-cü illərdə baş verib. Alman alimi Verner Keller arxeoloji və geoloji tədqiqatların nəticələrinə arxalanaraq izah edir ki, Sodom və Homorra şəhərləri Lut gölünün ən cənub nöqtəsində - Siddim dərəsi adlanan yerdə yerləşirdilər və bir vaxtlar burada iri məskunlaşma rayonları var idi.

Ən maraqlısı odur ki, Lut gölünün quruluşu bu hadisənin necə baş verməsini təsdiqləyir.

“Lut gölünün şərq hissəsində yarımada əmələ gətirən və dili xatırladan quru hissə gölün ortasına gedir. Ərəblər bu hissəni “əl-Lisan”, yəni “dil” adlandırıblar. Burada gölün dibində gölü sanki iki yerə bölən, ancaq kənardan gözə görünməyən kəskin çat (yarıq) keçir. Gölün yarımadaanın sağ tərəfindəki dərinliyi 400 metr təşkil edərkən sol tərəfi qərribə şəkildə kiçikdir. Son zamanlar aparılan ölçmələr göstərir ki, bu yerdə dərinlik ancaq 15-20 metrə çatır. Müəyyən edildiyi kimi, dərin olmayan bu hissə adıçəkilən zəlzələnin və onun yaratdığı massiv çöküntünün nəticəsində gölün özündən sonra əmələ gəlib. Keçmişdə Sodom və Homorra şəhərlə-

rinin yerləşdiyi ərazi elə budur, yəni Lut peyğəmbər xalqının yaşadığı yer.

Bir vaxtlar buradan qarşı sahilə piyada getmək olardı. Keçmişdə Siddim dərəsində yerləşən Sodom və Homorra şəhərləri indi Ölü dəniz sularının altında gizləniblər.

Bu yerdə e.ə. təxminən 2000-ci ildə baş vermiş dağıdıcı zəlzələ nəticəsində dənizin dibinin çökməsi şimaldan gələrək sonralar əmələ gəlmiş boşluqları dolduran duzlu suların axınına səbəb olub”.¹⁶

Lut xalqının sivilizasiyasının izləri bu gün də görünür. Lut gölünün bu aşağı hissəsində qayıqla gəzinti zamanı aydın gündə, günəş şüaları su səthindən müvafiq bucaq altında əks ediləndə insan qərribə panorama ilə qarşılaşır.

Sahildən bir az aralıda gölün duzları ilə son dərəcə bol-bol “konservləşdirilmiş” ağaclar görünür. Su altında yaşıl görünən ağac budaqları və gövdələri əslində çox nazik və kövrəkdir. Bir zamanlar bu ağacların çiçəklədiyi və ərazini qalın yarpaqlar arxasında görünməz edən bu yer məhz Siddim dərəsi - bu diyarın təbiətinin gözəl guşəsidir.

Lut xalqının yaşadığı yerdə zəlzələyə səbəb olan fiziki proseslər geoloqların apardığı tədqiqatlardan aydın olur. Onlar be-

lə nəticəyə gəlir ki, Lut xalqını məhv edən bu fəlakət İordan çayının yatağını təşkil edən və 190 km uzunluğu olan, ümumiyyətlə, 180 metr səviyyədən aşağı enən ərazidə yer qabığının yarılması nəticəsində baş verib.

Bu fakt və Lut gölünün dəniz səviyyəsindən 400 metr aşağıda yerləşməsi burada bir zamanlar bir geoloji-tektonik kataklizmin baş verməsinin ən vacib sübutlarından biridir.

Lut gölünün və İordan çayının bu qərribə quruluşu Yer kürəsinin bu rayonundan keçən çatın və ya sınığın yalnız kiçik hissəsindən ibarətdir. Geoloqlar bu çatın vəziyyətini və uzunluğunu bu yaxınlarda müəyyən ediblər.

Tavra dağının ətəklərindən başlayan bu çat Lut gölünün cənub sahilindən və Ərəbistan səhrasından keçir, oradan Əkəb körfəzinə çatır və Qırmızı dənizdən keçərək Afrikada yolunu bitirir. Bu çatın uzunluğu boyunca güclü vulkanik hərəkətlərin olması məlumdur. İsrailin Qaliley dağlarında, İordaniyanın uca dağlı yaylarında, Əkəb körfəzində və yaxınlıqda yerləşən başqa rayonlarda donmuş lavaya və ya qara bazaltın daşlaşmış qalıqlarına rast gəlmək olar.

Yer quruluşunun bütün bu qalıqları və geoloji xüsusiyyətləri Lut gölündə iri geoloji-tektonik hadisənin baş verməsinin real-

lığını sübut edir. Alman arxeoloqu və tarixçisi Verner Keller bu haqda belə yazır:

“Bir zamanlar bu rayonda özünü büruzə verən iri çöküntü zamanı burada şimşəklə, təbii qazların partlayışı və yanğınlarla müşayiət edilən qorxulu zəlzələ baş verib və Siddim dərəsi Lut xalqının şəhərləri ilə birlikdə yerin dibinə çöküb. Bu zəlzələ zamanı Yer qabığının çökməsi Yer qabığı altda yatan vulkanları azad etdi. İordan çayının üst dərəsində bu gün də sönmüş kraterləri görmək olar: burada əhəngdaşı laylarının üstündə çoxlu iri donmuş lava və bazalt təbəqələri yerləşir”.¹⁷

“National Geographic” jurnalının 1957-ci il dekabr nömrəsində bu Bibliya süjetinə həsr edilmiş məqalələr silsiləsində xəbər verilirdi:

“Sodom yüksəkliyi Ölü dəniz istiqamətində qalxır. İndiyə qədər heç kəs itmiş Sodom və Homorra şəhərlərini tapa bilməyib, ancaq alimlərin fikrincə, bu şəhərlər hələ də qayalıq sahili ilə üz-büz yerləşən Siddim dərəsində dururlar. Çox güman ki, onlar zəlzələdən sonra Ölü dənizin gur suları altında qalıblar”.¹⁸

Pompeyin aqibəti

Quran bizə bildirir ki, Allah-Təalanın göndərdiyi əmrlər dəyişməzdir:

“Özlərinə qorxudan bir peyğəmbər gələcəyi təqdirdə hər hansı ümmətdən daha artıq doğru yolda olacaqları barədə Allaha çox möhkəm and içmişdilər. Amma onlara belə bir peyğəmbər gəldikdə bu ancaq onların nifrətini artırdı. Yer üzündə təkəbbür göstərmələri və pis əməlləri ucbatından idi. Pis əməl ancaq onun öz sahibinin başında çatlayar. Məgər onlar Allahın adəti üzrə əvvəlkilərin düçar olduqları müsibətlərini gözləyirlər?

Sən Allahın qoyduğu qayda-qanunda heç bir dəyişiklik tapmazsan!” (“Fətir” surəsi, 35/42-43).

Allahın qanunlarında özünü görməməzliyə vurma, üzgö-rənlik etmə yoxdur, Onun əmrlərinə etinasızlıq edən hər bir kəs cə-zalandırılacaq. Pompey şəhəri seksual pozğunluqlar və iyrəncliklər içində batan Roma imperiyasının mənəvi-əxlaqi süqutunun ümumi rəmzidir. Pompeyin məhv olmasının tarixi Lut xalqının aqibəti ilə keyli ümumi xüsusiyyətlərə malikdir.

Vezuvi vulkanının püskürməsi Pompey fəlakətinə səbəb oldu. Neapolun yaxınlığında yerləşən bu vulkan İtaliyanın rəmzi-dir. Artıq 2000 il ərzində yatan Vezuvi boş yerə “İbrət dağı” ad-landırılmır.

Öz kədərli aqibəti ilə məşhur olan Sodom və Homorranın başına gələn bu fəlakətin Pompey hadisəsi ilə çox oxşarlığı var.

Vezuvinin qərb yamacında Neapol, şərq yamacında isə Pompey şəhəri yerləşir. Təxminən 2000 il əvvəl baş vermiş vulkan püskürməsi şəhəri bir anda məhv etdi. Pompeyə yönələn lava və kül selləri şəhər sakinlərini bir anda yaxaladı. Şəhərin fəlakətli şə-kildə məhv olması o qədər ani şəkildə baş verdi ki, bütün sakinlər vulkan süxuru qalıqları altında təbii pozalarda saxlanırlar və hər şey olduğu kimi elə qalıb ki, sanki iki min il əvvəl zaman qəfildən dayanıbmiş.

Pompeyi bu şəkildə məhv edən Allahın qəzəbinin ciddi səbəbləri var idi. Tarixi sənədlər dəlalət edir ki, şəhər fəlakətdən əvvəl əxlaqsızlığın və pozğunluğun əsl mərkəzi idi. Şəhərin fərqləndirici xüsusiyyəti fahişəliyin son dərəcə yüksək səviyyəsi idi. Şəhərdə fahişəxanaların sayı o qədər çox idi ki, hətta Pompeyin sakinləri belə onların minlərlə hesablanan sayı haqda dəqiq məlumat verə bilmirdilər. Bordellərin qapılarında kişi cinsi orqanının tam həcmdə rəmzləşdirən heykəlcikləri asılırdı. Mitraizm ayininə istinad edən Pimpey sakinləri arasında yayılmış adətə görə, cinsi orqanlar və cinsi akt kimi bu cür xüsusiyyətlər mütləq açıq nümayiş etdirilməli idi.

Vezuvidən axan qızmar lava şəhəri bir anda yer üzündən sildi. Bir fakt maraqlıdır ki, qorxulu gurultu və vulkan partlamasına baxmayaraq heç kəs baş verənin mahiyyətini anlaya və qaça bilmədi, sanki hər kəs tilsimlənmişdi. Arxeoloqlar faciə vaxtı süfrə arxasında oturmuş və heç bir dəyişikliyə məruz qalmadan daşlaşmış ailənin qalıqlarını aşkar ediblər. Cinsi əlaqə zamanı bir anda donmuş xeyli cütlərin qalıqlarına da rast gəlinirdi. Ən möcüzəli odur ki, bu cütlər arasında təkcə homoseksuallar deyil, uşaqlar da vardı. Qazıntılar zamanı çıxarılmış bəzən insanların sifətlərinin ifa-

dəsi belə dəyişməmişdir. Onların üzündə bir qayda olaraq çaxnaşma və çaşqınlıq ifadə olunurdu.

Fəlakətin ən izah edilməyən vəziyyəti məhz burada gizlənilib. Necə olub ki, minlərlə insan heç nə görməyərək və eşitməyərək, xilas olmaq üçün heç bir tədbir görməyərək sakitcə ölümün gəlişini gözləyirdi?

Bu amil Pompeyin yoxa çıxmasından əvvəlki real hadisələrlə bizim diqqətimizi bütöv bir şəhərin bir anda itməsinə yönəldən Quran təsvirləri arasındakı oxşarlığı göstərir. Məsələn, “Yasin” surəsində bir anda həlak olmuş “kəndin yiyələri” haqda bəhs edilir. Bu surənin 29-cu ayəsində hadisə haqda belə deyilir:

“Onların cəzası ancaq dəhşətli bir səs oldu. Dərhal məhv olub getdilər” (“Yasin” surəsi, 36/29).

“Qəmər” surəsinin 31-ci ayəsində səmudyanların ölümündən bəhs edilir və bu ayədə də xalqın ani ölümü xatırlanır:

“Biz onlara bircə dəhşətli səs göndərdik, dərhal ağıl düzəldənin istifadə etdiyi quru ota döndülər” (“Qəmər” surəsi, 54/31).

Arxeoloji qazıntılar zamanı əldə olunan faktlar sübut edir ki, Pompey sakinləri eynilə Qurani-Kərimdə deyildiyi kimi, bir anda qırılıblar.

Ancaq onlar Allahın bütün xəbərdarlıqlarına baxmadılar və Allah-Təalanın qəzəbi əxlaqsız Pompey sakinlərini məhv etdi ki, bu, gələcək nəsillərə ibrət olsun. Keçmiş Pompeyin yerində yaşayan insanların həyat təzi Allahın qəzəbinə səbəb olan bu şəraitdən çox az fərqlənir. Pompey xarabalığının yaxınlığında yerləşən Kapri adası bu gün homoseksualların, lesbiyanların və nudistlərin bir növ istirahət paytaxtıdır, turist reklamı hamını bu “homoseksuallar cənnətini” ziyarət etməyə səsləyir. İnsanların həyat təzində heç nə dəyişməyib, onları yenə də öz iyrəncliklərinə və əxlaqsızlıqlarına israrla davam edirlər. Bunlar təkcə İtaliyada və ya Kapri adasında baş vermir. Mənəvi degenerasiya müasir aləmdə hər yerdə müşahidə edilir, insanlar keçmiş xalqların başına gələn faciəni təəssüf ki, xatırlamaq istəmirlər.

IV HİSSƏ

AD QÖVMÜ VƏ QUMLUQLARIN

ATLANTİDASI - UBAR

"Ad qövmü isə uğultulu, çox şiddətli bir küləklə tar-mar oldu. Allah o küləyi yeddi gecə səkkiz gün ardı-arası kəsilmədən

onların üstünə əsdirdi. Belə ki, sən onları orada yıxılıb ölmüş görərdin. Onlar, sanki içi bomboş xurma kötökləri idilər. İndi sən onlardan heç bir əsər-alamət görə bilərsənmi?!" ("Haqqə" surəsi, 69/6-8).

Quranın bir çox surələrində nəsihət üçün daha bir xalqın - Ad xalqının düşkünlüyü, deqradasiyası və məhv olması tarixi verilir. Xalqın kədərli tarixi Nuh peyğəmbərin xalqı barədəki hekayətlə eyni xatırladılır. Ad xalqına göndərilmiş Hud peyğəmbər öz xalqını tək olan Allaha inanmağa, Ona yeni tanrıları şəriq qoşmamağa və Onun əmrlərinə tabe olmağa çağırırdı, ancaq xalq Hudu ağılsızlıqda, yalanda və əcdadlarının qoyduğu "düzgün" sistemi dəyişmək cəhdində günahlandıraraq ona düşmənçiliklə cavab verdi.

Qurani-Kərimdə Hud və Ad xalqı arasında baş verən hadisələr haqda ətraflı bəhs edilir:

"Ad tayfasına da qardaşları Hudu peyğəmbər göndərdik. O dedi: "Ey camaatım! Allaha ibadət edin. Sizin Ondan başqa heç bir tanrınız yoxdur. Siz isə yalnız iftiraçısınız! Ey camaatım! Mən buna görə sizdən heç bir mükafat istəmirəm. Mənim mükafatımı vermək yalnız məni yaradana aiddir. Məgər dərk etmirsiniz? Ey camaatım! Rəbbinizdən bağışlanmanızı diləyin. Sonra Ona tövbə edin ki, göydən sizə bol yağış göndərsin, qüvvətinizin üstünə bir qüvvət də artırsın. Günahkar olaraq üz çevirməyin!" Onlar da dedilər: "Ey Hud! Sən bizə aşkar bir möcüzə ilə gəlmədin. Sənin sözünlə tanrılarımızı tərək edən deyilik. Biz sənə inan-

mırıq! Biz ancaq bunu deyirik ki, bəzi tanrılarımız sənə sədəmə (xətər) toxundurmuşdur". Belə cavab verdi: "Allahı şahid tuturam və siz də şahid olun ki, mən sizin qoşduğunuz şəriklərdən uzağam! Bircə Ondan başqa! İndi hamılıqla mənə qarşı nə hiylə qurursunuzsa, qurun və mənə heç möhlət də verməyin! Mən özümün və sizin Rəbbiniz olan Allaha təvəkkül etdim. Elə bir canlı yoxdur ki, onun ixtiyarı əlində olmasın. Həqiqətən, Rəbbim düz yoldadır! Əgər üz çevirsəniz, bilin ki, mən sizə təbliğ etdim. Rəbbim yerinizə başqa bir ümmət gətirər və siz Ona heç bir zərər yetirə bilməzsiz. Həqiqətən, Rəbbim hər şeyi hifz edəndir!" Əmrimiz gəldikdə Bizdən bir mərhəmət olaraq Hud və onunla birlikdə iman gətirənləri xilas etdik və onları şiddətli əzabdan qurtardıq! Bu da Ad tayfasıdır! Onlar Rəbbinin ayələrini inkar etdilər, Onun peyğəmbərlərinə qarşı çıxdılar, başlarının üstündə duran hər bir inadkar böyüyün əmrinə tabe oldular. Və, beləliklə, dünyada da, qiyamət günündə də lənətə uğradılar. Bilin ki, Hud tayfası Rəbbini inkar etmişdi. Xəbəriniz olsun ki, Hudun tayfası Ad kənar oldu" ("Hud" surəsi, 11/50-60).

Ad xalqından bəhs edən daha bir surə "Şuəra" surəsidir. Burada "hər yüksəklikdə əcaib şeylər quran" və "əbədi olmaq" ümidilə "çənlər düzəldən" Ad xalqının bəzi xüsusiyyətlərinə diqqət artır. Bundan əlavə, Ad xalqı başqa xalqları zorakılıqla əsarət altına almaları ilə, öz qəddarlıqları ilə seçilir, fitnə-fəsad, nifaq və hərə-mərclik toxumu səpirdilər. Hud peyğəmbər xalqını qoruduqda onlar peyğəmbərin sözlərini "ilklərin yaradılışı" kimi izah edirdi və cəzasız qalacaqlarına son dərəcə əmin idilər:

"Ad tayfası da peyğəmbərləri təkzib etdi. O zaman ki, qardaşları Hud onlara dedi: "Məgər qorxmursunuz? Şübhəsiz

ki, mən sizin üçün etibar olunası bir peyğəmbərəm! Allahdan qorxun və mənə itaət edin! Mən bunun müqabilində sizdən heç bir muzd istəmirəm. Mənim mükafatım ancaq aləmlərin Rəbbinə aiddir! Doğrudanmı siz hər tərədə bir köşk qurub əylənirsiniz? Sanki əbədi qalacaqsınız deyə, su hövzələri tikirsiniz! Və yaxaladıqda da zalimlər kimi yaxalayırırsınız! Artıq Allahdan qorxun və mənə itaət edin! Qorxun o kəsdən ki, anlayıb bildiyiniz şeyləri sizə əta etdi! Sizə heyvanat, oğul-uşaq, bağlar və çeşmələr verdi! Mən böyük günün sizə üz verəcək əzabından qorxuram!" Onlar dedilər: "Bizə öyüd-nəsihət versən də, verməsən də, bizim üçün eynidir. Bu əvvəlkiyərin adətindən başqa bir şey deyildir! Və biz əzaba da düşər olmayacağıq!" Onu yalançı saydılar. Biz də onları məhv etdik. Şübhəsiz ki, bunda bir ibrət vardır. Halbuki onların əksəriyyəti iman gətirmədi. Həqiqətən, sənin Rəbbin yenilməz qüvvət, mərhəmət sahibidir!" ("Şuəra" surəsi, 26/123-140).

Hud peyğəmbərə düşmənçilik göstərən və bununla Uca Allahın əmrlərinə qarşı qiyam edən xalq həqiqətən qırıldı. Qorxulu qum fırtınası Ad xalqını məhv etdi, "sanki onlar heç zaman olmamışdılar".

İrəm şəhərindəki arxeoloji tapıntılar

1990-cı illərin əvvəllərində dünyanın iri qəzet nəşrlərinin ilk səhifələri "Gözəl ərəb şəhəri tapıldı", "Mifik ərəb şəhəri tapıldı", "Qumluqların Atlantidası - Ubar" sərlovhələri ilə bəzənmişdi və onlar ən vacib arxeoloji kəşf barədə xəbər verirdilər. Bu kəşf

xüsusi əhəmiyyətə malik idi, çünki bu şəhərin adı Qurani-Kərim ayələrində də keçir. Əksər alimlər Quranda adı çəkilən Ad xalqının bir vaxtlar dünyada yaşayan mifik xalqlardan biri olduğunu və ya Ad xalqının sivilizasiyasının qalıqlarını tapmağın mümkün olmayacağını güman edirdilər. Buna görə də arxeoloqların aşkar etdiyi şəhər elm aləmində sensasiya doğurdu. Yalnız bədəvi əfsanələrinin və nağıllarının zəngin fantaziyasının bəhrəsi kimi təsəvvür edilən şəhər real oldu.

Quranda adıçəkilən bu mifik şəhəri aşkarlayan ilk adam Nikolas Klepp adlı həvəskar arxeoloq idi.¹⁹ Ərəbşünas və sənədli filmlər prodüseri olan Nikolas Klepp ərəb tarixi ilə bağlı materialları öyrənmək prosesində tam təsadüfən çox maraqlı bir kitab - ingilis tədqiqatçısı Bertram Tomasın 1932-ci ildə yazdığı son dərəcə maraqlı Arabia Felix kitabına rast gəldi. Qədim romalılar Ərəbistan yarımadasında yerləşən və hazırda Yəmən və Omanı özünə daxil edən rayonu Arabia Felix adlandırırdılar. Qədim yunanlar bu rayonu Eudaimon Arabia, orta əsrlərin ərəb alimləri isə "Əl-Yəmən Əs-Səidə" adlandırırdılar.²⁰ Bütün bu adlar "Xoşbəxt Ərəbistan" deməkdir. Çünki Ad xalqı öz dövrünün ən inkişaf etmiş, xoşbəxt və firavan xalqı kimi tanınırdılar.

Bu tərəqqinin səbəbi nə idi? İndi səhralıq olan bu ərazilər nə üçün belə ad almışdı?

Bunun səbəbi buranın Hindistanla Şimali Ərəbistan arasında bərqərar olmuş ədviyyat ticarətinin mərkəzinə çevrilməsi və onun strateji mövqeyi idi. Bundan əlavə, yerli əhali nadir frankincense (buxur) adlı bitkinin becərilməsi və ticarəti məşğul idi. Qədim xalqların böyük tələbat hiss etdiyi bu bitkidən qədim xalqların dini ayinlərində tüstülətmə üçün istifadə edilirdi. Buxur o zamanlar elə yüksək dəyərləndirilirdi ki, dəyəri qızıla bərabər idi.

İngilis tədqiqatçısı Bertram Tomas kitabının bir bölümünü "uğur qazanmış" xalqların təsvirinə həsr etdi. O, bəyan etdi ki, bu xalqlardan birinin əsasını qoyduğu şəhərin izinə düşüb. Bu, bədəvilərin Ubar adlandırdığı şəhər idi. B.Tomasın bu yerə tədqiqat ekspedisiyalarından birində səhrada yaşayan bədəvilər ona köhnə cığırı göstərdilər və onun Ubar adlı qədim şəhərə məxsus olduğunu bildirdilər. Ancaq B.Tomas tezliklə, tədqiqatlarını bitirmədən vəfat etdi.²¹

Ondan qalma əlyazmaları öyrənən və Tomasın işlərinin davamçısı olan arxeoloq Klepp kitabda adıçəkilən bu itmiş şəhərin mövcudluğuna əmin oldu və vaxt itirmədən axtarışlara başladı.

Klepp Ubarın mövcudluğunu sübut etmək üçün iki tədqiqat üsulundan istifadə etdi: o, bədəvilərin söylədiyi cığırın izlərini tapdı, həmçinin NASA (ABŞ Milli Kosmik Tədqiqatlar Agentliyi) mütəxəssislərindən bu yerin peykdən şəklini çəkməsini xahiş etdi.

Uzun-uzadı xahiş-minnətdən və diləttutmalardan sonra NASA bu işlərin aparılmasını bəyəndi və bu rayonun şəklini çəkmək kimi qeyri-adi xahişi yerinə yetirməyə razılıq verdi.²²

Bunun ardınca Klepp Kaliforniya ştatının Hantiqon kitabxanasında olan coğrafi xəritələrin və qədim əlyazmaların öyrənilməsinə başladı. O bu rayonun coğrafi xəritəsini tapmağa çalışırdı və qısamüddətli tədqiqatlardan sonra buna nail oldu. Onun tapdığı xəritəni Misir və Yunanıstan vilayətlərində eramızın 200-ci ilində qədim yunan alimi Ptolemey tərtib etmişdi. Xəritədə qədim şəhərin yeri və ona aparan yolun sxemi aydın göstərilirdi.

Bu vaxt NASA-dan çəkilməmiş şəkillər haqda məlumat gəldi. Şəkillərdə adi gözlə görünməyən, yüksəklikdən bir bütöv kimi görünən bəzi yolların izləri aşkar edildi. Klepp əlindəki xəritəni bu fotoşəkillərlə tutuşduraraq nəhayət, arzu edilən nəticəyə gəldi. Qədim xəritədə və şəkillərdə işarə edilən yollar tam eyni idi. Onların qırıldığı, kəsildiyi yerlərdə isə böyük bir ərazi var idi. Görünür, firavan şəhər özü keçmişdə elə orada yerləşirmiş.

Nəticədə bədəvilərin şifahi danışmalarının süjeti olan əfsanəvi şəhərin yeri aşkar olundu. Bir müddət sonra qazıntılar başladı və "qumluqların Atlantidası" adlanan Ubarın xarabalıqları qumların altından tezliklə üzə çıxarıldı.

Hər halda məhz bu qədim şəhərin Quranda bəhs edilən Ad xalqının şəhəri - Ubar olduğuna əminlik necə yarandı?

Hələ qazıntıların lap əvvəlində qumlardan bu xarabalıqların adı Quranda çəkilən Ad xalqının şəhərinə və İrəm sütunlarına məxsus olmasını təsdiqləyən sübutlar çıxırdı. Çünki qazıntılar zamanı tapılan tikililər arasında Quranda xüsusi qeyd edilən hündür sütunlar var idi. Qazıntılarda iştirak etmiş doktor Zarins həmçinin bəyan edirdi ki, şəhər başqa arxeoloji tapıntılardan yüksək sütunların olması ilə fərqlənir və beləliklə, Quranda adıçəkilən Ad şəhəri İrəmdir. İrəm Quran ayələrində belə təsvir edilir:

"Məgər görmürsənmi ki, Rəbbin nələr etdi Ada?! Sütunlar sahibi İrəm?! Məmləkətlər arasında onun kimisi yaradılmışdı" ("Fəcr" surəsi, 89/6-8).

Ad xalqı

Beləliklə, biz müasir arxeoloqların Ubar şəhərinin elə Quranda adı çəkilən İrəm şəhəri olduğunu sübut edən tədqiqatlarını nəzərdən keçirdik. Quran deyir ki, şəhərin əxlaqsız sakinləri onlara vəhy gətirən və Allahın gözlənilən cəzasından qorumaq istəyən peyğəmbərə qulaq asmadılar və məhv edildilər.

İrəmi tikmiş Ad xalqının adı ətrafında da xeyli mübahisələr var idi. Tarixi sənədlərdə bu xalqın qurduğu bu dərəcədə yük-

sək inkişaf etmiş mədəniyyət və həyat səviyyəsi haqda heç bir məlumat qalmayıb. Tarixi sənədlərdə bu cür məlumatın olmaması çox qəribədir.

Ancaq unutmayaq ki, Ad xalqı Cənubi Ərəbistanda - Orta Şərq və Mesopotamiyanın yaşayış məskənlərindən çox uzaq yerdə yaşayırdılar və onların başqa xalqlarla əlaqələri ya çox məhdud idi, ya da heç yox idi. Çox az tanınan dövlət haqda məlumatın olmaması çox normaldır. Bununla yanaşı, Orta Şərq əfsanələrində Ad xalqı haqda da eşitmək olar.

Yazılı mənbələrdə Ad xalqı haqda məlumatın olmamasının əsas səbəbi yəqin ki, bu regionda yazının hələ yayılmaması idi. Yəqin Ad xalqı dövlət qurublar, ancaq bu, tarixi salnamələrdə qeyd edilməyib. Əgər bu dövlət yazının əmələ gəlməsinə qədər bir müddət fəaliyyət göstərirsə, çox güman ki, indi o haqda daha çox şey məlumdur.

Ad xalqı haqda heç bir tarixi qeydlər yoxdur, ancaq sirli xalqın mövcudluğunu işıqlandıran "əcdadları" haqda məlumatlara rast gəlinir.

Ad xalqının törəmələri - Hədrəmilər

Ad xalqının və ya onların əcdadlarının tikdiyi güman edilən sivilizasiya izlərinin axtarışını ilk növbədə qumluqların Atlantidası - Ubar yerləşən Cənubi Yəməndən başlamaq lazımdır. Yunanların "uğur qazanmış ərəblər" adlandırdıqları dörd xalq - hədrəmilər, səbalılar, minalar və qatabanlılar məhz burada yaşayırdı. Bu xalqlar bir-birinə yaxın ərazilərdə yetərinə uzun müddət ərzində hökmranlıq etdilər.

İndi əksər tarixçilər iddia edirlər ki, Ad xalqı müəyyən dəyişikliklər dövrünü keçdilər və yenidən tarix səhnəsinə çıxdılar. Bu alimlərdən biri Ohayo Universitetindən olan tədqiqatçı doktor Mikail H.Rəhman hesab edir ki, Ad xalqı Cənubi Yəməndə yaşamış dörd xalqdan birinin - hədrəmilərin əcdadları idilər. Meydana çıxması e.ə. 500-cü illərə uyğun gələn hədrəmilər "uğur qazanmış ərəblər" adlananların arasında ən az tanınanlarıdır. Bu xalq uzun müddət ərzində bütün Cənubi Yəmən rayonuna nəzarət edirdi, ancaq o, e.ə. 240-cı ildə dövlətçiliyin uzunmüddətli süqutu dövründən sonra öz mövcudluğuna son qoydu.

Hədrəmilərin Ad xalqının əcdadları olmasının sübutu çox güman ki, elə bu xalqın adıdadır. E.ə. üçüncü əsrdə yaşamış qədim yunan yazıçısı Plini bu xalqı "Adramitai", yəni hədrəmilər adlandıırırdı.²³ "Adramitai"nin ismi isə "hədrəm" sözüdür. Çox gü-

man ki, "hədrəm" sözü Quranda "Ad-ı-İrəm", yəni "İrəm Ad xalqı" kimi keçir və o dövrdən bəzi fonetik dəyişikliklərə məruz qalıb.

Qədim yunan coğrafiyaçısı Ptolemey (b.e. 150-160) Ərəbistan yarımadasının cənubunu "hədramiyai" xalqının yaşayış rayonu kimi göstərir. Bu rayon yaxın zamanlara qədər "Hadramaut" kimi tanınırdı. Hədrəmilər dövlətinin paytaxtı Sabvah Hadramaut dərəsinin qərbində yerləşirdi. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, deyilənlərə görə, Ad xalqına göndərilmiş Hud peyğəmbərin qəbri məhz Hadramautda yerləşir.

Hədrəmilərlə Ad xalqının qohumluğuna işarə edən digər amil onların saysız-hesabsız var-dövlətidir. Yunanlar hədrəmiləri "yer üzündə ən varlı xalq" kimi xarakterizə edirdilər. Qədim yunan salnamələri hədrəmilərin bu cür var-dövlətə qiymətli ətir bitkisinin - bixurun sayəsində nail olduqlarına dəlalət edir. Hədrəmilər bu bitkinin yeni tətbiq sahəsini tapdılar və bu regionun əksər ölkələri ilə bu strateji məhsulun geniş ticarətini apardılar. Qədim yunan tarixçilərinin salnamə mənbələrinə görə, kənd təsərrüfatı dövryyəsinin həcmi və bu ətrin istehsalı indikindən xeyli artıq idi.

Hədrəmilərin paytaxtı kimi tanınan Sabvah şəhərində aparılmış qazıntılar olduqca maraqlı memarlıq tikintilərini üzə çıxardı. 1975-ci ildə başlanmış bu işlər zamanı arxeoloqlar iri qum kütləsi

ucbatından şəhərin qalıqlarını çox çətinliklə tapa bildilər, ancaq onların qalın qum qatını uzun-uzadı təmizlədikdən sonra qarşılaşdığı mənzərə hər kəsi öz mükəmməlliyi və əzəməti ilə heyran etdi. Tapılmış antik şəhər arxeoloqların bu günə qədər aşkar etdiyi qədim dünyanın ən böyük memarlıq incisindən biri idi. Şəhəri əhatə edən qalanın divarları Yəməndə tapılmış şəhər divarları arasında ən qalın və ən möhkəmi idi. Çar sarayı isə yarıuçmuş vəziyyətinə baxmayaraq hələ də özündə olan əzəmətin və monumentallığın izlərini daşıyırdı.

Hədrəmilərin bu memarlıq mirasını öz əcdadları Ad xalqından götürdüklerini düşünmək tam məntiqli olardı. Çünki Quran Hud peyğəmbərin Ad xalqına yönələn xəbərdarlığı haqda deyir:

"Doğrudanmı siz hər təkərdə bir köşk qurub əylənirsiniz? Sanki əbədi qalacaqsınız deyə, su hövzələri tikirsiniz!" ("Şuəra" surəsi, 26/128-129).

Aşkar edilmiş Səbvah memarlığının başqa cəlbedici xüsusiyyəti təmtəraqlı və möhtəşəm sütunlar idi. Bu sütunlar monolit və kvadrat şəklində yonulmuş Yəmən şəhərləri sütunlarından fərqlənirdi. Səbvah sütunları isə yumru formada yonulmuşdu və dairəvi şəkilli idilər. Səbvah xalqı öz əcdadlarının - Ad xalqının arxitektura üslubuna yiyələnmişdilər. Eramızın 9-cu əsrində yaşamış Bizans Konstantinopolunun baş yepiskopu Fotiy indi itmiş qədim yunan əlyazmalarından, o cümlədən tarixçi Aqatarasidin (e.ə. 132-

ci il) "Qırmızı dəniz haqda" kitabından istifadə edərək cənub ərəbləri və onların ticarət fəaliyyəti haqda xeyli tədqiqatlar apardı. Əsərlərinin birində Fotiy yazırdı: "Deyirlər ki, onlar (cənub ərəbləri) gümüş və qızıla bürünmüş xeyli sütunlar tikirdilər. Bu sütunların dairəvi yerləşməsi diqqətəlayiq idi".²⁴

Fotiyin bu ifadəsi birbaşa hədramilərə işarə etməsə də, bu ifadə regionun xalqlarının memarlıq məharətini və var-dövlətini əks etdirdiyinə görə vacibdir. Qədim yunan tarixçi və yazıçıları Plini və Strabon Cənubi Yəmən haqda "valehedici gözəl məbəd və saraylarla bəzədilmiş" diyar kimi danışırlar.

Bu şəhərlərin sakinlərinin Ad xalqının əcdadları olduğunu güman etdikdə Quranda Ad xalqı diyarının "sütunlar sahibi İrəm" ("Fəcr" surəsi, 89/6-7) kimi anıldığı aydın olur.

Ad xalqının çeşmələri və bağları

Müasir Cənubi Ərəbistan səyyahın gözü qarşısında geniş səhra kimi dayanır. Şəhərləri və süni yaşıllaşmış rayonları çıxmaq-la ərazilərin böyük hissəsi qumla örtülüb.

Ancaq Ad xalqından bəhs edən Quran ayələrinin birində olduqca maraqlı məlumat var. Ad xalqını xəbərdar edən Hud pey-

ğəmbər onlara nümunə olaraq Allahın bəxş etdiyi çeşmələri və bağları misal gətirir:

"Artıq Allahdan qorxun və mənə itaət edin! Qorxun o kəsdən ki, anlayıb bildiyiniz şeyləri sizə əta etdi! Sizə heyvanat, oğul-uşaq, bağlar və çeşmələr verdi! Mən böyük günün sizə üz verəcək əzabından qorxuram!" ("Şuəra" surəsi, 26/131-135).

Ancaq artıq deyildiyi kimi, bir vaxtlar Ubarın yerləşdiyi torpaqlar İrəm şəhəri ilə oxşadılaraq eyniləşdirilib və ya praktiki olaraq bütün Cənubi Yəmən bu gün qum səhraları ilə örtülüb. Bəs onda Hud peyğəmbər xalqına müraciət etmək üçün o zaman niyə bu ifadədən istifadə edib?

Cavab sadədir - zaman keçdikcə iqlimin dəyişməsi bir vaxtlar çiçəkləyən diyarı səhraya çevirdi. Tarixi faktlar ona dəlalət edir ki, qədimdə, bir neçə min il bundan əvvəl Cənubi Yəmənün əraziləri Quranda da deyildiyi kimi, yaşıllıq içində üzürdülər və kiçik çaylarla bol idilər. Yerli sakinlər bu nemətlərdən faydalanır, meşələr bölgənin sərt iqlimini yumşaldır və onu həyat üçün yararlı edirdi. Səhralıq da var idi, ancaq o, hazırkı qədər yer tutmurdu.

Cənubi Ərəbistanda Ad xalqı yaşayan yerlərdə qazıntılar zamanı bu sualın cavabı tapıldı. Kəşflər göstərdi ki, yerli xalqlar inkişaf etmiş suvarma sistemindən istifadə edirmiş. Bu isə yalnız bir şeyi təsdiqləyir: indi insan həyatı üçün yararsız olan bu rayonlarda bir vaxtlar suvarma əkinçiliyi çiçəkləmişdi.

Ramlat at-Sabatayan yaşayış məskəninin ətrafının peykdən çəkilməmiş şəkillərində bənd xarabalıqları və suvarma arxlarının qalıqları aşkar edilmişdir. Bu tikintilərin forma və ölçüləri onların 200 min nəfərlik əhalinin ehtiyacını ödəyə biləcəyini göstərir.²⁵ Ərəbistan yarımadasının tədqiqatlarında iştirak edən arxeoloq Doe yazırdı: "Məribin ətrafındakı ərazi o qədər məhsuldar idi ki, əminliklə demək olar: burada Mərib və Hadramaut arasında bir vaxtlar bol məhsuldar əkinçilik çiçəkləyib".²⁶

Qədim yunan tarixçisi Plini də öz əsərlərində buranın məhsuldar torpağı, zəif bitki örtüyünə malik ucsuz-bucaqsız meşəli dağları haqda danışdı. Hədrəmilərin paytaxtı Sabvahnın yaxınlığında yerləşən erkən dövr məbədlərinin divar yazılarında deyilir ki, burada heyvanları ovlayır və onları qurban kəsirdilər. Bütün bunlar bu diyarlarda bir zamanlar səhrələrlə yanaşı məhsuldar və çiçəkləyən torpaqların olmasına şahidlik edir.

Bu yerin səhraya dönməsi üçün nə qədər zamanın keçməsi məsələsi əksər tədqiqatların mövzusu oldu. Onlardan biri Pakistanda Smitsonian İnstitutunda aparılmışdı. Geoloqlar müəyyən ediblər ki, orta əsrlərdə məhsuldar sahə kimi tanınan bu rayon indi 6 metrlik qum qatı altında qalıb. Bu qat qum fırtınaları nəticəsində gündə 15 santimetr arta, yəni səhra hətta ən yüksək tikintiləri qısa zaman müddətində "udub" onu qum altında qoya bilər. Məsələn,

50-ci illərdə Yəmənün Timna rayonunda qazıntılar zamanı aşkar edilən tikintilər indi yenə qumla örtülüb. Bu qumlar yalnız uzunmüddətli qazıntılar zamanı yerin üstünə çıxarılmış Misir piramidalarını da bir vaxtlar tamamilə örtürdülər. Bir sözlə, bunu ehtimal etmək tam məntiqlidir ki, qumla örtülmüş səhra regionun keçmişdə tam başqa cür görünüşü var idi.

Ad xalqı necə məhv edildi?

Quranda deyilir ki, Allah-Təalanın xəbərdarlığına tabe olmayan Ad xalqı səkkiz gün və yeddi gecə davam edən "gurultulu küləklə" məhv edildilər:

"Ad təkzib etmişdi. Mənim əzabım və qorxutmağım necə oldu! Biz uzun sürən uğursuz bir gündə onların üstünə uğultulu bir külək göndərdik. O, adamları kökündən qopmuş xurma kötlükləri kimi qopardıb atırdı" ("Qəmər" surəsi, 54/18-20).

"Ad isə uğultulu, çox şiddətli bir küləklə tar-mar oldu. Allah o küləyi yeddi gecə səkkiz gün ardı-arası kəsilmədən onların üstünə əsdirdi. Belə ki, sən onları orada yığılıb ölmüş görərdin. Onlar, sanki içi bomboş xurma kötlükləri idilər" ("Haqqə" surəsi, 69/6-7).

Dəfələrlə xəbərdarlıqlara baxmayaraq xalq öz lovğalığı və qüruru ilə kor olmuşdu və Hud peyğəmbərdən inadla imtina etməkdə davam edərək heç bir nəsihəti eşitmirdi. Bununla belə camaat elə səhlənkar idi ki, hətta fəlakətin yaxınlaşdığını görərək baş verənlərin mahiyyətini dərk etmədi və Allahı inkar etməkdə davam etdilər:

"Onu vadilərində tərəf üz tutub gələn bir bulud gördükləri zaman: "Bu bizə yağış yağdıracaq buluddur!" - dedilər. "Xeyr, bu sizin tez gəlməsini istədiyiniz şeydir, bir küləkdir ki, onda şiddətli əzab vardır!" ("Əhqaf" surəsi, 46/24).

Ayədə deyilir ki, insanlar onlara cəza gətirən bulud gördülər, ancaq əslində nə baş verdiyini yenə də dərk etmədilər. Onlar bunu yağış sandılar. Bu vəziyyət bizə hadisələrin gedişatını təsəvvürə gətirməyə imkan verir. Qum fırtınası həqiqətən uzaqdan yağış buluduna bənzəyir. Bəlkə Ad xalqlar da buludun bu görünüşünə aldanıb və hadisələrin başqa axarını gözləməyiblər. Cənubi Ərəbistanı tədqiq edən arxeoloq Doe qum fırtınasını belə təsvir edir: "(Qum fırtınasının) ilk əlaməti güclü küləklə qalxan və hava axını ilə bərabər yüz metr yüksəkliyə qalxan qum bulududur".²⁷

Xarabalıqları Ad xalqlarının paytaxtı hesab edilən qumluqlar Atlantidası - Ubar bir neçə metrlik qum qatının altından çıxarılmışdı. Quranda deyilənlərdən aydın oldu ki, fırtına şəhərə tonlarla qum gətirərək və altında bütöv xalqı dəfn edərək "yeddi gecə və

səkkiz gün" davam etdi. Ubarada aparılan qazıntılar bu faktı təsdiqləyir. Fransız jurnalı "Ça m'Interesse" qeyd edir ki: "Ubar güclü fırtına nəticəsində 12 metrlik qum qatı altında basdırıldı".²⁸

Ad xalqların həqiqətən də qum fırtınası nəticəsində batmasının əsl sübutu Quranda Ad xalqların yerini aydınlatmaq üçün istifadə edilmiş "əhkəf" sözüdür. "Əhqaf" surəsinin 21-ci ayəsində bizə belə xəbər verilir:

"Ad qövmünün qardaşını da xatırla! Bir zaman o özündən əvvəl də, sonra da peyğəmbərlər gəlib getmiş Əhqafda olan qövmünə belə demişdi: "Allahdan başqasına ibadət etməyin. Mən böyük günün sizə üz verəcək əzabından qorxuram!"" ("Əhqaf" surəsi, 46/21).

Ərəb dilindən tərcümədə "əhqaf" sözü "qum barxanları" (qum, qum təpələri) deməkdir və "qum barxanı"nı ifadə edən "hiqf" sözünün cəmidir. Ad xalqlar şəhərinin qum fırtınası nəticəsində batmasının bundan məntiqli izahı sadəcə olaraq yoxdur. Başqa versiyaya görə, "əhqaf" sözü "qum barxanı" mənasını itirərək sonralar Cənubi Yəmən Ad xalqı yaşayan hissəsinin adı oldu. Ancaq bu da sözün özünün mənşəyinə heç bir dəyişiklik gətirmir, belə ki, yalnız onu göstərir ki, bu söz haqqında danışılan ərazi üçün çoxsaylı qum barxanlarının olmasına görə ümumi ad oldu.

Qum fırtınası özlərinə bəndlər və arxlar tikən, məhsuldar yerləri becərərək yaşayan Ad xalqını məhv etdi, onları "sanki yı-

xılmış palma budaqları" kimi heçliyə məhkum etdi. Yəqin ki, qum fırtınası qısa bir müddət ərzində bütün xalqı məhv etdi. Məhsuldar yerlər, suvarma arxları, bəndlər - hər şey qumlar altında qaldı, şəhər özü və onun sakinləri isə diri-diri basdırıldılar. O zamandan genişlənən səhrada isə Ad xalqının əvvəlki sivilizasiyasının əzəmətindən iz belə qalmadı.

Sonda demək olar ki, tarixi və arxeoloji faktlar Ad xalqının və İrəm şəhərinin olmasını sübut edir və yalnız Qurani-Kərimin bildirdiklərini təsdiqləyir.

Qumların altında qalan və bir vaxtlar qüdrətli olmuş xalqın bu cür kədərli aqibəti düşünən insanlar üçün ibrət ola bilər:

"Ad qövmünə gəlincə, onlar yer üzündə nahaq yerə təkəbbür göstərüb dedilər: "Bizdən daha qüvvətli kim ola bilər?!" Məgər onlar düşünmədilərmi ki, özlərini yaratmış olan Allah onlardan daha qüvvətlidir?! Onlar ayələrimizi inkar edirdilər" ("Fussilət" surəsi, 41/15).

Bu sarsılmaz həqiqəti unutmaq olmaz: yalnız tək Uca Allah bizim üzərimizdə Qüdrətli və hər şeyə Qadirdir və insanın payına yalnız Yaradanın əmrləri ilə xilas olmaq və həqiqəti axtarmaq düşür.

V HISSƏ

Səməd xalqı

"Səməd təhdidləri yalan saymışdı. Onlar demişdilər: "Məgər biz özümüzdən olan bir adamı tabe olacağıq?! Biz onda haqq yoldan azmış və dəlilik etmiş olarıq! Məgər içərimizdən vəhy yalnız onanı nazil olmuşdur?! Xeyr, o, yalançının, lovğanın biridir!" "Onlar kimin yalançı, kimin lovğa olduğunu sabah mütləq biləcəklər!" ("Qəmər" surəsi, 54/23-26).

Quranda deyilənlərə görə, Səməd xalqı da Ad xalqı kimi Allahın xəbərdaırlıqlarına baxmayaraq özlərini ölümə məhkum etdilər. Müasir elmi tədqıqatlar əvvəllər məlum olmayan səmədyanların olduqları yer, tikdikləri evlər, həyat tərzi haqda bir çox məlumatların üzərinə işıq saldı. Quranda adıçəkılən Səməd xalqının mövcudluğu indi əksər arxeoloji tapıntılarla təsdiqlənən sübut edilmiş tarixi faktdır.

Səmədlarla bağı arxeoloji tapıntılardan danışmazdan əvvəl Quran ayələrindəki peyğəmbərin yolunu azmış xalqı ilə mübarizəsini xatırlamaq lazımdır, çünki Quran bütün dövrlərin insanlarına nazil edilib və buna görə də Səməd xalqının onlara gələn çağırışı inkar etməsi faktı və Allah-Təalanın onları cəzalandırması bütün sonrakı nəsillər üçün ibrət olmalıdır.

Saleh peyğəmbərin təbliğı

Quranda deyilir ki, Allah-Təala Saleh peyğəmbəri göndərdi ki, Səməd xalqını gördükləri pis əməllərdən çəkindsin. Saleh peyğəmbər Səməd xalqı arasında olduqca böyük nüfuza malik şəxsiyyət idi. Xalq bir gün Salehin dilindən həqiqi dinə çağırış eşitdikdə və onları etdiyi pis əməllərdən çəkindsiyinə görə güclü təəccüblənmişdi. Onların ilk reaksiyası soyuqluq və töhmət idi:

"Səməd qövmünə də qardaşları Salehi peyğəmbər göndərdik. O dedi: "Ey camaatım! Allaha ibadət edin. Sizin Ondan başqa heç bir tanrınız yoxdur. O sizi yerdən yaradıb orada sakin etdi. Bağışlanmanızı diləyin, sonra da Ona tövbə edin. Həqiqətən, Rəbbim yaxındır, qəbul edəndir!" Onlar dedilər: "Ey Saleh! Sən bundan əvvəl içərimizdə ümid edilən bir adam idin. İndi atalarımızın ibadət etdiyinə ibadət etməyi bizə qadağanmı edirsən? Doğrusu, biz sənin bizləri dəvət etdiyin barədə şəkk-şübhə içindəyik" ("Hud" surəsi, 11/61-62).

Xalqın az hissəsi Saleh peyğəmbərin çağırışına cavab verdi, sakinlərin əksəriyyəti isə peyğəmbərin sözlərinə güldü, Salehə çox düşməncəsinə yanaşan əyanlar ona xüsusi ədavətlə yanaşdılar. Onlar təzyiq göstərərək Salehin tərəfdarlarını da zəiflətməyə cəhd göstərirdilər. Onlar Saleh peyğəmbərin yalnız tək Allaha səcdə etmək çağırışından qəzəbləndilər. Əslində, Səməd xalqı yalnız öz sələflərinin - Nuh peyğəmbər xalqının və Ad xalqının taleyini təkrar etdilər. Quranın üç xalqdan bu cür bəhs edən ayələrindən biri:

"Məgər səndən əvvəlki Nuh, Ad, Səməd tayfalarının və onlardan sonra gəlib getmiş, ancaq Allahın bildiyi ümmətlərin xəbərləri sizə gəlib çatmadımı? Peyğəmbərləri onlara açıq-aşkar möcüzələrlə gəlmişdilər. Onlar əllərini ağızlarına qoyub: "Biz sizinlə göndərilənlərə inanmırıq və bizi dəvət etdiyiniz barəsində də möhkəm bir şəkk-şübhə içindəyik!" - demişdilər" ("İbrahim" surəsi, 14/9).

Səmədlular Saleh peyğəmbərin bütün xəbərdarlıqlarına baxmayaraq kafirliklərində və Yaradanın rəhmini inkar etməkdə inadla davam edirdilər. Yalnız bəziləri Salehin peyğəmbərliyinə

inandı və ədəbsizliklərinə görə peşman oldular. Sonra Səməd xalqının cəza vaxtı yetişdikdə Allah yalnız onlara və Saleh peyğəmbərə toxunmadı:

"Saleh tayfasının özlərinə sığıdırmayan başçıları içərilərindən iman gətirən əlsiz-ayaqsız yoxsullara üz tutub: "Siz Salehin, doğrudan da, Rəbbi tərəfindən göndərilmiş olduğuna bilirsinizmi?" - deyər soruşdular. Onlar: "Bəli, biz onunla göndərilən hər bir şeyə inanırıq!" - deyər cavab verdilər. Özlərinə ar bilənlər: "Sizin inandığınıza biz inanmırıq!" - dedilər" ("Əraf" surəsi, 7/75-76).

Səməd xalqı Salehin peyğəmbərliyini inkar etməkdə davam edir və Allah-Təalaya səcdə etməkdən imtina edirdilər. Bundan əlavə, səmədun əyanları hətta Salehi - guya Allahın adına - öldürməyi planlaşdırırdı:

"Onlar dedilər: "Biz sənin və yanında olanların ucbatından uğursuzluq üz verdi. Saleh dedi: "Sizin uğursuzluğunuz Allahdandır. Bəlkə də, imtahan olunursunuz. Şəhərdə doqquz kişi var idi ki, yer üzündə fitnə-fəsad törədən, əsla yaxşı bir iş görməzdilər. Onlar öz aralarında Allaha and içib belə dedilər: "Biz gecə ona və ailəsinə hücum edib öldürəcəyəm, sonra da onun qəyyumuna deyəcəyəm ki, biz onun ailəsinin öldürüldüyünü görməmişik və biz, həqiqətən, doğru danışırıq!" Onlar bir hiylə qurdular. Biz isə özləri də bilmədən hiylələrinin cəzasını verdik" ("Nəml" surəsi, 27/47-50).

Saleh Səməd xalqını son dəfə yoxlamaq və onlara Allahın əmrlərinə tabe olmağa imkan vermək üçün onlara dişi dəvəni göstərdi və dedi ki, onlar olan sularını dəvə ilə bölüşsünlər və ona zi-

yan yetirməsinlər. Bu, xalq üçün son sınaq idi. Salehin xalqı Allahın bu əmrinə dəvəni öldürməklə cavab verdi. Bu ayədə hadisələrin gedişatı belə təsvir edilib:

"Səməd tayfası da peyğəmbərləri təkzib etdi. O vaxt ki, qardaşları Saleh onlara dedi: "Məgər qorxmursunuz? Şübhəsiz ki, mən sizin üçün etibar olunası bir peyğəmbərəm! Artıq Allahdan qorxun və mənə itaət edin! Mən bunun müqabilində sizdən heç bir mizd istəmirəm. Mənim mükafatım ancaq aləmlərin Rəbbinə aiddir! Məgər siz elə burada onların içində arxayınlıqla qalacaqsınız? Bağlar və çeşmələr içində, əkinlər və lətif çiçəkli xurmalıqlar içində! Dağlardan məharətlə evlər yonub düzəldəcəksiniz? Artıq Allahdan qorxun və mənə itaət edin! Həddi aşanların əmrinə tabe olmayın! O kəslər ki, yer üzündə fitnə-fəsad törədər və islah etməzlər! Onlar dedilər: "Həqiqətən, sən ovsunlanmışlardansan! Sən də bizim kimi ancaq adi bir insansan! Əgər doğrudanışanlardansansa, bizə bir möcüzə gətir!" Dedi: "Bu, dişi bir dəvədir. Su içmək növbəsi bir gün onun, bir gün sizindir! Ona heç bir pislik etməyin, yoxsa böyük günün əzabı sizi yaxalayar!" Amma onlar tutub kəsdilər, sonra da peşman oldular" ("Şuəra" surəsi, 26/141-157).

Saleh peyğəmbər və xalqı arasındakı mübarizə haqda bu surədə də xəbər verilir:

"Səməd təhdidləri yalan saymışdı. Onlar demişdilər: "Məgər biz özümüzədən olan bir adamamı tabe olacağıq?! Biz onda haqq yoldan azmış və dəlilik etmiş olarıq! Məgər içərimizdən vəhy yalnız onamı nazil olmuşdur?! Xeyr, o, yalançının, lovğanın biridir!" "Onlar kimin yalançı, kimin lovğa olduğunu sabah mütləq biləcəklər! Biz onları imtahana çəkmək üçün bir dişi dəvə göndərəcəyik. Onların nə edəcəyini gözlə və döz! Və onlara suyun

onlar arasında bölündüyünü xəbər ver! Hərə öz növbəsində hazır olsun!" Nəhayət, onlar öz yoldaşlarını çağırtdılar. O da tutub kəsdi" ("Qəmər" surəsi, 54/23-29).

Ancaq cəzalanmadıqlarını və Salehin xalqına öldürdükləri dəvəyə görə xəbər verdiyi qisasın olmadığını gören xalq daha da azğınlaşdı: Salehin ünvanına təhqirlər və həqarətlər yağdırdı, onu yalançı elan etdi:

"Sonra o dəvəni tutub kəsdilər və Rəbbinin əmrini saymazmıya pozub: "Ey Saleh! Əgər sən peyğəmbərlərdənsənsə, bizi qorxutduğunu gətir görək!" - dedilər" ("Əraf" surəsi, 7/77).

Ancaq Allah kafirlərin bütün əxlaqsızlıqlarını üzə çıxardı və Salehi bu pis niyyətlərdən qorudu. Saleh xalqının bu hərəkətindən sonra bütün nəsihətlərin onlar üçün faydasızlığını anlayaraq xalqına xəbər verdi ki, üç gün müddətində Allahın qəzəbi onları məhv edəcək: **"Dedi: "Daha üç gün yurduunuzda yaşayıb kef çəkin. Bu elə vəddir ki, yalan çıxmaz!" ("Hud", 65).**

Həqiqətən də Salehin xəbərdar etdiyi vəd düz üç gündən sonra yerinə yetdi. Səhud xalqı məhv edildi:

"O zülm edənləri qorxunc bir səs bürüdü və evlərində diz üstə çöküb qaldılar. Sanki onlar heç yaşamamışdılar. Bilin ki, Səhud tayfası Rəbbini inkar etmişdi. Xəbəriniz olsun ki, Səhud tayfası kənar oldu!" ("Hud" surəsi, 11/67-68).

Səməd xalqı haqqında arxeoloji tapıntılar

Quranda bütün adıçəkilən xalqlardan ən çox Səməd xalqı haqda məlumat qalıb. Tarixi mənbələrdən Səməd xalqının olması dəqiq məlumdur. Güman edilir ki, Quranda adıçəkilən Hicr və Səməd xalqları eyni xalqlardır, çünki səmədluların başqa etnonimi "Əshabı-Hicr"dir. Bu halda "səməd" sözü xalqın özəl etnonimi, Hicr isə onların tikdiyi böyük şəhərlərdən birinin adıdır, bu isə qədim yunan coğrafiyaçısı Plininin təsvirlərinə uyğundur. O, yazırdı ki, "Səməd xalqının yaşayış yerləri Domath və Heqra şəhərləri, yəni indiki Hicr şəhərinin torpaqlarıdır".²⁹

Səməd xalqından bəhs edən tanınmış mənbələrdən ən qədimi Babilin (e.ə. 8-ci əsr) hərbi salnamələridir. Orada Səməd xalqı üzərində qələbə çalmış Babil hökmdarı II Sarqon haqda danışılır. Sarqon onları Şimali Ərəbistana yürüş zamanı darmadağın etmişdi. Qədim yunanlar da bu xalq haqqında məlumat verirlər: Aristotelin, Ptolemeyin və Plininin əsərlərində bu xalq "Thamudaei", yəni "Səmədlər" kimi tanınır.³⁰ Peyğəmbərimizin (s.ə.v.) gəlişinə qədər, yəni təxminən 400-cü ildən 600-cü illərə qədər onların izi-tozu da qalmadı.

Səməd və Ad xalqlarının adı Quranda həmişə bir yerdə çəkilir. Bundan əlavə, ayələr Səməd xalqı Ad xalqının ölümündən

dərs götürməyə çağırırdı, deməli, Səməd xalqı Ad tayfasının taleyi haqda xəbərdar idilər:

"Səməd tayfasına da qardaşları Saleh dedi: "Ey camaatım! Allaha ibadət edin. Sizin Ondan başqa heç bir tanrınız yoxdur. Rəbbinizdən sizə açıq-aydın bir dəlil gəldi. Allahın bu dişi dəvəsi sizin üçün bir möcüzədir. Buraxın Allahın torpağında otulasın, ona pislik etməyin, yoxsa çox şiddətli bir əzaba düşər olarsanız! Allahın sizi Ad tayfasından sonra onun yerinə gətirdiyi, düzlərində qəsrlər tikdiyiniz, dağlarını ovub evlər düzəltdiyiniz yer üzündə yerləşdiyi vaxtı xatırlayın, Allahın nemətlərini yada salın, yer üzündə dolaşib fitnə-fəsad törətməyin!"" ("Əraf" surəsi, 7/73-74).

Ad və Səməd xalqı arasındakı əlaqə Quran ayələrindən aydın olur. Həmçinin çox güman ki, Ad xalqı səmudluların mədəniyyətinin əsasını qoymuşdu və onların əcdadlarıdır. Saleh peyğəmbər Səməd xalqını Ad xalqının pis taleyini xatırlamağa və ondan dərs almağa çağırırdı.

Öz növbəsində Ad xalqına sələfləri Nuh xalqı haqda da danışılırdı, deməli, Nuh xalqı Ad xalqı üçün olduğu kimi Ad xalqı da Səməd xalqı üçün vacib tarixi əhəmiyyət kəsb edirdi. Bu xalqlar bir-biri haqda məlumatlı və bəlkə də eyni kökdən idilər.

Biz Quranda Ad xalqının Səməd xalqı arasında deyilən əlaqəyə dair məsələyə artıq toxunmuşduq. Quran Səməd xalqına Ad xalqını xatırlamağa və onların ölümündən ibrət götürməyə çağırırdı, ancaq Ərəbistan haqda tarixi kitablarda iddia edildiyi kimi,

Səməd xalqı və Ad xalqı coğrafi cəhətdən bir-birindən uzaq torpaqlarda yaşayırdılar. İlk baxışda bu iki xalq arasında heç bir əlaqə yoxdur. Bəs o zaman ayədə Ad xalqına tarixi Səməd xalqı niyə xatırladılır? Cüzi coğrafi araşdırma aparandan sonra məsələ aydın olur: məlum olur ki, Ad xalqının Səməd xalqına coğrafi uzaqlığı əslində aldadıcıdır. Tarix Ad xalqı ilə Səməd xalqının arasındakı sıx əlaqəyə şahidlik edir. Səməd xalqı Ad xalqını gözəl tanıyırdılar, həmçinin bu iki xalq hər şeydən əvvəl bir kökdən əmələ gəlirlər. "Britannika" Ensiklopediyası "Səmədlər" başlıqlı məqalədə belə yazır:

"Qədim Ərəbistanda b.e.ə.IV əsrdən b.e.VII əsrinə qədər üstünlük təşkil edən tayfa və ya tayfa ittifaqı. Səməd xalqı Cənubi Ərəbistandan çıxmasına baxmayaraq onların böyük hissəsi yəqin ki, çoxdan şimala köçüb, ənənəvi olaraq Cəbəl Əsləb dağının yamacında məskunlaşıb. Hicazla Dəməşq arasında yaşayan səməd xalqı "Əshab-i-Hicr" kimi tanınır. Həm Cəbəl Əsləbdə, həm də bütün Mərkəzi Ərəbistanda aparılmış arxeoloji tədqiqatlar zamanı səməd xalqına məxsus olan çoxsaylı qayaüstü rəsmlər və yazılar tapılmışdır".³¹

Həm Hicazda, həm də Cənubi Ərəbistanda səməd xalqının yazısını (bunu səməd əlifbası adlandırırlar) xatırladan əlifba tapılmışdır.³² O, ilk dəfə Orta Yəməndəki səməd yerinin yaxınlığında

tapılmışdır. Bu rayonun şimalında Rubal-Xali, cənubunda Hadramaut və qərbində Sabvah şəhərləri yerləşir.

Əvvəl biz Ad xalqının Cənubi Ərəbistanda yaşadıklarını qeyd etmişdik. Ancaq ən maraqlısı odur ki, Ad xalqının, xüsusən onların əcdadlarının - hədramilərin məskunlaşdığı rayonda və Ad xalqının paytaxtının ətrafında Səhud xalqına məxsus olan ev əşyaları aşkar edilmişdir. Bu isə Quranda qeyd edilən Səhud xalqı ilə Ad xalqı arasındakı əlaqəni işıqlandırır. Saleh peyğəmbər Səhud xalqına müraciət edərkən onlara Ad xalqının yerinə gəldiklərini xatırladır və bu əlaqə belə aydın olur:

"Səhud tayfasına da qardaşları Saleh dedi: "Ey camaatım! Allaha ibadət edin. Sizin Ondan başqa heç bir tanrınız yoxdur... Allahın sizi Ad tayfasından sonra onun yerinə gətirdiyi, düzlərində qəsrlər tikdiyiniz, dağlarını ovub evlər düzəltdiyiniz yer üzündə yerləşdiyi vaxtı xatırlayın..." ("Əraf" surəsi, 7/73-74).

Bir sözlə, Səhud xalqı Allaha və onun peyğəmbərlərinə tabe olmadığı üçün cəzalandırıldı. Onların ucaltdığı bütün tikililər, yaratdığı incəsənət əsərləri və sivilisasiyanın digər nailiyyətləri onları Yaradanın qəzəbindən xilas etmədi. Səhud xalqı da çoxsaylı əvvəlki və sonrakı dönük xalqlar kimi təbii fəlakətlə yer üzündən silindilər.

VI HISSƏ

Sularda qərq olmuş firon

"Eynilə firon nəslinin və onlardan əvvəlkilərin hərəkətləri kimi. Onlar Rəbbinin ayələrini yalan hesab etdilər, Biz də onları günahlarına görə məhv etdik. Firon nəslini batırdıq. Onların hamısı zalim idi!" ("Ənfal" surəsi, 8/54).

Qədim Misir mədəniyyəti öz dövrünün qədim sivilizasiyalarından və ən qabaqcıl sosial quruluşu olan güclü dövlətlərindən biri hesab edilir. E.ə. 3000-cü ilə yaxın yazının əmələ gəlməsi və işlənilməsi, Nilin suyundan istifadə edilməsi, xarici hücumlardan qoruyan təbii-coğrafi şərait - bütün bunlar Misir mədəniyyətinin inkişafına təkan verirdi.

Ancaq bu "sivil" mədəniyyət politeist kult və fironlara itaət üzərində bərqərar olmuşdu. Misir Qurani-Kərimin ayələrində dinsizliyin mərkəzi kimi qeyd edilir. Misir fironları öz uğurları ilə lovğalanır və özlərini tanrı hesab edərək Allahın həqiqətindən üz döndərirdilər. Ancaq nə qabaqcıl mədəniyyəti, nə ictimai-siyasi quruluşu, nə də hərbi nailiyyətləri onları ilahi qəzəbdən və ölümdən qurtarmadı.

Fironların nüfuzu

Misir sivilizasiyasının inkişafı əsasən münasib iqlim şəraiti və Nil çayının bərəkəti sayəsində mümkün oldu. Misirlilər Nil vadisində məskunlaşmışdılar və onlar bu çayın bol suyu sayəsində yağış mövsümündən asılı olmayaraq əkinçiliklə məşğul ola bildilər. Bu barədə alman tarixçisi Ernst Qombrih deyir:

"Afrika isti qitədir. Burada aylarla yağış olmur. Buna görə də bu böyük qitənin əksər rayonları quraqlığa meyilli idi. Bu yerlər qum səhraları ilə əhatə olunmuşdur. Misir də istisna deyil. Elə Misirin özündə də az yağış yağır. Ancaq orada buna ehtiyac yoxdur, çünki Nil çayı bütün bu ölkə boyunca axıb keçir. Bu dərəcədə böyük strateji əhəmiyyət kəsb edən Nilə nəzarət etmək ən vacib ticarət və əkinçilik mənbəyinə nəzarət etmək demək idi. Fironlar Misir üzərində öz təsirlərini məhz bu yolla bərqərar etdilər".³³

Nil vadisinin uzunsov və ensiz olması misirlilərə öz ərazilərini genişləndirməyə və yaşayış məskənlərini böyütməyə imkan vermirdi və buna görə də iri şəhərlərdən ibarət olan ölkənin əvəzinə daha kiçik yaşayış məskənlərindən və kəndlərdən ibarət sivilizasiya formalaşmışdı. Bu amil də fironun xalq üzərində hakimiyyətinin möhkəmlənməsinə yardım edirdi.

Məlumdur ki, e.ə. təxminən 3000-ci ildə hökmdar Menes Yuxarı və Aşağı Misiri ilk dəfə iri unitar dövlət halında birləşdirdi

və ilk Misir fironu oldu. "Firon" (və ya "firaun") epiteti bir vaxtlar Misir hökmdarlarının sarayına münasibətdə işlədilirdi. Ancaq zaman keçdikcə bu ləqəbin də mənası dəyişdi və ondan Misir hökmdarlarının titulu kimi istifadə edildi. Misir hökmdarları bu yolla "firon" adlandırıldılar.

Ölkənin bütün torpaqlarını özlərinə tabe edərək sonsuz hakimiyyət sahibi olan fironlar Qədim Misir tanrılarının politeist iyerarxiyasında ali səcdəgah "müçəssəməsi" kimi qəbul edilirdilər. İdarəçilik, Misir torpaqlarının gəlirlərinin bölüşdürülməsi, yəni bütün istehsal və satış sistemi yalnız fironlara işləyirdi.

İdarəçiliyin və hakimiyyətin mərkəzləşdirilməsi fironları böyük hakimiyyətə və var-dövlətə yiyələndirərək hökmdara çevirdi. Hələ ilk sülalənin yaranması dövründən Yuxarı və Aşağı Misiri birləşdirən hökmdar Menes bütün ölkə boyu suvarma arxlarının tikintisinə başladı ki, Misir torpaqlarını və ölkənin məhsuldar torpaqlarının sahəsini genişləndirmək imkanını təmin etsin. Bundan əlavə, məhsulların və xidmətlərin istehsalı mərkəzləşdirilmiş və fironun əlində cəmlənmişdi. Hökmdar öz növbəsində bu məhsul və xidmətləri xalqının ehtiyacından asılı olaraq bölüşdürürdü. Misir hökmdarları ölkədə belə hakimiyyət sistemi quraraq ölkənin bütün əhalisini özlərinə tabe etdilər. Misir hökmdarı və ya firon xalqının bütün ehtiyacını təmin edən sonsuz hakimiyyətin müqəddəs sahibi

sayıldı və beləliklə, ilahiləşdi. Zaman keçdikcə fironlar özləri də öz ilahiliklərinə möhkəm inanırdılar.

Budur, Qurani-Kərim ayələrinin birində fironla Musa peyğəmbər arasındakı dialoq və Musanın ünvanına olan hədələr haqda bəhs edilir: **"Əgər məndən başqa tanrı qəbul etsən, səni mütləq dustaq edəcəyəm!"** ("Şuəra" surəsi, 26/29) və ya xalqa bu sözlərlə müraciəti **"Mən sizin üçün özümdən başqa bir tanrı olduğunu bilmirəm"** ("Qəsəs" surəsi, 28/38).

Misirlilərin dini etiqadı

Tarixçi Herodotun sözlərinə görə, Qədim Misirin sakinləri bütün dünyada ən "dindar" insanlar idilər, ancaq onların inamı həqiqət dini deyil, əxlaqsız çoxtanrılıq dini idi.

Qədim Misir sakinlərinin rifahı ölkənin təbii-coğrafi şərtlərindən birbaşa asılı idi. Misirin mövqeyi ölkəni xarici təcavüzdən etibarlı şəkildə qoruyurdu. Misir səhralar, dağlar və dənizlərlə əhatə olunmuşdu. Ölkəyə apan iki yol var idi və bu yerlərin mühafizəsi Misir ordusu üçün heç bir çətinlik törətmirdi. Beləliklə, misirlilər başqa ölkələrdən təbii şərtlər sayəsində təcrid olunmuşdular. Ancaq zaman bu təcridolmanı kor mübtəlalığa çevirdi. Yeniliklər

misirlilərə yad idi, din məsələlərində isə tam mühafizəkarlıq hökm sürürdü. Quranda tez-tez adıçəkilən "əcdadların dini" onların sarsılmaz dəyərləri oldu.

Bax, buna görə Musa və Harun peyğəmbərlər fironu və onun ətrafındakıları əsl dinə çağıranda onlar bundan aşağıdakı sözlərlə üz döndərdilər: **"Onlar: "Bizi atalarımızın tapındığı dindən döndərmək, özünüz də yer üzündə böyüklük etmək üçün mü gəldiniz? Biz sizə iman gətirən deyilik!" - dedilər**" ("Yunus" surəsi, 10/78).

Qədim Misirin dini bir neçə qanada ayrılırdı. Bu, əsasən, ölkənin rəsmi dini, həmçinin axirətlə, yəni ölümdən sonrakı həyatla bağlı xalq etiqadları və xurafatları idi.

Ölkənin rəsmi dininə görə, firon müqəddəs hesab edilirdi. O, Yer üzündə Qədim Misir tanrılarının "inikası" idi, onun borcu insanlar arasında ədaləti yaymaq və onları bu dünyada qorumaq idi.

Xalq arasında yayılmış xurafat son dərəcə dolaşmış və ziddiyyətli idi. Dövlətin rəsmi dini ilə bir arada gedən bu əminlərin təzahürlərinin qarşısını firon hakimiyyəti alırdı. Xalqın xurafatının əsasında bir qayda olaraq mifik məxluqlar kimi təqdim edilən heyvan başlı və insan bədənli tanrılara itaət dayanırdı. Lakin burada

yalnız Qədim Misirin ayrı-ayrı rayonlarına xas olan adətlərlə qarşılaşmaq olar.

Qədim Misir xurafatları arasında əsas yeri ölümdən sonrakı həyat tuturdu. Qədim misirlilər bədən öldükdən sonra ruhun yaşadığına inanırdılar. Hesab edilirdi ki, mələklər mərhumun ruhunu tanrı-hakim və qırx iki şahid-hakim qarşısında duracağı yerə aparırlar. Məhkəmədə ruhun ürəyini çəkən tərəzi quraşdırılırdı. Yaxşı əməlləri üstünlük təşkil edənləri onların xoşbəxtlik və bolluq içində yaşayacağı rifahlı iqamətgaha köçürürdülər. Günahları yaxşı əməllərini üstələyənlərin ruhu isə sonsuz əzab çəkilən yerə köçürülürdü. Burada onlar "ölü yeyənin" törətdiyi əbədi izzətlərə məruz qalırdılar.

Misirlilərin xurafatı ilə axirətin təkəllahlıq dini əsasında yozulması arasındakı paraleli görməmək mümkün deyil. Hətta ölümdən sonrakı həyata inam da sübut edir ki, əsl dinin əks-sədası Qədim Misir sivilizasiyasına gedib çatmışdı. Ancaq zaman keçdikcə bu da təhrif edildi və nəticədə çoxallahlıq dininə çevrildi. Məlumdur ki, insanları Allahın təkliyinə və Ona səcdə etməyə çağıran peyğəmbər və elçilər Misirə müntəzəm olaraq göndərilirdi. Onlardan biri həyatı Quranda ətraflı təsvir edilən Yusif peyğəmbərdir. Yusif peyğəmbərin həyatı ona görə vacibdir ki, onun həyatı İsrail

oğullarının Misirə köçürülməsi və onların burada yerləşdirilmə tarixini izləməyə icazə verir.

Digər tərəfdən, tarixi mənbələrdə həmçinin Musa peyğəmbərin gəlişindən əvvəl öz xalqını monoteist dininə çağıran misirlilər haqda danışılır. Bütün Misir tarixində özünə daha çox diqqət cəlb edən insan - firon IV Amenxotep deyilənlərə əyani misaldır.

Monoteist-firon - IV Amenxotep (Amenofis)

Misir fironları öz xalqlarına münasibətdə amansız və zülmkar siyasət yürüdürlər. Onların ümumi xüsusiyyəti özlərini ilahiləşdirməyə icazə verən Misirin politeist dininin ardınca getmələri idi.

Ancaq Misir tarixində başqalarından seçilən bir firon da var idi, o, Vahid Tanrıya inanmağın vacibliyini bildirir, buna görə onların əsgərlərini himayə edən Amon kahinləri tərəfindən təqib edilirdi. Nəhayət, o, öldürüldü. Söhbət e.ə. 14-cü əsrdə taxta çıxmış firon IV Amenxotepdən gedir.

E.ə. 1375-ci ildə IV Amenxotep hakimiyyətə gələndə çoxəsrlük özüllərlə - mühafizəkarlıq və ənənəçiliklə üz-üzə qaldı. O vaxta qədər ictimai quruluş və xalqın hakim sarayla qarşılıqlı mü-

nasibətləri heç bir dəyişikliyə məruz qalmamışdı. Cəmiyyət hər cür dini yenilikdən və ölkədən kənar hadisələrdən təcrid edilmişdi. Qədim yunan səyyahlarının da gördüyü bu şüursuz konservatizm Misirin təbii-coğrafi şəraitindən doğurdu.

Fironların xalqa caladığı rəsmi din insanları köhnə və ənənəvi quruluşa mütləq sadıq olmağa məcbur edirdi. Amma IV Amenxotep bu dövlət dinini qəbul etmirdi. Tarixçi Ernst Qombrix belə yazır:

"Qədim ənənələrlə müqəddəs sayılmış əksər özülləri rədd edib xalqın bu cür qeyri-adi şəkildə təsvir edilən mənasız tanrı çoxluğuna hörmət etmək istəmədi. Onun üçün yeganə böyük tanrı - Aton mövcud idi. O, Atona səcdə edir və onu günəşlə eyniləşdirirdi. Başqa tanrılara hörmət bəsləyənlərin mənfi təsirindən qorunmaq üçün o, öz iqamətgahını indiki Əl-Amarna köçürdü".³⁴

Gənc IV Amenxotep atasının ölümündən sonra cəmiyyətin güclü təzyişi altına düşdü. Belə ki, o, Qədim Misirin ənənəvi politeist dininin dəyişdi, tək tanrıya səcdəyə əsaslanan ayin tətbiq etdi və həyatın bütün sahəsində əsl dəyişikliklər etdi.

Ancaq Tebesin əyanları ona yeni dini yaymağa icazə vermədi. IV Amenxotep və onun tərəfdarları Tebes şəhərini tərk edib Tell-Əl-Amarnada məskunlaşdılar. Burada Ax-et-Aton adlanan yeni şəhər salındı. Amenxotep özünün "Amonun razılığı" anlamı-

na gələn adını (Amon Qədim Misir bütperəst dinində ali ilahiliyin əsas totemi idi) yeni Ax-en-Aton (Exnaton), yəni "Atona səcdə edən" adına dəyişdirdi. Amenxotep israr edirdi ki, yalnız tanrı Aton yeganə "göylərin və yerin yaradıcısı" idi. Bu, Misirdə Yeganə Tanrıya inamı etiraf və qəbul etməyə ilk belə cəhd idi.

Bununla razılaşmayan Amon kahinləri həm də ölkəni bürümüş iqtisadi böhrandan istifadə edərək hakimiyyəti Exnatonun əlindən almaq qərarına gəldilər. Onların təşkil etdiyi sui-qəsd nəticəsində Exnatonu zəhərlədilər, sonrakı fironlar isə yalnız kahinlərin əmrlərini yerinə yetirməkdə davam edirlər.

Exnatondan sonra hakimiyyətə gələn fironlar hərbi mənsubiyyətə malik idi. Onlar keçmişin bütperəst qanunlarını geri qaytarmaq üçün xeyli əmək sərf etdilər və ənənəvi politeist dinini yenidən yaydılar.

Yüz ildən sonra hakimiyyətə Misirin tarixi boyunca ölkəyə ən uzun müddət hökmranlıq edən II Ramzes gəldi. Əksər tarixçilərin fikrincə, bir vaxtlar İsrail oğullarını əsarət altına salan və Musa peyğəmbərə qarşı mübarizə aparan firon məhz II Ramzesdir.³⁵

Hız.Musanın gəlişi

Qədim misirlilər öz kor-koranə sədaqətinə və cahilliklərinə görə bütperəst xurafatını əldən buraxmırdılar. Yalnız Tək və Uca

Allaha səcdə etməyə çağıran insanlar gəlirdilər, ancaq firon və xalqı yenə də adət etdikləri ədəbsiz dinə dönürdülər. Zaman gəldi, Allah Musa peyğəmbəri İsrail oğullarını əsarət altına salan və əsl dinin yerinə bütperəstliyi seçən misirlilərə nəsihətçi göndərdi. Musa peyğəmbərin missiyası misirliləri Həqiqət dininə çağırmaqdan, həmçinin İsrail oğullarına həqiqi yol göstərərək onları əsarətdən xilas etməkdən ibarət idi. Qurani-Kərim Musa peyğəmbərin nəsihətnaməsi haqda bizə belə xəbər verir:

"Biz inanan bir tayfa üçün sənə Musanın və Fironun hekayətindən olduğu kimi söyləyəcəyik. Həqiqətən, Firon yer üzündə baş qaldıraraq onun əhalisini zümrələrə bölmüşdü. Onların arasında olan bir tayfanı gücsüz görüb onların oğlan uşaqlarını öldürür, qızlarını isə sağ buraxırdı. O, həqiqətən, fitnə-fəsad törədənəldən idi! Biz isə istəyirdik ki, o yerdə zəif düşüb əzilənlərə mərhəmət göstərək, onları öndə gedənlər və varislər edək. Və onları yer üzündə erləşdirib möhkəmləndirmək, Firona, Hamana və ordularına onların qorxub çəkindikləri şeyi göstərək" ("Qəsəs" surəsi, 28/3-6).

Firon İsrail oğullarının sayının artmasına mane olmaq üçün bütün təzə doğulan oğlan uşaqlarını öldürməyi əmr etdi. Musa peyğəmbərin anası Allahın buyurduğu kimi, balaca Musanı səbətə qoyub çaya buraxdı. Bu yol Musanı fironlar sarayına gətirəcək yol idi. Bu haqda Quranda belə deyilir:

"Biz Musanın anasına: "Onu əmizdir; elə ki ondan ötrü qorxdun, onu dəryaya at. Qorxma və kədərlənmə. Biz onu sənə qaytaracaq, özünü də peyğəmbərlərdən edəcəyik!" - deyə bildir-

dik. Fironun adamları axırda özlərinə düşmən kəsiləcək və başlarına bəla olacaq Musanı götürüb gəldilər. Həqiqətən, Firon, Haman və onların əsgərləri günahkar idilər. Fironun qadını dedi: "Bu uşaq mənim də, sənin də göz bəbəyimiz olsun. Onu öldürməyin. Ola bilsin ki, bizə bir fayda verər, yaxud da onu oğulluğa götürərik!" Onlar bilmirdilər" ("Qəsəs" surəsi, 28/7-9).

Fironun həyat yoldaşı balaca Musanın öldürülməsinə mane oldu və onu oğulluğa götürdü. Musa peyğəmbər uşaqlığını fironlar sarayında keçirdi. Allahın iradəsi ilə peyğəmbərin doğma anası da saraya dayə kimi işə götürüldü.

İllər keçdi və bir gün böyümüş Musa peyğəmbər misirlilərin İsrail oğullarından birini sıxışdırmasının şahidi oldu və dərhal onun mühafizəsinə qalxaraq misirlini bir zərbə ilə öldürdü. Musa peyğəmbərin sarayda yaşamasına və hökmdarın xanımının onu oğulluğa götürməsinə baxmayaraq, şəhər əyanları Musanı ölüm cəzasına məhkum etdilər. Musa peyğəmbər Misiri gizlicə tərk etməyə məcbur oldu və Mədyənə köçdü. Günlərin bir günü Allah ona müraciət edəcək və ona peyğəmbərlik missiyasını tapşıracaqdı: o, fironun yanına dönməli və onu Allahın dininə çağırmalı idi.

Fironun sarayındakı hadisələr

Allahın buyurduğu kimi, Musa və Harun peyğəmbərlər fironun yanına gəldilər və onları düzgün yola dəvət etdilər. Onlar

həmçinin hökmdardan İsrail oğullarını azad etməyi və onlarla birgə buraxmağı istədilər. Firon öz sarayında böyütdüyü və taxt-tacını vermək istədiyi Musa peyğəmbərin birdən-birə ona belə sözlər deməsi ilə heç cür barışa bilmədi. Qəzəblənmiş firon onu nankorluqda günahlandırdı:

"Dedi: "Biz səni körpə uşaqları yanıma alıb böyütmədikmi? Sən illərcə yanımda qalmadınmı? Axırda elədiyini də elədin. Sən nankorun birisən!" ("Şuəra" surəsi, 26/18-19).

Firon Musa peyğəmbərin hissləri ilə oynayaraq ona yaxınlaşmağa çalışırdı. Düşünürdü ki, Musa tabe olacaq, axı onu firon tərbiyələndirib. Üstəlik, o, artıq bir misirlini öldürüb. Onların iddiasına görə, bu cür hərəkətlər ağır cəzaya layiq idi. Fironun fikrincə, təqsirkar oğlunun geri qayıtma və tövbə etmə səhnəsi eyni zamanda nüfuzlu əyanları sakitləşdirməli idi. Əyanlar isə öz növbəsində fironun etirazlarını və narazılığını ədalətli hesab edərək onu haqlı sayırdılar.

Digər tərəfdən, Musanın insanları dəvət etdiyi Həqiqət dini fironun hakimiyyətdən məhrum edib onu başqa insanlarla bir sıraya qoyacaq, tanrının yerdəki müqəddəs varisi statusundan məhrum edəcəkdi. Bundan əlavə, o, Musa peyğəmbərə tabe olmalı idi. Əsarət altına salınmış İsrail oğullarını azad etdikdə isə o, xeyli işçi qüvvəsindən məhrum olacaq, bu da böyük iqtisadi çətinliklər yaradacaqdı.

Firon Musanın sözlərindən qəzəbləndi, hətta peyğəmbəri eşitmək belə istəmədi. O, peyğəmbəri gülünc vəziyyəti salmaq və çaşdırmaq üçün ona mənasız suallar verməyə başladı. Həmçinin firon Allahın elçilərini dövlət quruluşuna qəsd etməkdə günahlandıraraq onları siyasi cani və xəyanətkar adlandırdı. Nəticədə nə firon, nə də onun ətrafındakılar Musa və Harun peyğəmbərlərə tabe olmadılar, Allahın çağırışına qulaq asmadılar və özlərini və ölkələrini elə öz lovğalıqları ucbatından saysız əzablara məhkum etdilər.

Fironun və onun ölkəsinin başına gələn fəlakətlər

"Bütün ölkə yoxsulluq və ehtiyac içindədir... Hər yer qana bürünüb..." İpuveranın papirusu, 2/5-6

Firon və onun ətrafındakılar özlərini "əcdadların dini" olan bütperəstlik ayininə o qədər fanatikcəsinə bağlamışdılar ki, ondan əl çəkməyə heç cür razılaşa bilmirdilər. Hətta Musa peyğəmbərin əlinin birdən-birə ağarması və Allahın onun əlindəki əsanı ilana döndərməsi kimi möcüzəli əlamətlər də əxlaqsız xalqa sübut üçün yetmədi və onları düzgün yola çıxarmadı. Onlar dedilər:

"Dedi: "Sən bizi ovsunlamaq üçün nə möcüzə gətirsən də, yenə sənə iman gətirən deyilik!" ("Əraf" surəsi, 7/132).

Buna cavab olaraq Allah onlara "ayrı-ayrı möcüzələr" ("Əraf" surəsi, 7/133) kimi bir-birinin ardınca fəlakətlər yağdırdı ki, onları bu dünyada cəzalandırsın. Əvvəlcə quraqlıq baş verdi ki, bu da məhsulun azalmasına səbəb oldu. Bu haqda Quranda belə deyilir:

"Biz Firon əhlini qıtlığa, quraqlığa və məhsul çatışmazlığına məruz qoyduq ki, bəlkə, düşünüb ibrət alsınlar!" ("Əraf" surəsi, 7/130).

Misirlilərin əkinçiliyi Nil suları sayəsində mümkün olur və iqlim dəyişiklikləri ona mühüm təsir etmirdi. Ancaq firon və onun saray əyanları Allah qarşısında lovğalanaraq Onun elçisindən üz döndərdilər və özlərini gözlənilməz fəlakətlərə düçar etdilər. Çox güman ki, Nil sularının səviyyəsi kəskin şəkildə aşağı düşdü və çaydan gələn suvarma arxları sahələri lazımi miqdarda su ilə təmin edə bilmədi. Qızmar bürkü isə məhsulun qalan hissəsini də məhv

etdi. Beləliklə, firon və əyanları tamamilə gözlənilməz şəkildə böyük çətinliklərə düşdülər. Axı ölkənin bütün var-dövləti və qüvvəsi Nil boyunca uzanan məhsuldar torpaqların sayəsində təmin olunurdu. Allah xalqa bu sözlərlə müraciət edən fironu bu quraqlıqla qəti rədd etdi: **"Firon öz qövminə müraciət edib dedi: "Ey qövüm! Məgər Misir səltənəti, altımdan axıb gedən bu çaylar mənim deyilmi?! Məgər görmürsünüzmü?!" ("Zuxruf" surəsi, 43/51).** Ancaq bu fəlakətlər də misirlilərin aqlını başına gətirmədi, ayədə deyildiyi kimi, onlar baş verənləri Musa peyğəmbərin və İsrail oğullarının özləri ilə gətirdiyi bədbəxtlik kimi qəbul etdilər. Onlar düşdükləri fəlakətlərə görə mövhumat və xurafat ucbatından peyğəmbərləri günahlandırdılar və buna görə çox şeydən məhrum oldular. Ancaq onların əzabları bununla bitmədi. Bu, yalnız başlanğıc idi. Bunun ardınca Quranda deyilən kataklizmlər və dərd axını başladı:

"Biz ayrı-ayrı möcüzələr üzrə onlara tufan, çayırtkə və həşərat, qurbağa və qan göndərdik. Onlar yenə də özlərinə sığışdırmayıb kafir bir tayfa oldular" ("Əraf" surəsi, 7/133).

Fironun və onun ətrafındakı kafirlərin başına gələn fəlakətlər Tövratda da Qurandakı kimi ətraflı təsvir edilir:

"Əgər sən buraxmaq istəməsən, mən sənənin bütün sərhədlərini qurbağalarla vuracağam. Və çay qurbağalarla dolub-daşacaq. Sənənin evinə, yataq otağına, yatağına çıca-

caqlar. Bəndələrimini evlərinə və xalqına və sobalarına və xamır qablarına girəcəklər" ("Çıxış", 8/2-3).

"Və Rəbb Musaya dedi: "Haruna de: "Dəyəniyi uzat və yerin tozuna vur. Ta bütün Misir diyarında qum fırtınası olsun"" ("Çıxış", 8/16).

"Və bütün Misir diyarına çayırtkə çıxdı. Misirin hər tərəfində oldu. Həddindən artıq çox idilər. Bundan əvvəl bu qədər çayırtkə və bunlar kimisi olmamışdı. Ondan sonra da beləsi olmayacaqdır" ("Çıxış" 10/14).

"...fəqət Rəbbin söylədiyi kimi fironun ürəyi qatılaşdı və onlara qulaq asmadı" ("Çıxış", 8/19).

Bu qorxulu fəlakətlərin fərqləndirici cəhəti o idi ki, onlar məhz insanların tanrılar kimi səcdə etdiyi bütlərə əsaslanırdı. Məsələn, Nil və ya oradakı quru qurbağaları onlar üçün müqəddəs idi, misirlilər onları ilahiləşdirmişdilər. Onlar öz "tanrılarında" kömək və rəhm gözlədikləri zaman Allah onları elə həmin "tanrılarının" vasitəsilə də cəzalandırdı ki, onlar günahkar olmalarına inanıb bu günahlarını dərk etsinlər.

Təfsirçilər Tövratdakı "qan" sözünü Nil sularının qana çevrilməsi kimi izah edirlər, yəni bu söz hərfən başa düşülür. Məcəzi mənada isə suyun çayda al rəng (qan rəngi) almasını ifadə edər

bilər. Başqa təfsirə görə, çayın bu rəngi onda olan xüsusi bakteriyaların növü ilə izah edilir.

Nil misirlilərin yaşaması üçün əsas vasitə idi. Bu mənbəyə vurulan hər ziyan bütün Misir üçün ölüm demək idi. Görünür, Nilin suyunun rənginin qəfil dəyişməsi onda olan bakteriyaların miqdarının kəskin artması demək idi, yəni istənilən canlının onun suyundan istifadə etməsi təhlükəli idi.

Bu gün aparılan tədqiqatlar göstərir ki, suyun qırmızı rəngi onda olan protozoa (sadə birhüceyrəli canlılar), zooplankton, dəniz və çay planktonu (fitoplanton), həmçinin dinoflagellates-dən asılıdır.³⁶ Bütün bu orqanizmlər (sadə bitkilər, göbələklər və protozoa) suda olan bütün oksigeni udur və başqa canlı orqanizmlər üçün zəhərli olan maddə buraxırlar.

ABŞ Milli Balıqçılıq İdarəetmə Cəmiyyətindən Patrisiya A. Tester Nyu-York Elmlər Akademiyasının məcmuəsi üçün hazırladığı məqaləsində izah edir ki, ən azı əlli növ fitoplankton dəniz sakinləri üçün zəhərli və ziyanlıdır. Kanadanın Səhiyyə Nazirliyindən Evan Todd tarixi dəlillərə əsaslanaraq elə bu nəşrdə qeyd edir ki, planetin müxtəlif nöqtələrində təxminən iyirmi beş növ fitoplankton müxtəlif epidemiyalara səbəb olur. Öz növbəsində V. Karmaykl və I. Falkoner özlərilə göy-yaşıl yosunların törətdiyi xəstəliklərin siyahısını təqdim edirlər. Şimali Karolina Dövlət Universi-

tetindən olan dəniz ekoloqu Coanna M.Berhholder Pfiesteria riscimorte adlı dinoflagellates haqda danışır. Adından da göründüyü kimi, bu, balıqları öldürən növdür.

Bəlkə fironun zamanında da silsilə faciələr zənciri yer alırdı. Nilin bu yoluxma ssenarisinə görə, yaqın bütün balıqlar ölüb və misirlilər daha bir əsas qidalanma mənbəyindən məhrum olublar. Kürüsü balıqlar tərəfindən yeyilməyən quru qurbağaları bu zaman sürətlə artıb törədilər və ətrafı bürüdülər. Ancaq tezliklə onlar da zəhərləndilər. Nil sularındakı balıqların və quru qurbağalarının cəsədi, onlarla bərabər isə zəhər məhsuldar torpaqları zəhərlədi. Quru qurbağalarının ölməsinin ardınca isə çəyirtkə və buğda güvəsi kimi həşəratların nəzarətsiz və kütləvi şəkildə çoxalması baş verdi.

Bir sözlə, faciələr necə baş versə də, nə cür təsir göstərsə də nə firon, nə də onun xalqı baş verənlərdən heç bir dərs almadı və Allah qarşısında tövbə etmədilər. Onlar Allahın qarşısında əvvəlki tək lovğalanmaqda davam edirdilər.

Firon və onun ətrafı o qədər ikiüzlü və riyakar idi ki, ürəklərində Allah-Təalanı və Musa peyğəmbəri aldatdıqlarını düşünürdülər. Yalnız başlarına bu qorxulu cəza gəldikdə Musa peyğəmbəri çağırdılar və onları bu bələdan qurtarmağı dilədilər:

"Onlara əzab gəldikdə dedilər: "Ya Musa! Səninlə olan əhdi hörmətinə bizim üçün Rəbbinə dua et. Əgər bu əzabı bizdən götürsə, biz, hökmən, sənə iman gətirəcək və İsrail oğullarını sə-

ninlə birlikdə göndərəcəyik". Elə ki əzabı bir müddətə onlardan götürdük, dərhal əhdi pozdular" ("Əraf" surəsi, 7/134-135).

Misirdən çıxma

Allah fironu və onun əyanlarını cəzadan qorunmaqla bağlı Musa peyğəmbərin vasitəsilə xəbərdar etdi. Onlar isə Allaha qarşı qiyamla cavab verdilər və Musanı yalançılıqda və ağılsızlıqda günahlandırdılar. Ancaq Allahın qəzəbi böyük idi. Allah onları təhqiramiz və alçaldıcı bir ölümə məhkum etdi və peyğəmbərə bu haqda xəbər verdi:

"Musaya belə vəhy etdik: Qullarımla birlikdə gecə yola çıx. Siz şübhəsiz ki, təqib ediləcəksiniz!" Firon şəhərlərə yığanlar göndərirdi. "Şübhəsiz ki, bunlar kiçik bir tayfadır!

Onlar bizi qəzəbləndirmişlər. Biz isə qüvvətli bir camaatıq!" Nəhayət, Biz onları bağlardan və bulaqlardan çıxartdıq, xəzinələrdən və gözəl yerdən kənar etdik. O yerlərdən onları beləcə çıxartdıq və İsrail oğullarını

oralara varis etdik. Günəş doğduqda onların arxasınca düşdülər. İki dəstə bir-biri ilə qarşılaşdığı zaman Musanın camaatı dedi: "Artıq yaxalandıq!"" ("Şuəra" surəsi, 52-61).

İsrail oğulları xilas olmağa bütün ümidlərini itirdiyi, fironun adamları isə öz məqsədlərinə çatdığını hesab etdiyi bir şəraitdə Musa peyğəmbər Allahın köməyinə ümidini itirməyərək öz xalqına belə dedi: "Xeyr, Rəbbim mənimlədir. O, mütləq mənə yol göstərəcəkdir!" ("Şuara" surəsi, 26/62).

Elə bu zaman Allah dəniz sularını yardı və Musanı İsrail oğulları ilə birlikdə xilas etdi, onlara dənizin dibinədək keçməyə imkan yaratdı. Firon və adamları isə sıxlaşdırılmış qəzəbli dalğalar altında həlak oldular:

"Onda Musaya belə vəhy etdik: "Əsanla dənizə vur!" O dərhal yarıldı və hər hissə böyük bir dağ kimi oldu. O biriləri də ora yaxınlaşdırdıq. Musa və onunla birlikdə olanların hamısını xilas etdik. O biriləri isə suya qər qətdik. Şübhəsiz ki, bunda bir ibrət vardır. Lakin onların əksəriyyəti iman gətirmədi. Həqiqətən, sən Rəbbin yenilməz qüvvət, mərhəmət sahibidir! ("Şuara" surəsi, 26/63-68).

Musa peyğəmbərin əsası möcüzəvi xüsusiyyətlərə malik idi. Allah Musaya ilk vəhyini nazil etdikdə bu əsanı ilana döndərdi, sonra isə elə həmin əsa fironun cadugərlərinin sehrini uddu. İndi Musa həmin o əsa ilə dənizi yarırıdı. Bu, Allahın Öz elçisinə bəxş etdiyi möcüzələrdən biri idi.

Bu hadisə harada baş verib:

Misirin Aralıq dənizi sahillərində

yoxsa Qırmızı dənizdə?

Musa peyğəmbərin dənizi keçdiyi yerə dair məsələdə yeganə fikir yoxdur. Quranda da bu hadisənin təfsilatları verilmədiyinə görə hansısa gümanın mübahisəsizliyinə əmin ola bilmərik. Bəzi mənbələrə görə, bu hadisə Misirin Aralıq dənizi sahillərində baş verib. İudaika ensiklopediyasında bu haqda belə deyilir:

"Hazırda geniş yayılmış fikrə görə, bu hadisə Aralıq dənizi sahillərində dənizdən ayrılmış kiçik göllərin birində baş verib".³⁷

Hadisə II Ramzesin hakimiyyəti dövründə, ehtimal ki, Kadeş məğlubiyyətindən sonra baş verə bilərdi. Əhdi-ətiqin "Çıxış" kitabında deyilir ki, bu hadisənin baş verdiyi yer Miqdol və Vaal-sefondur, bu isə Nilin deltasının şimal hissəsindədir.³⁸

Bu nöqtəyi-nəzər Əhdi-ətiqə arxalanır. Əhdi-ətiqin "Çıxış" kitabının tərcüməsində deyilir ki, firon və onun adamları Qırmızı dənizin sahillərində qərq olublar. Lakin bu versiyanın tərəfdarlarına görə, "Qırmızı dəniz" kimi tərcümə edilən söz əslində "Sea of Reeds" deməkdir. Əksər mənbələrdə bu söz "Red Sea" sözləri ilə eyniləşdirilmiş və o yerə (Qırmızı dənizə) də aid edilmişdir. Hər-

çənd "Sea of Reeds" "Qamış dənizi" deməkdir və bu sözdən Misir sahillərinə münasibətdə istifadə edilir. Bundan əlavə, Tövratda Musa peyğəmbər və onun adamlarının getdiyi yol haqda danışıldıqda Miqdol və Vaal-Sefon kimi adlar keçir, bu isə Misirin Aralıq dənizi sahillərində Nil deltasının düz şimalında yerləşir. Qamış dənizi öz mənasını sayəsində hadisənin Misir sahillərində baş verməsi ehtimalını artırır, çünki bu ərazidə onun adına uyğun olaraq və deltanın su ilə gətirdiyi torpaqlar sayəsində qamış bitir.

Fironun və onun ordusunun məhv olması

Quran bizə İsrail xalqının dənizdən keçməsinin təfsilatlarını bildirir. Belə ki, Musa peyğəmbər adamları ilə Misiri tərk etmək üçün yola düşür. Ancaq firon onun xoşuna gəlməyən nəticə ilə barışmaq istəmir. Buna görə də firon və onun qoşunu möminlərin ardınca "zalimcəsinə və düşməncəsinə" ("Yunus", 90) atılır. Onlar düz dənizin yanında onlara çatırlar. Bunu görə bəzi İsrail oğulları Musanı qınamağı başlayırlar. Tövratda onlar deyirlər:

Onların bu zəiflikləri haqda Quranda belə bəhs edilir:

"İki dəstə bir-biri ilə qarşılaşdığı zaman Musanın camaatı dedi: "Artıq yaxalandıq!" ("Şuəra" surəsi, 26/61).

Əslində, Allaha inamlarında möhkəm olmayan, Ondan köməyə ümidlərini itirmiş İsrail oğullarının bu cür hərəkəti özünü ilk

və sonuncu dəfə büruzə vermirdi. Onlar əvvəl də Musa peyğəmbəri təqsirləndirmişdilər:

"Sən bizə peyğəmbər gəlməmişdən əvvəl də, sonra da biz əziyyət çəkdik..." ("Əraf" surəsi, 7/129).

Halbuki Musa heç də şübhə etmədi, çünki o, hər şeydə Allah-Təalanın rəhminə arxalanırdı. AXI hələ mübarizənin lap əvvəlində Allah peyğəmbəri əmin etmişdi ki, ondan Öz köməyini bir anlıq da olsa əsirgəməyəcək:

"Allah buyurdu: "Qorxmayın, Mən də sizinləyəm, eşidirəm və görürəm!" ("Taha" surəsi, 20/46).

İlk dəfə fironun sehrbazları ilə qarşılaşdıqda Musanın "canına qorxu düşdü" ("Taha" surəsi, 20/67). Bunun ardınca Allah ona dedi: "Qorxma, üstün gələcək mütləq sənsən!" ("Taha" surəsi, 20/68).

İndi isə onun xalqından olan adamlar fironun qoşunu qarşısında qorxu keçirdikdə Musa onlara dedi:

"Musa dedi: "Xeyr, Rəbbim mənimlədir. O, mütləq mənə yol göstərəcəkdir!" ("Şuəra" surəsi, 26/62).

Allah peyğəmbərinə əsasını dənizə vurmağı buyurdu: **"Dəniz dərhal yarıldı və hər hissə böyük bir dağ kimi oldu" ("Şuəra" surəsi, 26/63).**

Elə gəlirdi ki, firon bu cür möcüzəni görüb baş verənlərin fəvqəladəliyini və bunda birbaşa Allahın müdaxiləsinin olduğunu dərk etməli idi. Dəniz Onun öldürmək istədiklərinin qarşısında

aralandı. Ancaq heç nəyə baxmayaraq onları izləyənlər aralanmış suların arası ilə İsrail oğullarının ardınca getdilər. Qəzəblənmiş firon və qoşunu ağillərini itirdilər və olanların gözlənilməz olduğunu dərk edə bilmədilər.

Fironun həyatının son anları Quranda belə təsvir edilir:

"İsrail oğullarını dənizdən keçirdik. Firon və əsgərləri zalimcəsinə və düşməncəsinə onların arxasınca düşdülər. Firon batacağı anda: "İsrail oğullarının inandıqlarından başqa tanrı olmadığına iman gətirdim. Mən artıq təslim olanlardanam!" - dedi" ("Yunus" surəsi, 10/90).

Burada Allahın Musaya nazil etdiyi daha bir möcüzə haqqında deyilir. Bu ayəni xatırlayaq:

"Musa dedi: "Ey Rəbbimiz! Sən Firona və əyan-əşrafına dünyada zinət və mal-dövlət ehsan etdin! Ey Rəbbimiz! Sənin yolundan azdırmaq üçün verdin. Ey Rəbbimiz! Onların mal-dövlətini məhv et və ürəklərini möhürlə ki, şiddətli əzabı görməyincə iman gətirməsinlər!" ("Yunus" surəsi, 10/88).

Buradan aydın olur ki, Musa peyğəmbər Allahın istəyi ilə əvvəlcədən xəbər verdi ki, firon onu şiddətli cəza yaxalayanda iman gətirəcək. Belə ki, dəniz qovuşanda firon birdən dedi ki, o, həqiqətən inandı. Ancaq bu cür hərəkətin qeyri-səmimiliyi və riyakarlığı aydın idi.

Allah fironun riyakar tövbəsini qəbul etmədi, o və qoşunu cəzadan yaxa qurtara bilmədilər və sularda qərq oldular:

“İndimi? Halbuki əvvəlcə qarşı çıxmış və fitnə-fəsad törədənlərdən olmuşdun! Səndən sonrakılara bir ibrət olsun deyə, bu gün səni xilas edəcəyik. Həqiqətən, insanların çoxusu ayələrimizdən qafildir!” (“Yunus” surəsi, 10/91-92).

Firon və əsgərləri öz cəzalarını aldılar, axı onlar da başçıları kimi "günahkar" ("Qəsəs", 8) "zalım və düşmən" ("Yunus", 90) idilər, çünki onlar "yer üzündə nahaq yerə təkəbbür göstərdilər və elə güman etdilər ki, hüzurumuza qaytarılmayacaqlar" ("Qəsəs", 39). Buna görə də Allahın hazırladığı cəzanı şübhəsiz ki, onlar qazanmışdılar və Allah "onu və əsgərlərini tutub dəniz atdı..." ("Qəsəs", 40).

Allah: **"Biz də ayələrimizi yalan hesab edib onlardan qafil olduqları üçün intiqam alaraq onları dənizdə batırdıq" ("Əraf" surəsi, 7/136).**

Fironun ölümündən sonra baş verən hadisələr haqda Quranda belə deyilir:

"Zəif görünən o tayfanı yer üzünün daim xeyir-bərəkət verdiyiniz şərq tərəflərinə varis etdik. Səbr etdiklərinə görə Rəbbinin İsrail övladına verdiyi gözəl sözlər tam yerinə yetdi..." ("Əraf" surəsi, 7/137).

VII HİSSƏ

SƏBA XALQI VƏ ARİM SELİ

"Səba yurdunda bir nişanə var idi. Sağdan və soldan iki bağça var idi. "Rəbbinizin ruzisindən yeyin və Ona şükr edin. Gözəl bir diyar, Rəbbiniz də bağışlayan bir Rəbbdir!" Lakin onlar üz döndərdilər, Biz də üstlərinə Arim selini göndərdik. Onların iki bağçasını acı meyvəli, yulğun ağacları və bir az da sidr ağacı olan iki bağçaya çevirdik"
("Səba" surəsi, 34/15-16).

Səba xalqı nə vaxtsa Cənubi Ərəbistanda məskunlaşmış dörd iri sivilizasiyanın nümayəndələrindən biridir. Biz artıq Ad xalqının adını çəkmişdik. Tarixçilər güman edirlər ki, səba xalqı ilk olaraq dövlətçiliyin əsasını e.ə. 1000-750-cü illərdə qoyub, imperiya e.ə. 550-ci illərdə farsların və ərəblərin dağıdıcı hücumları nəticəsində çöküb.

Səbailər şahlığının yaranmasının tarixinə dair yekdil fikir yoxdur, çünki səbailərin ilk rəsmi yazıları e.ə. 600-cü illərə aiddir. Səba dövləti haqda qədim xatırlamalar isə tarixçilərdə hələ yoxdur.

Səba xalqı haqda ilk məlumatlara Assuriya hökmdarı II Sarqonun (hakimiyyət illəri e.ə. 722-705-ci illər) hərbi salnamələrində rast gəlinir. Sarqon ona həvalə edilmiş dövləti təsvir edərək Səba hökmdarı Yis-i Əmar haqda qeyd edir. Bu tarixi qeyd qədim Səba dövlətindən bəhs edən ən qədim yazılı mənbədir. Ancaq Səba mədəniyyətinin dirçəlməsini məhz e.ə. 700-cü ilə aid olduğunu güman etmək səhv olardı, çünki istisna deyil ki, Səba dövləti hələ qədim əlyazmalarda qeyd edildiyindən əvvəl fəaliyyətə başlamışdır. Çox güman ki, xalqın tarixi daha erkən zamanlara gedir. Məsələn, Ur çarlığının sonuncu hökmdarlarından biri olan Arad-Nannarın qeydlərində "Sabum" sözünə rast gəlinir ki, alimlərin fikrin-

cə, bu da "səbailər ölkəsi" deməkdir. Tarixçilər bu gümanlarında səhv etmirsə, Səba tarixi e.ə. 2500-cü illərə aiddir.

Səbailərdən bəhs edən tarixi sənədlər onları inkişaf və rifah səviyyəsinə görə dövlətləri yüksək inkişaf etmiş ticarəti ilə səciyyəvi olan finikiyalılarla bir sırada tuturlar. Şimali Ərəbistanın bir sıra iri ticarət yolları finikiyalıların nəzarətində idi. Səbanın təcirləri isə mallarını Şimali Ərəbistandan Aralıq dənizi hövzəsinə və Qazuya daşımaq üçün bu yerlərin yeni hökmdarı olan Assuriya çarı II Sarqondan ya icazə almalı, ya da ona rüsum ödəməli idilər. Səbailər assuriyalıların salnaməsinə onların hökmdarına müntəzəm şəkildə bac-xərac ödəməyə başladıqdan sonra daxil oldular.

Səba xalqının sivilizasiyası tarixdə yüksək inkişafı ilə tanınır. Səba hökmdarlarının yazılarında "tikinti", "ticarət", "ianə" kimi sözlər yer alır. Öz dövrünün vacib texnoloji nailiyyətlərindən biri olan Mərib bəndi Səba xalqının inkişaf inkişaf səviyyəsinin bəlkə də ən parlaq nümunəsi ola bilər. Ancaq tikinti və ianə sözlərinin bu qədər qeyd edilməsi güclü hərbi quruluşun olmaması demək deyil. Səba ordusu ərazi bütövlüyünün qorunmasını və bu dövlətin çiçəklənməsini, uzun müddət ərzində xarici hədələrdən qorunmasını təmin edən əsas amillərdən biri idi.

Səba çarlığı güclü ordulardan birinə sahib idi. Bunun sayəsində Səba hökmdarları qonşu torpaqların və xalqların fəal işğalı

siyasətini alarırdılar. Belə ki, Səba qədim Kataban dövlətinin torpaqlarını işğal etdi, həmçinin Afrika qitəsində torpaqların bir hissəsinə sahib oldu. E.ə. 24-cü ildə Səba ordusu o dövrün ən yüksək inkişaf etmiş və güclü dövləti olan Roma imperiyasının Misir canişini Mark Eliy Qallanın başçılıq etdiyi ordusunu məğlub etdi. Səba mötədil siyasət yürüdən güclü dövlət təəssüratı yaradır, ancaq lazım olduqda zor tətbiqindən də istifadə edirdi. Səba çarlığı özünün çiçəklənmə dövründə inkişaf etmiş mədəniyyəti və hərbi gücü ilə sözün əsl mənasında o dövrün ən güclü dövlətlərindən biri hesab edilirdi.

Quranda Allah-Təala Səba ordusunun gücü və xüsusiyyətləri haqda məlumat verir. Səba sərkərdələrinin sözləri lovğalıq və özlərinin sonsuz gücünə əminlik elementləri ilə doludur. Onlar öz çariçalarına belə deyirdilər:

"Onlar dedilər: "Biz böyük bir qüvvət və qüdrət sahibiyik. Hökm sənindir. Nə əmr edəcəyini özün bax!"" ("Nəml" surəsi, 27/33).

Səba çarlığının paytaxtı əlverişli coğrafi vəziyyətinə görə çiçəkləyən Mərib şəhəri idi. O, Adhan çayının yaxınlığında yerləşirdi. Bu çayın Cəbəl-Bələkəyə töküldüyü yer bənd tikintisi üçün olduqca əlverişli idi. Səbailər bundan istifadə edərək hələ öz sivilizasiyalarının ilk çağında burada bənd ucaldılar və ölkənin və onun sakinlərinin yüksək səviyyəli rifahını təmin edəcək suvarma əkin-

çiliyini inkişaf etdirdilər. Mərib bir zamanlar qədim dünyanın iri şəhərlərindən biri kimi tanınırdı. Bu yerlərə səyahət edən Qədim Roma tarixçisi və yazıçısı Pliniy bu diyarı özünün "Təbii tarix" kitabında tez-tez tərifləyərək onun bol yaşıllığına heyranlığını bildirirdi.⁴⁰

Qədim tarixçilərin təsvirlərinə görə, Mərib bəndinin hündürlüyü 16 metr, eni 60 metr, uzunluğu 620 metr idi. Bəndin suvardığı torpaqların ümumi sahəsi 9600 hektar idi ki, onun da 5300 hektarı cənub, qalan hissəsi isə şimal vadisinin payına düşürdü. Səba çarlığının daş yazılarında bu torpaqlar "Mərib və iki vadi" kimi qeyd edilir.⁴¹ Belə ki, Quranda "sağdan və soldan iki bağ" ("Səba" surəsi, 34/15-16) sözünün keçməsi bu dərələrdə bitən təm-təraqılı bağlara və üzümlüklərə işarə edir. Bu rayon bənd və suvarma qurğuları sayəsində Cənubi Yəmənün ən məhsuldar hissəsi sayılırdı. Himer ləhcəsində tərtib edilmiş qədim əlyazmaları və sənədləri öyrənən fransız tarixçisi və arxeoloqu C.Holevi və avstriyalı Qlaser sübut etdilər ki, Mərib bəndi ta qədimlərdən mövcud idi. Bu ölkənin torpaqlarının məhsuldarlığı tarixi sənədlərdə məhz bəndin olması ilə izah edilirdi.

Eramızın V-VI əsrlərində bu bənd irimiqyaslı dəyişikliklərə məruz qaldı və yenidən quruldu, ancaq bu dəyişikliklər də bəndin 542-ci ildə uçmasının qarşısını ala bilmədi ki, bu da "bəndin

daşmasına" ("Səba" surəsi, 34/16) gətirib çıxardı və torpaqların məhsuldarlığına xeyli zərər vurdu. Bağlar, üzümlüklər, tarlalar, bir sözlə, səbalıların əsrlər ərzində ucaltdığı hər şey su altında qaldı. Bəndin dağılması Səba çarlığının iqtisadi gücünün kəskin zəifləməsinə səbəb oldu və qədim dövrün ən zəngin və güclü dövlətlərindən birinin sonunun başlanğıcına çevrildi.

Səba dövlətinə göndərilən Arim seli

Biz adıçəkilən tarixi faktlarla birgə Quran ayələrinin öyrənilməsində aşkar bir həqiqətlə qarşılaşırıq: arxeoloji dəlillər və tarixi faktlar Quran sətirlərinin həqiqiliyini təsdiq edir. Ayədə bildirildiyi kimi, Allahın göndərdiyi peyğəmbərin xəbərdarlıqlarına qulaq asmayan və Rəbbin onlara bəxş etdiyi nemətlərə naşükürlük edən xalq sonda selə məruz qaldı. Bu hadisə Quranda belə təsvir edilir:

"Səba yurdunda bir nişanə var idi. Orada sağdan və soldan iki bağça var idi. "Rəbbinizin ruzisindən yeyin və Ona şükr edin. Yurduunuz gözəl bir diyar, Rəbbiniz də bağışlayan bir Rəbbdir!" Lakin onlar üz döndərdilər, Biz də üstlərinə Arim selini göndərdik. Onların iki bağçasını acı meyvəli, yulğun ağacları və bir az da sidr ağacı olan iki bağçaya çevirdik. Onları nankorluqlarına görə belə cəzalandırdıq. Biz heç nankordan başqasına cəzayı verərik?" ("Səba" surəsi, 34/15-17).

Quranda deyilir ki, Səba xalqı yaşıl bağlar içində və heyranedici gözəlliyi olan səxavətli və bərəkətli diyarda yaşayırdı. Həm-

çinin ölkədən keçən çoxlu ticarət yolları ilə şərtlənən yüksək səviyyəli rifaha malik Səba çarlığı öz dövründə qədim dünyanın ən tanınmış şəhərlərindən idi.

Bu dərəcə gözəl şəraitdə yaşayan Səba xalqı gərək ayədə deyildi ki, "Rəbbinizin ruzisindən yeyin və Ona şükr edin" ("Səba" surəsi, 34/15) deyiminə uyğun hərəkət edəydi. Ancaq təəssüf, səbailər məhz özlərini bu rifahın yaradıcısı və həyatlarının tam hakimi hesab etdilər. Şükr etmək əvəzinə lovğalandılar qürurlandılar və ayədə də deyildi ki, Allahdan "yana çevrildilər". Ancaq onların qanunsuzluqları çox sürmədi, çünki yalnız özlərinin yaratdıqlarını hesab etdikləri nemət və bolluq Qurani-Kərimdə də deyildi ki, tezliklə yox oldu, "bəndin daşması" ölkəni yerlə-yeksan etdi.

Səba xalqına göndərilən cəza Quranda "Səylül-Arim" kimi qiymətləndirilir ki, bu da ərəb dilindən tərcümədə "bəndin daşması" deməkdir. Quranın bu ifadəsi eyni zamanda selin necə baş verməsinə işarə edir. Çünki "ərim", yəni "bənd" sözü artıq özü haqda bildirir, "Səylül-Arim" söz birləşməsi isə "daşma" və ya sadəcə bəndin yarılmmasının əmələ gətirdiyi sel deməkdir. İslam ilahiyyatçıları Quranda "bəndin daşmasına" dair istifadə edilən mənaları nəzərə alaraq hadisənin yerini və zamanını olduqca dəqiq müəyyən ediblər. Məvdidi öz təfsirində yazır:

"Eynilə "Səylul-Arim" söz birləşməsindən istifadə edildiği kimi, "Arim" sözü Cənubi Ərəbistan ləhcəsində istifadə edilən və "çəpər", "bənd" ifadə edən sözdən əmələ gəlib. Bu söz Yəməndə aparılan qazıntılar zamanı aşkar olunan saray xarabalıqlarına da eyni mənada aid edilib. Məsələn, Yəmən hökmdarı Əbrahimin göstərişi ilə Mərib bəndinin bərpasından sonra tərtib edilmiş və 542-543-cü illərə aid olan yazıda bu söz dəfələrlə "bənd" mənasında işlədilir. Bu halda "Səylul-Arim" "bəndin uçmasının əmələ gətirdiyi sel" deməkdir.

"Onların iki bağçasını acı meyvəli, yulğun ağacları və bir az da sidr ağacı olan iki bağçaya çevirdik" ("Səba" surəsi, 34/16).

Deməli, ölkə bəndin daşmasının doğurduğu axının gətirdiyi sel nəticəsində dağıldı. Həmçinin bütün suvarma kanalları sistemi xəsarət aldı. Nəticədə əvvəllər "sanki bağ olan" ölkə cır ağacların kiçik toxumlarından başqa yeməli heç nə qalmayan vəhşi otlar bataqlığına çevrildi.⁴²

"Müqəddəs Kitab doğru söylədi" ("Und die Bidel hat doch recht") kitabının müəllifi, dini inancına görə xristian olan arxeoloq Verner Keller qeyd edir ki, sel Quranda təsvir edilənlərlə uyğun baş verib: "Nə vaxtsa bəndin olması, onun uçması və bütün dövlətin dağılmasına səbəb olması şübhəsiz onu təsdiq edir ki, Quranda "bağların sahibləri ilə" baş verən hadisələr həqiqətən olub".⁴³

Seldən sonra bu yerin məhsuldar torpaqları tədricən səhraya döndü, məhsuldarlığın itməsi ilə isə səbailər əsas gəlir mənbəyindən məhrum oldular. Allah öz Rəbbinin tövbə çağırışlarına lovgalıq, təkəbbür, özünə hədsiz inam içində cavab verməyən, Yaradana şükr etməyən bu xalqı belə cəzalandırdı. Selin vurduğu ciddi zərbə ölkəni tam xarabalıq vəziyyətinə gətirdi. İnsanlar öz yuvalarını tərk etməyə başladılar və Ərəbistanın şimalına - Məkkəyə və ya Suriyaya köçdülər.⁴⁴

Bu hadisə Uca Yaradan İncili və Tövrəti nazil etdikdən sonra baş verdiyi üçün onun haqqında yalnız Qurani-Kərimdə bəhs edilir.

Bir vaxtlar Səba xalqının məskunlaşdığı Mərib indi səhra arasında insansız xarabalıqlara bənzəyir. Qoy bu, səbailərin etdiyi günahları təkrar edən hər kəsə dərs olsun. Səba buna dair yeganə misal deyil. Qurani-Kərimin "Kəhf" surəsində bağların iki sahibi haqda ibrətamiz hekayə gətirilir. Onlardan birinin bağı eynilə səbailərin bağları kimi cah-cəlallı və məhsuldardır. Onun sahibinin etdiyi günahlar da eynidir - Allahın buyurduqlarına tabe olmamaq. İnsan Allahın rəhmindən ona bəxş ediləni mənimsəmək istəyir:

"Başqa sərvəti də var idi. O öz yoldaşı ilə söhbət edərkən ona dedi: "Mən səndən daha dövlətli və əsirətə səndən daha qüvvətliyəm!" O özünə zülm etdiyi halda bağına girib dedi: "Bu bağın nə vaxtsa yox olacağını gəman etmirəm. Qiyamətin də qo-

pacağını zənn etmirəm. Əgər Rəbbimin hüzuruna qaytarılsam, özümə bundan da yaxşı bir məskən taparam!" Beləliklə, onun meyvəsi tələfedildi. Qoyduğu xərcə görə əllərini ovuşdurmağa başladı. Bağın talvarları yerə çöküb viran qalmışdı. O: "Kaş Rəbbimə heç kəsi şərikinə qoşmayaydım!" - deyirdi. Allahdan başqa ona yardım edə biləcək kəslər yox idi və o da kömək edə biləcək bir halda deyildi" ("Kəhf" surəsi, 18/34-36, 42-43).

Quran ayələrindən də aydın olduğu kimi, bağ sahibinin günahı Allahın mövcudluğunu inkar etmək deyil, əksinə, bəyan edilir ki, əgər o, "Rəbbinə doğru qaytarılsa", daha yaxşısı veriləcək. Hazırkı vəziyyətini isə o, yalnız şəxsi uğuru hesab edir və heç kəsə təşəkkür etməyə məcbur olmadığını düşünür.

Axı bu, elə Allaha şərikinə qoşmaqdır! Bütövlükdə Allaha aid olanları və sənə rəhmi gəldiyindən verdiyinə görə Allah-Təalaya şükr etmək əvəzinə onları mənimsəmək özünü hansısa seçilmişlərdən saymaq, Allahın onsuz da qoruyacağını hesab etmək və beləliklə, Yaradanın qarşısında qorxmağı və hörməti unutmaqdır.

Səba xalqı ilə bağlı da belə oldu, başlarına gələn cəza onlara dərs və gələcək çarlıqlar üçün ibrət oldu: bütün ölkə bünövrəsinə qədər müflisləşmişdi ki, insan dərk etsin ki, o, öz var-dövlətinin və əmlakının sahibi deyil, onun yalnız müvəqqəti istifadəçisidir.

VIII HİSSƏ

HZ.SÜLEYMAN VƏ SƏBA HÖKMDARI

"Ona belə deyildi: "Saraya daxil ol!" Sarayı gördükdə onu dərin bir gölməçə hesab etdi və ətəyini qaldırdı. O: "Bu bülurdan tikilmiş bir saraydır!" - dedi. Dedi: "Ey Rəbbim! Mən özümə zülm etmişdim. Mən artıq Süleymanla aləmlərin Rəbbi olan Allaha təslim oldum!"" ("Nəml" surəsi, 27/44).

Cənubi Yəməndəki qədim Səba çarlığının ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı Süleyman peyğəmbərin və Səba hökmdarının görüşü haqda tarixi qeydlər aşkar edilmişdir. Tapılmış saray xarabalıqlarının öyrənilməsi göstərdi ki, eramızdan əvvəl təxminən 1000-950-ci illərdə məhz burada şimala (Əl-Qüdsə, yəni Yerusəlimə) səfər edən qadın hökmdar yaşayırdı.

İki hökmdarın görüşü, onların idarə etdiyi ölkələrin iqtisadi və siyasi gücü, həmçinin digər tarixi təfsilatlar haqda Qurani-Kərimin "Nəml" surəsində xəbər verilir. Surənin xeyli hissəsini tutan hekayə ondan başlayır ki, Süleymanın ordusundakı Hüd-hüd quşu peyğəmbərə Səba qadın hökmdarı haqda xəbər gətirir:

"Bir azdan gəlib dedi: "Sənin bilmədiyin bir şeyi öyrəndim. Sənə Səbadan doğru bir xəbər gətirmişəm. Mən onlara hökmdarlıq edən bir qadın gördüm. Ona hər şey verilmişdir. Onun çox böyük bir taxtı vardır. Mən onun və tayfasının Allahı qoyub günəşə sitayiş etdiklərini gördüm. Şeytan əməllərini onlara gözəl göstərmiş, onları yoldan sapdırmışdır. Buna görə də haqq yolu tapa bilmirlər. Göylərdə və yerdə pünhan olanı aşkara çıxardan, onların gizlində və aşkarda etdikləri hər şeyi bilən Allaha səcdə etməsənlər deyər şeytan belə etmişdir. O böyük ərşin Rəbbi olan Allahdan başqa heç bir tanrı yoxdur!" Dedi: "Baxaq görək doğru deyirsən, yoxsa yalançısan!"" ("Nəml" surəsi, 27/22-27).

Bundan sonra Süleyman peyğəmbər ona buyurur:

"Mənim bu məktubumu aparıb onlara at, sonra yaxın bir yerə çəkilib dur, bax gör nə cavab verəcəkdir!" ("Nəml" surəsi, 27/28).

Sonra Quranda çariçanın naməni aldıqdan sonra baş verən hadisələr təsvir edilir:

"Dedi: "Ey əyanlar! Mənə çox hörmətli bir məktub göndərildi. O məktub Süleymandandır və o "Bismillahir-rəhmanir-rəhim"lədir. "Mənə qarşı təkəbbür göstərməyin və yanıma müti olaraq gəlin! Dedi: "Ey əyanlar! Bu iş barəsində mənə rəyinizi bildirin. Mən sizinlə məsləhətləşməmiş heç bir iş görənm deyiləm!" Onlar dedilər: "Biz böyük bir qüvvət və qüdrət sahibiyik. Hökm sənindir. Nə əmr edəcəyini özün bax!" Dedi: "Hökmdarlar bir ölkəyə girdikləri zaman onu xarabazara çevirər, xalqının böyüklərini də zəlil edərlər. Onlar məhz belə hərəkət edərlər. Mən onlara bir hədiyyə göndərəcəyəm; görüm elçilər nə ilə qayıdacaqlar! Süleymanın yanına gəldikdə o dedi: "Siz mənə mal-dövlətləmi yardım edirsiniz? Allahın mənə verdiyi sizə verdiyindən daha

yaxşıdır. Amma siz öz hədiyyələrinizlə sevinirsiniz. Durma, onların yanına qayıt! And olsun ki, gücləri çatmayacaq bir ordu ilə üstlərinə gedib onları öz yurdundan zəlil və xar vəziyyətdə çıxardırıq!" Dedi: "Ey əyanlar! Onlar müti vəziyyətdə yanıma gəlməmiş hansınız onun taxtını mənə gətirə bilər?" Cinlərdən olan bir ifrit dedi: "Sən yerindən qalxmamış mən onu sənə gətirərəm. Mən bu işi görməyə çox qüvvətliyəm, etibarlıyam! Kitabdan bir qədər xəbəri olan birisi dedi: "Mən onu sənə bir göz qırpımında gətirərəm!" Onu yanında hazır durmuş görüncə dedi: "Bu, Rəbbimin lütfündəndir. Məni imtahana çəkməyi üçündür ki, görək şükr edəcəyəm, yoxsa nankor olacağam! Kim şükr etsə, yalnız özü üçün şükr edər; kim nankor olsa, həqiqətən, Rəbbim möhtac deyildir, kərəm sahibidir!" Süleyman dedi: "Taxtını tanınmaz hala salın, görək onu tanıyacaq, ya yox?!" Gəldikdə ona: "Taxtın bu cürdürmü?" - deyildi. O da: "Sanki odur!" - deyə cavab verdi. "Bizə ondan daha öncə elm verilmiş və biz müsəlman olmuşuq!" Allahdan başqasına ibadət etməyi o qadına Allaha ibadət etməyə mane olmuşdu! Çünki o, kafir bir tayfadan idi. Ona belə deyildi: "Saraya daxil ol!" Sarayı gördükdə onu dərin bir -gölməçə hesab etdi və ətəyini qaldırdı. O: "Bu büllurdan tikilmiş bir saraydır!" - dedi. Dedi: "Ey Rəbbim! Mən özümə zülm etmişdim. Mən artıq Süleymanla aləmlərin Rəbbi olan Allaha təslim oldum!" ("Nəml" surəsi, 27/29-44).

Süleyman peyğəmbərin sarayı

Səba çariçasından bəhs edən Quran ayələrində Süleyman peyğəmbər, onun gücü və gözəl sarayı haqda da danışılır.

Biz öyrənirik ki, Süleyman peyğəmbərin sarayı o dövrün ən qabaqcıl texnologiyaları əsasında tikilib, nadir incəsənət əsərləri ilə bəzədilib, sarayın döşəməsi isə təmiz büllurdan işlənib.

Bu tikintinin cah-cəlalı və onun Səba çariçasında yaratdığı təəssürat Quranda bu cür təsvir edilib:

"Ona belə deyildi: "Saraya daxil ol!" sarayı gördükdə onu dərin bir gölməçə hesab etdi və ətəyini qaldırdı. O: "Bu büllurdan tikilmiş bir saraydır!" - dedi. Dedi: "Ey Rəbbim! Mən özümə zülm etmişdim. Mən artıq Süleymanla aləmlərin Rəbbi olan Allaha təslim oldum!"" ("Nəml" surəsi, 27/44).

Süleymanın sarayı yəhudi mənbələrində "Solomonun məbədi" kimi tanınır. Sarayın və ya məbədin yeganə bütöv hissəsi yəhudilərin "Fəryad divarı" adlandırdığı qərb divarıdır. Süleymanın sarayının və Əl-Qüdsdə bir çox yerlərin dağılmasının səbəbi yəhudilərin hər yerdə yaydığı fitnə-fəsad və onların təkəbbürüdür. Quran bizə bu haqda belə xəbər verir:

"Biz İsrail oğullarına kitabda: "Siz yer üzündə iki dəfə fitnə-fəsad törədəcəksiniz və çox dikbaşlıq edəcəksiniz!" - deyə bildirdik. Onlardan birincisinin vaxtı gələndə üstünüzdə çox güclü qullarımızı göndərdik. Onlar evlərinizin arasında gəzib dolaşırdılar. Bu vəd artıq yerinə yetirildi. Sonra sizə onların üzərində təkrar zəfər çaldırdıq, var-dövlət, oğul-uşaq verməklə kömək göstərdik və sayca sizi daha çox etdik. Yaxşılıq da etsəniz, özünüzdə etmiş olursunuz, pislik də! İkinci fitnə-fəsadınızın vaxtı gəldikdə üzünüzü

nüzü qara etmək, məscidə birinci dəfə girdikləri kimi girmək və ələ keçirdikləri hər şeyi büsbütün məhv etmək üçün üstünüzə göndərdik" ("İsra" surəsi, 17/4-7).

Haqqında əvvəlki bölümlərdə bəhs edilən bütün xalqlar Allah-Təalanı təhqir etdiklərinə, Ona nifrin etdiklərinə, Onun bəxş etdiyi nemətlərin əvəzinə naşükürlük etdiklərinə görə ədalətli şəkildə cəzalandılar. Allah onları dəfələrlə xəbərdar etdi, peyğəmbərlər göndərdi, ancaq onların ürəklərində tövbənin və peşmançılığın əlaməti belə yox idi və bunun ardınca onlar gözlənilən mütləq cəzadan qaça bilmədilər. Vətənsiz və dövlətsiz halda bütün dünyanı dolaşan və Süleyman peyğəmbərin dövründə müqəddəs torpaqda məskunlaşan yəhudilər həddi aşdıqlarına, Uca Yaradanın əmr və buyruqlarını inkar etdiklərinə, fitnə və ədavət yaymağa başladıklarına görə müflisləşdilər. Yaxın keçmişdə həmin torpaqda rahatlıq tapan yəhudilər bu gün təkəbbürlə o vaxt Rəbbin ilk vədinin gəldiyi vaxtda olduğu kimi "böyük təkəbbürlə lovğalanırlar". Eynilə o vaxtkı kimi, vəd yerinə yetməmişdən əvvəl...

IX HİSSƏ

ƏSHABİ-KƏHF

"Xaturla ki, o zaman gənclər mağaraya sığınıb: "Ey Rəbbimiz! Bizə Öz dərgahından mərhəmət bəxş et və işimizə fərəc ver! -demişdilər"" ("Kəhf" surəsi, 18/10).

Qurani-Kərimin on səkkizinci "Kəhf" surəsində Allah-Təala bizə Allahı inkar edən, möminlərə zülm edən zalım və allahsız hakimiyyətdən qaçaraq mağarada gizlənmiş gənclər haqqında bəhs edir. Aşağıda onların tarixini əks etdirən ayələr gətirilir:

"Yoxsa Əshabi-Kəhfin və Rəqimin (mağara və Rəqqim əhlinin) ayələrimizdən əcaib bir şey olduğunu güman edirsən?"

Xatırla ki, o zaman gənclər mağaraya sığınıb: "Ey Rəbbimiz! Bizə Öz dərgahından mərhəmət bəxş et və işimizə fərəc ver! - demişdilər.

Biz onları mağarada illərlə yuxuya verdik.

Sonra iki tayfadan hansının onların qaldıqları müddəti daha düzgün hesabladıklarını bilmək üçün onları oyatdıq.

Biz onların xəbərini sənə doğru söyləyirik. Onlar Rəbbinə iman gətirmiş bir neçə gənc idi. Biz də onların hidayətini artırmışdıq.

Onlar durub: "Rəbbimiz göylərin və yerin Rəbbidir. Biz Ondan başqa heç bir tanrıya ibadət etməyəcəyik. Əks təqdirdə, danışmaqda həddi aşmış olarıq!" - dedikləri zaman onların ürəklərinə qüvvət vermişdik.

Bizim bu camaat Allahdan başqa tanrılar qəbul etdi. Elə isə onlar öz tanrıları barəsində bir dəlil gətirməli deyillərmi?

Allaha qarşı yalan uydurub düzəldəndən daha zalim kim ola bilər?!

"Onları və Allahdan başqa tapındıqları tanrıları tərک edib getdiyiniz zaman mağaraya çəkilib ki, Rəbbiniz sizə Öz mərhəmətindən nisar etsin və işinizdə sizin üçün fayda hazırlasın".

Günəşin doğduğu zaman onların mağarasının sağ tərəfinə meyl etdiyini, batdığı zaman isə onları tərک edib sol tərəfə yönəldiyini, onların da mağaranın ortasında geniş bir yerdə olduqlarını görürdin. Bu, Allahın möcüzələrindəndir. Allahın doğru yola saldığı kəs doğru yoldadır. Allahın yoldan çıxartdığı kimsəyə isə əsla doğru yolu göstərən bir dost tapa bilməzsən!

Onlar yuxuda ikən sən onları oyaq sanardın. Biz onları sağa-sola çevirirdik. Onların iti də iki əlini astanasına uzadıb yatmışdı. Əgər sən onları görsəydin, yəqin ki, dönüb qaçar, dəhşət səni bürüyərdi.

Beləcə də onları bir-birindən hal-əhval tutsunlar deyə, oyatdıq. Onların biri dedi: "Nə qədər qaldınız?" Onlar: "Bir gün

və ya bir gündən az!" - deyə cavab verdilər. Belə dedilər: "Qaldığınız müddəti Rəbbiniz daha yaxşı bilir. İndi içerinizdən birini bu gümüş pulunuzla şəhərə göndərin ki, görsün ən təmiz təam hansıdırsa, ondan sizə ruzi gətirsin. O, çox ehtiyatlı olsun və sizin barənizdə heç kəsə bir xəbər verməsin!

Doğrusu, onlar sizi ələ keçirsələr, ya sizi daşqalaq edəcək, ya da öz dinlərinə döndərəcəklər. Belə olacağı təqdirdə, siz nicat tapa bilməzsiniz!"

Onların halı ilə beləcə tanış etdik ki, Allahın vədinin doğru olduğunu və qiyamətin qopacağına əsla şübhə olmadığını bilinlər. O zaman öz aralarında onların işi barəsində mübahisə edirlər. Dedilər: "Onların üstündə bir bina tikin. Rəbbi daha yaxşı bilir!" Onların haqqındakı mübahisədə qalib gələnlər isə: "Onların üstündə bir məscid tikəcəyik!" -dedilər.

Sanki qaranlıq yerə daş ataraq: "Onlar üçdür, dördünüsü köpəkləridir", - deyəcəklər. Bəziləri: "Onlar beşdir, altıncısı köpəkləridir!" - deyəcəklər. Digərləri isə: "Onlar yeddidir, səkizincısı köpəkləridir!" - söyləyəcəklər.

De: "Onların sayını Rəbbim daha yaxşı bilir. Bunu bilən çox azdır!" Əshabi-kəhf barəsində yalnız sənə açıq-aşkar nazil olan ayələrə əsaslanıb onlarla mübahisə et və heç birindən onlar haqqında bir şey soruşma!

Və heç bir şey barəsində: "Mən onu sabah edəcəyəm!" - demə! Ancaq: "İnşallah deyəcəyəm!" - de. Unutduğun zaman Rəbbini yada salıb: "Ola bilsin ki, Rəbbim məni bundan haqqə daha yaxın olan bir yola yönəltsin" - de.

Onlar mağarada üç yüz il və daha doqquz il qaldılar.

De: "Onların nə qədər qaldıqlarını Allah daha yaxşı bilir. Göylərin və yerin qeybini bilmək ancaq Ona məxsusdur. O, hər şeyi necə gözəl görür, necə də yaxşı eşidir! Onların Allahdan baş-

qa heç bir hamisi yoxdur. O, heç kəsi Öz hökmünə şarik etməz!" ("Kəhf" surəsi, 18/9-26).

Tarixçilərin yekdil fikrinə görə, möminləri izləyən və onları mağarada gizlənməyə vadar edən qəddar hökmdar Roma imperatoru Desiy idi. Desiyin izlədiyi gənclər öz xalqını dəfələrlə xəbərdar etmişdilər ki, dinlərini satmasın və Allahın əmrlərindən yayınmasınlar. İnsanların bu haqq çağırışa biganəliyi, dözülməz zülm, imperatorun təqibləri və ölüm qorxusu gəncləri bu yerləri tərk etməyə vadar etdi. Mağara sakinlərinin dəyanəti, cəsərəti, mərdliyi və qeyrəti həm İslam, həm də xristian mənbələrində dəfələrlə təriflənib.

Tarixi sənədlərin də təsdiq etdiyi kimi, Allahın İsa peyğəmbərlə göndərdiyi və hələ insanların təhrif etmədiyi vəhyə inanan möminləri qırmağa yönəlmiş təzyiq və zorakılıq siyasəti əksər Roma imperatorları tərəfindən həyata keçirilirdi.

Belə ki, Şimal-Qərbi Anadolunun (hazırkı Türkiyənin ərazisi) romalı canişini Pliniyin (69-113-cü illər) imperator Trayana məktubunda "imperatorun heykəlinə səcdə etməkdən imtina etdiklərinə görə cəzalandırılan messianlar" (İsa peyğəmbərin davamçıları) haqqında qeyd var. Bu məktub bizim günlərimizə çatan və İsa peyğəmbərin davamçılarına təzyiq göstərilməsini təsdiqləyən vacib orijinal sənədlərdən biridir. Məhz Allahdan üz döndərməyin

və "qüdrətli imperatora" itaət etməyin tələb olunduğu bir şəraitdə gənclər bu əmri yerinə yetirməkdən imtina etdilər və belə dedilər:

"...Rəbbimiz göylərin və yerin Rəbbidir. Biz Ondan başqa heç bir tanrıya ibadət etməyəcəyik. Əks təqdirdə, danışmaqda həddi aşmış olarıq!" - dedikləri zaman onların ürəklərinə qüvvət vermişdik. Bizim bu camaat Allahdan başqa tanrılar qəbul etdi. Elə isə onlar öz tanrıları barəsində bir dəlil gətirməli deyillərmi? Allaha qarşı yalan uydurub düzəldəndən daha zalim kim ola bilərlər?! ("Kəhf" surəsi, 18/14-15).

İlk xristianların gizləndiyi mağaranın yerinə dair bir neçə versiya mövcuddur. Ən çox iki şəhər ehtimal olunur - Efes və Tarsus (ikisi də hazırkı Türkiyənin ərazisində yerləşir). Praktiki olaraq bütün xristian mənbələri Efesi qeyd edir. Bir sıra müsəlman ilahiyatçıları və Quran təfsirçiləri də xristianların fikri ilə razıdır. Digərləri isə bu yerin Efes deyil, Tarsus olduğunu sübut etməyə çalışır. Biz bu kitabda hər iki variantı nəzərdən keçirəcəyik. Müqəddəs vəhylərin bütün tədqiqatçıları və təfsirçiləri, o cümlədən xristian təfsirçiləri hadisənin 250-ci ildə Roma imperatoru Desiyin (və ya Desiananın) hakimiyyəti dövründə baş verməsi fikri ilə razılaşırlar.

Eynilə Neron kimi Desiy də xristianlara qarşı öz müdhiş qəddarlığı ilə "məşhurlaşdı". O, özünün qısamüddətli hakimiyyəti dövründə imperiyanın bütün sakinlərini Roma tanrılarına qurban kəsməyə məcbur edən qərar verdi, bundan əlavə, insanlar qurban kəsmələri faktını təsdiqləyən yazılı sənəd götürməli və onu səla-

hiyyətli şəxslərə təqdim etməli idilər. Bu qanunun yerinə yetirilməməsi ölümə cəzalandırılırdı. Xristian mənbələrinin dəlillərinə görə, erkən xristianların böyük hissəsi daim "şəhərdən şəhərə" köçür və ya mağaralarda yaxud gizli yerlərdə gizlənidilər ki, büt-pərəst ayinindən xilas olsunlar. Çox güman ki, mağaranın sakinləri İsa peyğəmbərin məhz bu davamçılarının mömin nümayəndələri idilər.

Yeri gəlmişkən, burada bəzi xristian və müsəlman tarixçilərinin və təfsirçilərinin rəvayət şəklində söylədiyi əhəmiyyətli bir faktı qeyd etmək gərəkdir. Bu epizod zaman keçdikcə hədis söyləyənlər tərəfindən təhrif edilərək mifik elementlərlə və hər cür uydurmalarla zənginləşdirilmiş və əfsanəyə çevrilmişdir. Amma bu, yenə də tarixi fakt olaraq qalır.

Əshabi-Kəhf Efesdə yerləşir?

Mağara sakinlərinin olduqları yerə dair müxtəlif mənbələr bir çox adlar gətirirlər. Olsun ki, bunun əsas səbəbi insanların cəsarətli və qorxmaz insanların olduqları tarixi yerə yaxınlıq hiss etmək arzusunda, həmçinin güman ki, bu yerlərdəki mağaraların bö-

yük oxşarlığındadır. Bu yerlərin hər birində mağara ibadətgahlarının (səcdə yerlərinin) olması buna aşkar sübutdur.

Məlum olduğu kimi, Efes xristianların xüsusi rəğbət bəslədiyi şəhərdir. Çünki rəvayətlərə görə, burada İsa peyğəmbərin anası Məryəmin yaşadığı ev yerləşir. Onun yaşayış evi güman edilən yer hazırda kilsəyə çevrilib. Xristianların hesab etdikləri kimi, mağara sakinləri olan ilk xristianlar məhz onlar üçün müqəddəs olan bu yerlərdə yaşayıblar. Bir sıra xristian mənbələri bu faktı olduqca qətiyyətlə iddia edir.

Bu problemi nəzərdən keçirən ən qədim mənbə Suriya rahibi Yames Saruc-un (452-ci ildə anadan olub) əsərləridir. Tanınmış ingilis tarixçisi Eduard Gibbon "Roma imperiyasının süqutu və dağılması tarixi" ("The Decline and Fall of the Roman Emrre") kitabında onun məlumatlarından istifadə edib. Rahibin qeydlərinə görə, yeddi gənc xristianı izləyən və onları mağarada gizlənməyə vadar edən hökmdar Roma imperiyasına 249-cu ildən 251-ci ilə qədər hakimlik etmiş imperator Desiy idi. Bu dövr İsa peyğəmbərin davamçılarına yönəlmiş amansız və irihəcmli təqiblərlə tanınır. Müsəlman alimlərinin fikrincə, hadisələrin baş verdiyi yer "Afe-sus" və ya "Afesos"dur. E.Gibbonun versiyasına görə, bütün hadisələr "Efesos"da, yəni Roma imperiyasının Anadolunun qərb sahil-

lərində yerləşən iri liman şəhərlərindən birində cərəyan edirdi. Bu şəhərin xarabalıqları bu gün "antik Efes şəhəri" kimi tanınır.

Hakimiyyəti dövrü "gənclərin uzun yuxudan ayılması" dövrü ilə üst-üstə düşən imperatorun adı Tezusiy idi.

E.Gibbon isə iddia edir ki, bu, II Feodosi olub, ancaq bu imperator 408-450-ci illərdə hakimiyyətdə idi, bu zaman isə Roma imperiyası xristianlığı artıq qəbul etmişdi.

Bir sıra Quran təfsirlərində aşağıdakı ayəyə aydınlıq gətirilərkən deyilir ki, mağaraya giriş şimaldan idi və buna görə də içəri işıq düşmürdü. Hətta mağaranın yanından keçənlər də onun içində baş verənləri görmürdü. Quran bizə xəbər verir:

"Günəşin doğduğu zaman onların mağarasının sağ tərəfinə meyl etdiyini, batdığı zaman isə onları tərk edib sol tərəfə yönəldiyini, onların da mağaranın ortasında geniş bir yerdə olduqlarını görərdin. Bu, Allahın möcüzələrindəndir..." ("Kəhf" surəsi, 18/17).

Türk arxeoloqu Musa Baran da "Efes" əsərində bu şəhərin məhz ətrafını gənclərin gizləndiyi yer kimi qeyd edir və əlavə edir:

"250-ci ildə Efesdə yaşayan yeddi gənc bütperəstlikdən imtina edir və xristianlığı qəbul edir. Gənclər qorunmaq üçün sığınacaq yeri axtararkən Selion (Pion) dağının şərq yamacında mağara aşkar edirlər. Bunu görəndə Roma əsgərləri mağaraya girişi hörürlər".⁴⁵

Bu gün Efesin bu xarabalıqlarının üstündə xeyli dini tikinti ucaldığı məlumdur. 1926-cı ildə bu rayonda Avstriya arxeologiya institutunun əməkdaşlarının apardığı qazıntılardan sonra məlum oldu ki, Selion (Pion) dağının şərq yamacında aşkar edilmiş xarabalıqlar V əsrin ortalarında (II Feodosinin hakimiyyəti dövründə) mağara sakinlərinin əzablı həyatının xatirəsinə tikilmiş tikintilərə aiddir.⁴⁶

Tarsus: mağara burada yerləşirdimi?

İlk xristianların gizləndiyi güman edilən daha bir yer Tarsus şəhərinin ətrafıdır. Həqiqətən, Tarsusdan şimal-qərbdə yerləşən Encilus (və ya Bencilus) dağında Qurani-Kərimdə təsvir edilənləri xatırladan mağara var.

Əksər müsəlman ilahiyyatçıları Tarsus versiyasını qızğın müdafiə edirlər. Quranın tanınmış təfsirçilərindən biri olan Ət-Təbəri "Tarixül-Ümam" əsərində işarə edir ki, gənclərin gizləndiyi mağara Tarsusun yaxınlığındakı Bencilus dağında yerləşirdi.⁴⁷

Quranın tanınmış təfsirçisi Məhəmməd Emin öz növbəsində bu dağı "Pencilus" adlandıraraq ondan bəhs edir. Onun fikrincə, "Pencilus" kimi səslənən söz bəzən "Encilus" kimi deyilir, o, coğ-

rafi yerin tələffüzündəki fərqi isə "b" hərfinin sadəcə sözdən düşməsinə səbəb olan "tarixi eroziya" ilə izah edir.⁴⁸

Daha bir tanınmış ilahiyyatçı və Quran tədqiqatçısı Fəhrüddin Ər-Razi əsərlərinin birində yazır: "Bu yeri Efsus adlandırırsalar da burada Tarsus nəzərdə tutulur, çünki Efsus Tarsusun başqa adıdır".⁴⁹

Bundan əlavə, Qazi əl-Beyzəvi, Ən-Nəsam, Əl-Cələleyn, Ət-Tibyan, Elmalılı, Ömər Nəsuhi Bilmən kimi alimlərin təfsirlərində hadisənin məhz Tarsusda baş verdiyi bildirilir. Həmçinin bütün adıçəkilən müfəssirlər (Quran təfsirçiləri) belə nəticəyə gəliblər ki, mağaraya giriş şimaldan olub. Belə qənaətin əsası isə "Kəhf" surəsinin 17-ci ayəsindəki sözlərə arxalanır: "Günəşin doğduğu zaman onların mağarasının sağ tərəfinə meyl etdiyini, batdığı zaman isə onları tərk edib sol tərəfə yönəldiyini, onların da mağaranın ortasında geniş bir yerdə olduqlarını görərdin..." ("Kəhf" surəsi, 18/14-15).⁵⁰

Məşhur mağaranın yerləşməsi məsələsi Osmanlı imperiyası dövründə də diqqəti cəlb edirdi və hələ keçən əsrdə bir sıra tədqiqatlar aparılmışdı.

Türkiyə Dövlət Arxivinin Osmanlı dövrü sənədləri bölümündə indiyə qədər bu mağaranın axtarışı ilə bağlı sənədlər saxlanılır. Məsələn, Tarsus şəhər administrasiyasının Bencalus dağında-

kı mağaranın təmizliyinə və qorunmasına cavabdeh olan insanlara ləvazimat verilməsi xahişi ilə Osmanlı dövləti xəzinə idarəsinin rəisinə ünvanlanmış məktubuna və bəyanatına cavabda bildirilir ki, dövlət xəzinəsinin tələb olunan ləvazimatı ödəməsi üçün bunu müəyyən etmək gərəkdir ki, xristin gənclərin gizləndiyi mağaranın yeri həqiqətənmi budur.

Osmanlı Məclisinin (Osmanlı imperiyasının bir növ parlament hakimiyyətinin orqanı) göstərişi ilə aparılmış tarixi tədqiqatların birinin yazılı yekununda belə deyilir: "Adana əyalətində Tarsus şəhərindən iki saatlıq şimal yolundakı dağda mağara yerləşir. Mağaraya giriş Quranda deyildiyi kimi, şimal tərəfdəndir".⁵¹

Əshabi-Kəhfın şəxsiyyəti, həmçinin onların yaşayış yeri və zamanı tarixçiləri və bir çox düşünən insanları həqiqəti aydınlaşdırmağa həmişə sövq edib. Bu gün buna dair xeyli şərhlər deyilmişdir, ancaq buna baxmayaraq, onların heç biri bu epizodla bağlı suala tam cavab vermir. Mömin gənclərin yaşadığı dövr və mağaranın yeri ilə bağlı Quranda qeyd edilmiş əksər suallar hələ cavabsız qalır.

Nəticə

"Məgər onlar yer üzünü gəzib özlərindən əvvəlkilərin aqibətinin necə olduğunu görmürlərmi? Onlar bunlardan daha qüvvətli idilər. Onlar torpağı qazıb altını üstünə çevirmiş və yer üzünü bunlardan daha çox abad etmişdilər. Peyğəmbərləri onlara açıq-aşkar möcüzələrlə gəlmişdilər. Allah onlara zülm etmədi, onlar özləri özlərinə zülm edirdilər"
("Rum" surəsi, 30/9).

Allah-Talanın qanunlarını inkar etmək, Ona şəriik qoşmaq, təkəbbür və lovğalıq göstərmək, qanunsuz olaraq özgə əmlakının mənimsəmək, sələmçilik və pozğunluq - bunlar bizim Quran ayələrindən öyrəndiyimiz və bu kitabda təqdim etdiyimiz xalqların günahlarının yalnız bəziləri idi. Onlar möminləri təqib edir və onlara qəddarcasına zülm edirdilər, Allah-Təalanın qanunlarına tabe olan insanları qırmaq üçün hər şeyi edirdilər.

Sözsüz, Quran keçmiş xalqlardan bizə tarix dərsi vermək üçün bəhs edir. Quran bildirir ki, peyğəmbərlər və onların xalqları haqda hekayələr bizə yalnız ibrət üçün misal gətirilir. Sələflərin ölümü əcdadların nəsillərini haqq yoluna çıxarmalıdır:

"Məgər bəlli olmadımı ki, Biz onlardan əvvəl məskənlərində gəzib dolandıqları neçə-neçə nəsilləri məhv etdik? Həqiqətən, bunda ağıl sahibləri üçün ibrətlər vardır!" ("Taha" surəsi, 20/128).

Bunu dərş kimi qəbul edib bizi həyatda əhatə edən hər şeyin baş verdiyinə diqqətlə nəzər yetirdikdə qəti əmin olursan um, bizim cəmiyyətin böyük hissəsi məhv olan keçmiş xalqlardan heç də az olmayan dərin mənəvi tənəzzül və əxlaqsızlıq vəziyyətindədir.

Cəmiyyətimizin İslamın və imanın əsas prinsiplərini bilən hər hansı bir nümayəndəsinin sizə kimi xatırlatdığı haqda düşünün,

ancaq bu, onları pozğunluqdan və əxlaqsızlıqdan iyrəndirmir, bundan əlavə, onlar inananlara və müsəlmanlara açıq-aşkar lağ edirlər.

Lut xalqı haqda hekayəni xatırlayırsınızmı, onların xeyli "qohumları" indi də bizim ətrafımızdadır. Öz iyrənc orqiyalarını açıq-aşkar və qorxu-hürküsz həyata keçirən homoseksuallar pozğunluqlarında elə dərinə gedirlər ki, onlara hətta sodomlu və homorralı "qardaşları" belə qibtə edərdilər. Onlar dünyanın çoxmil-yonlu meqapolislərində yaşayaraq hətta Pompeyin əxlaqsızlıqlarını da ötüb keçiblər...

Haqqında Qurani-Kərimdə bəhs edilən bütün xalqlar layiq-li cəzalarını aldılar. Allahın cəzası onları hər yerdə tutdu, tufanlar süpürdü, qəfildən hər bir tərəfdən gələn sular batırdı, vulkanlardan axan daşlarla və lava külləri ilə əzab içində yandılar. Müasir sivilizasiyanı da eyni şey gözləmirmi? Biz həddimizi aşmamışıqmı? İnsanlar Allah-Təalanın dərslərini nəhayət ki, dərk edib öz alçaq əməllərinə nə vaxt son qoyacaqlar?

Bəşəriyyət bir dəqiqə də belə unutmamalıdır ki, Allah hər insanı və ya bütöv cəmiyyəti cəzalandırmaqda sərbəstdir, bizim günahlarımızın çəkisini yalnız O, bilir. Biz onları insanlardan gizlədə bilərik. Allahdan isə heç nəyi gizli saxlamaq olmaz, hər an həyatımızın hər yaxşı və ya pis addımı bizim salnaməmizə qeyd edilir. Allah-Təala bu dünyada rahatlıq içində yaşamağı təmin

edər, ancaq günahlarımıza görə bizə o biri dünyada qəzəblənə bilərlər. Çünki Quran deyir:

"Biz onların hər birini öz günahı ilə yaxaladıq. Kiminin başı üstünə qızmar daş yağdırdıq, kimini dəhşətli səs yaxaladı, kimini yerə batırdıq, kimini də suya qərq etdik. Allah onlara zülm etmədi, onlar özləri özlərinə zülm edirdilər" ("Ənkəbut" surəsi, 29/40).

Qurani-Kərim bizə Musa peyğəmbərin dövründə yaşayan, Allaha inanan, ancaq firon ailəsindən olduğu üçün bu inamını gizlətməyə məcbur olan daha bir möminin tarixindən bəhs edir. O, öz xalqına bu sözlərlə müraciət etdi:

"O mömin adam dedi: "Ey qövmüm! Mən sizə bir günün kəlməsindən qorxuram! Nuh, Ad, Səməd qövmünün və onlardan sonra gələnlərin cəzası kimi bir cəza verilməsindən, Allah Öz bəndələri nə əsla zülm etmək istəməz! Ey qövmüm! Mən sizə üz verəcək vaveyla günündən qorxuram! Üz çevirib qaçacağınız gün sizi Allahdan qoruyan tapılmaz. Allahın yoldan etdiyi kimsəyə də yol göstərən olmaz!" ("Mumin" surəsi, 40/30-33).

Allahın bütün elçiləri eynilə bu mömin kimi insanları Qiyamət Günü və etdiklərinə görə cəzalandırılacaqları haqda xəbərdar edirdilər. Hər bir peyğəmbərin həyatı yolunu azmış insanların ruhunun nicatına, Allahın göndərdiyi həqiqətlərin onların daşa dönmüş ürəklərinə çatdırılmasına həsr olunmuşdu. Ancaq hər dəfə xalqlar peyğəmbərləri rədd edir, onları yalançılıqda, acgözlükdə və tamahkarlıqda günahlandırırıldı: onlardan heç kəs verilən xəbərlər üzərində düşünməyin əziyyətini çəkmədi, heç kəs səhvini etiraf

etmədi, cəmiyyətlər cəhalətlə dolu qəddar və təkəbbürlü həyat tərzlərini davam etdirdilər. Bundan əlavə, bəzi xalqlar möminləri və tövbə etmiş tayfadaşlarını qırmağa və sürgün etməyə çalışırdılar. Nə qədər kədərli olsa da onlara göndərilən peyğəmbərlərin və onların ardınca gedənlərin sözlərini və əməllərini düşünməyi qəbul edən möminlərin sayı həmişə az olub, ancaq yalnız onlar və peyğəmbərlər Allah-Təalanın qəzəbindən və əsl cəzadan yaxa qurtarmışlar.

Bu kitabda təsvir edilən hadisələr neçə min illər bundan əvvəl baş versə və bəşəriyyət xeyli dəyişikliklərə, siyasi, sosial, texnoloji və mədəni həyat tərzinin yeniləşməsinə məruz qalsa da hər bir insanın şüurunda və bütövlükdə dinsizliklə, təkəbbürlə və Uca Yaradana naşükürlüklə öyünməyə davam edən cəmiyyətdə çox az şey dəyişib. Məgər bizi əhatə edən insanların arasında özlərini məhv edilmiş xalqların nümayəndələri kimi aparanlar yoxdurmu? Çoxsaylı yalançılar və kələkbazlar sürüsü "tərəzilərinə qaydaya nəzarət etməyən" səmudlara bənzəyir. Və ya Lut xalqından heç də geri qalmayan, öz iyrənc və alçaq ehtiraslarını qorxu-hürküslü və utanmadan geniş yayaraq bunu cəmərdlik dərəcəsinə ucaldan və "azad seçim hüququ" olan "homoseksuallar cəmiyyəti". Və yaxud Allahın bəxş etdiyi nemətlərə səbailər kimi naşükür və laqeyd yanaşan insan kütləsi. Onlar da sanki İrəm sakinləri kimi ri-

fahlarını özləri "yaratdıqlarına" görə Uca Yaradanın onlara bəxş etdiyi var-dövlət üçün şükr etməyi və həmd oxumağı vacib bilmirlər. Və ya Allahın əmrlərinə tabe olmağı və ona ehtiramı cəhalət və mədəniyyətsizlik sayan və əsl inananların hissələrini təhqir edən Nuh xalqı kimi. Nəhayət, sosial ədalətə laqeyd yanaşan, zəiflərə və köməksizlərə zülm edən ədrəmilər kimi. Obrazlarını indi təsvir etdiyimiz insan növləri bu gün məgər azdırmı... Onlar toplumların böyük hissəsini təşkil edirlər.

Bu əlamətlər çox şeydən danışır...

Bir şeyi unutmaq olmaz: bəşəriyyət nə cür dəyişikliklərə məruz qalsa da, öz inkişafında nə cür yüksəkliklərə nail olsa da nə texnologiyanın, nə də iqtisadi rifahın heç bir mənası yoxdur. Onlar pozğun və allahsız xalqları Allah-Təalanın cəzasından qorumaqda gücsüzdür. Bu həqiqət Quranda belə xatırladılır:

"Məgər onlar yer üzünü gəzib özlərindən əvvəlkilərin aqibətinin necə olduğunu görmürlərmi? Onlar bunlardan daha qüvvətli idilər. Onlar torpağı qazıb altını üstünə çevirmiş və yer üzünü bunlardan daha çox abad etmişdilər. Peyğəmbərləri onlara açıq-aşkar möcüzələrlə gəlmişdilər. Allah onlara zülm etmədi, onlar özləri özlərinə zülm edirdilər" ("Rum" surəsi, 30/9).

TƏKAMÜL YALANI

Darvinizm, yəni təkamül nəzəriyyəsi yaradılış həqiqətini inkar etmək məqsədilə ortaya atılmış, ancaq heç bir müvəffəqiyyət qazana bilməmiş elmdən uzaq bir sayıqlamadan başqa bir şey deyil. Canlı aləmin cansız maddələrdən təsadüfən əmələ gəldiyini iddia edən bu nəzəriyyə elmin kainatda və canlılarda çox açıq bir “nizam” olmasını sübut etməsi ilə çürümüşdür. Beləliklə, bütün kainatın və canlıların Allah tərəfindən yaradılması həqiqəti elm tərəfindən də sübut olunmuşdur. Təkamül nəzəriyyəsini ayaqda saxlaya bilmək üçün bu gün bütün dünyada aparılan təbliğat yalnız elmi həqiqətlərin təhrif edilməsinə, bu həqiqətlərin birtərəfli şəkildə izah olunmasına, elm görüntüsü altında söylənən yalanlara və yol verilən saxtakarlıqlara əsaslanır.

Ancaq bu təbliğat da həqiqəti ört-basdır edib gizlədə bilmir. Təkamül nəzəriyyəsinin elm tarixindəki ən böyük yalan olması faktı son 20-30 ildə elm dünyasında getdikcə daha yüksək səsə dilə gətirilir. Xüsusilə 1980-ci illərdən sonra aparılan tədqiqatlar

darvinistlərin iddialarının tamamilə yanlış olduğunu ortaya qoymuş və bu həqiqət bir xeyli alim tərəfindən qeyd edilmişdir. Ələlxüsus da ABŞ-da biologiya, biokimya, paleontologiya kimi müxtəlif elm sahələrində çalışan alimlər darvinizmin artıq öz qüvvəsini itirdiyini görür, canlıların mənşəyini artıq “idraki nizam” (intelligent design) qavramı əsasında açıqlayırlar. Bəhs edilən “idraki nizam” bütün canlıların Allah tərəfindən yaradılmasının elmi cəhətdən sübut olunmuş bir dəlilidir.

Təkamül nəzəriyyəsinin süqutunu və yaradılışın dəlillərini başqa əksər çalışmalarımda bütün elmi təfərrüatları ilə qeyd etdik və qeyd etməyə davam edirik. Ancaq bu məsələ çox əhəmiyyətli olduğu üçün burada da bir çox məsələləri xülasə etmək zəruri və faydalıdır.

Darvini yıxan çətinliklər

Təkamül nəzəriyyəsi tarixi kökləri qədim Yunanıstana qədər gedib çıxan bir təlim olsa da o, yalnız XIX əsrdə əhatəli şəkildə ortaya çıxdı. Nəzəriyyəni elm dünyasının gündəminə salan ən mühüm hadisə Çarlz Darvinin 1859-cu ildə nəşr edilən “Növlərin mənşəyi” adlı kitabı oldu. Darvin bu kitabda canlıların müxtəlif növlərinin Allah tərəfindən ayrı-ayrılıqda yaradılması gerçəyinə qarşı çıxırdı. Darvinə görə, bütün cinslər müştərək bir atadan gəlirdi və onlar

zaman ötdükcə kiçik dəyişikliklər sayəsində bir-birindən fərqlənmişdilər.

Darvinin nəzəriyyəsinin heç bir maddi dəlili yox idi. O, özü də bunu qəbul edirdi ki, bu nəzəriyyə yalnız “ortaya atılan məntiq fikir” idi. Hətta Darvinin öz kitabındakı “Nəzəriyyənin çətinlikləri” başlıqlı geniş hissədə də etiraf etdiyi kimi, bu nəzəriyyə bir çox mühüm sual qarşısında aciz qalırdı.

Darvin belə zənn edirdi ki, onun nəzəriyyəsinin qarşısında dayanan çətinliklər elmin inkişafı ilə aradan qaldırılacaq, yəni elmi kəşflər bu nəzəriyyənin elmi əsaslarını gücləndirəcək. O, bunu kitabının çox yerində bildirmişdi. Ancaq durmadan inkişaf edən elm Darvinin bu ümidlərinin tam əksinə olaraq həmin nəzəriyyənin başlıca müddəalarını bir-birinin ardınca sarsıdırdı.

Darvinizmin elm qarşısındakı məğlubiyyəti üç əsas başlıqda incələmə bilər:

1. Bu nəzəriyyə həyatın Yer üzündə ilk dəfə necə ortaya çıxdığını heç cür açıqlaya bilmir.

2. Darvinizm nəzəriyyəsinin ortaya atdığı “təkamül mexanizmləri”nin həqiqətdə təkmilləşdirici təsirə malik olduğunu göstərən heç bir elmi sübut yoxdur.

3. Daşlaşmış bitki qalıqları və torf qatları təkamül nəzəriyyəsinin irəli sürdüyü proqnozların tam əksini ortaya çıxarır.

Bu bölümdə bu əsas müddəaları onların mahiyyəti baxımından incələyəcəyik.

Keçilə bilməyən ilk pillə: həyatın mənşəyi

Təkamül nəzəriyyəsi bütün canlı növlərinin ibtidai dünyada təxminən 3,8 milyard il əvvəl meydana çıxan yeganə bir canlı hüceyrədən əmələ gəldiyini iddia edir. Tək hüceyrənin milyonlarla kompleks canlı növünü necə meydana gətirməsi və belə bir təkamül əgər həqiqətən də olubsa, bunun izlərinin daşlaşmış bitki qalıqlarında, torf qatlarında niyə tapılmaması darvinizm nəzəriyyəsinin cavablandırma bilmədiyi suallardır. Ancaq bütün bunlardan əvvəl iddia edilən təkamül mərhələsinin ilk pilləsində dayanmaq lazımdır: bəhs edilən o “ilk hüceyrə” necə ortaya çıxmışdır?

Təkamül nəzəriyyəsi yaradılışı rədd etdiyi və heç bir fəvqəltəbii müdaxiləni qəbul etmədiyi üçün “ilk hüceyrə”nin heç bir plan və nizam-intizam olmadan, təbiət qanunları çərçivəsində təsadüfən meydana gəldiyini iddia edir. Yəni bu nəzəriyyəyə görə, cansız maddə təsadüflər nəticəsində ortaya canlı bir hüceyrə çıxarmalıdır. Ancaq bu, məlum olan ən əsas bioloji qanunlara zidd iddiadır.

“Həyat həyatdan gəlir”

Darvin öz kitabında həyatın mənbəyi barədə heç nə qeyd etməyib. Çünki onun dövründəki ibtidai elm canlıların çox sadə bir quruluşa malik olduğunu güman və iddia edirdi. Orta əsrlərdən bəri böyük etimad bəslənən və “spontan generasiya” adlanan nəzəriyyənin tərəfdarları cansız maddələrin təsadüfən bir yerə yığılıb canlı bir varlıq meydana gətirməsinə inanırdı. Bu dövrdə böcəklərin yemək qalıqlarından, siçanların isə buğdadan əmələ gəldiyinə şübhə etmirdilər. Bunu isbat etmək üçün hətta qəribə təcrübələr də aparmışdılar. Çirkli bir parçanın üstünə bir az buğda qoyulmuş, bir qədər gözləyərlərsə, bu çulğaşmadan siçanların meydana gələcəyi zənn edilmişdi.

Çiy ətin qurd salması da həyatın cansız maddələrdən meydana gəlməsinə dəlil sayılırdı. Halbuki daha sonralar məlum olacaqdı ki, ətin üstündə yaranan qurdlar öz-özünə meydana gəlmir, milçəklərin gətirib ora qoyduğu gözlə görünməyən sürfələrdən çıxırlar.

Darvin özünün “Növlərin mənşəyi” adlı kitabını yazdığı dövrdə isə elm dünyası belə hesab edirdi ki, bakteriyalar cansız maddədən meydana gəlir. Halbuki məşhur fransız bioloqu Luis Paster təkamülün əsası olan bu inancı Darvinin kitabının nəşr edilməsindən

beş il sonra qəti olaraq rədd etdi. Paster apardığı çalışma və təcrübələrdən sonra gəldiyi nəticəni belə xülasə edirdi: “Cansız maddələrin həyat əmələ gətirməsinə dair iddia daha qəti olaraq tarixin arxivinə verilmişdir” (Sidney Fox, Klaus Dose, *Molecular Evolution and The Origin of Life*, Marcel Dekker, New York, 1977, s. 2.).

Təkamül nəzəriyyəsinin tərəfdarları Pasterin gəldiyi nəticələrə qarşı uzun müddət mübarizə apardılar. Ancaq inkişaf edən elm canlı hüceyrənin mürəkkəb quruluşunu ortaya çıxarılandıqdan sonra həyatın öz-özünə meydana gəlməsi iddiasının çürüklüyü bir daha və qəti şəkildə aydın oldu.

XX əsrdəki nəticəsiz səylər

XX əsrdə həyatın mənşəyi mövzusu ilə bağlı proseslərin önündə gedən ilk təkamülçü məşhur rus bioloqu Aleksandr Oparin oldu. Oparin 1930-cu illərdə ortaya atdığı bəzi tezislərlə canlı hüceyrənin təsadüfən meydana gələ biləcəyini isbat etməyə çalışdı. Ancaq onun bu axtarışların nəticəsiz qaldı. Oparin bunu etiraf etməyə məcbur oldu: “Təəssüf ki, hüceyrənin mənşəyi problemi təkamül nəzəriyyəsinə bütövlükdə əhatə edən ən qaranlıq məsələni təşkil edir” (Alexander I. Oparin, *Origin of Life*, Dover Publications, New York, (1936), 1953 (reprint), s. 196.).

Oparinin arxasınca gedən təkamülçülər həyatın mənşəyi mövzusunun bir yerə çıxara bilmək üçün təcrübələr aparmağa səy göstərdilər. Bu təcrübələrin ən məşhuru amerikalı kimyagər Stenli Miller tərəfindən 1953-cü ildə aparıldı. S.Miller ibtidai dünyanın atmosferində olduğunu iddia etdiyi qazları bir təcrübə vasitəsilə birləşdirərək və bu reaksiyaya enerji əlavə edərək proteinlərin tərkibindəki bir neçə üzvi molekulu (aminoasit) sintez etdi. Həmin illərdə əhəmiyyətli bir mərhələ kimi təqdim olunan bu təcrübənin nəticəsiz qalması və təcrübədə istifadə edilən atmosferin gerçək dünya atmosferindən çox fərqli olması gələcək illərdə ortaya çıxacaqdı ("New Evidence on Evolution of Early Atmosphere and Life", *Bulletin of the American Meteorological Society*, c. 63, Kasım 1982, s. 1328-1330).

Uzun müddət davam edən bu səssizlikdən sonra Millerin özü də istifadə elədiyi atmosferin həqiqi olmadığını etiraf etdi (Stanley Miller, *Molecular Evolution of Life: Current Status of the Prebiotic Synthesis of Small Molecules*, 1986, s. 7.).

Həyatın mənşəyi məsələsini açıqlamaq üçün təkamülçülərin XX əsrdə apardığı bütün səylər nəticəsiz qaldı. San Dieqo Skripps İnstitutundan olan tanınmış geokimyəçi Ceffri Bada təkamülçü "Earth" jurnalında 1998-ci ildə nəşr edilən bir məqalədə bu həqiqəti belə qəbul edir: "Bu gün XX əsri arxada qoyarkən hələ XX əsrə daxil olanda malik olduğumuz ən böyük həllini tapmamış problemlə qarşı-

qarşıyayıq: həyat Yer üzündə necə başladı?” (Jeffrey Bada, *Earth*, Şubat 1998, s. 40.).

Həyatın kompleks quruluşu

Təkamül nəzəriyyəsinin həyatın mənşəyi mövzusunda çox ciddi çətinliyə düşməsinin əsas səbəbi ən sadə hesab edilən canlı orqanizmlərin inanılmayacaq dərəcədə qarmaqarışlıq quruluşa malik olmasıdır. Canlı varlığın hüceyrəsi insan övladının düzəltdiyi texniki məhsullardan daha mürəkkəbdir. Belə ki, bu gün dünyanın ən inkişaf etmiş laboratoriyalarında da cansız maddələri bir yerə yığaraq canlı hüceyrə əldə etmək mümkün deyil.

Bir hüceyrənin meydana gəlməsi üçün lazım olan şərtlər heç vaxt təsadüflərlə izah edilməyəcək qədər çoxdur. Hüceyrənin əsaslarından biri olan proteinlərin təsadüfi olaraq sintezləşmə ehtimalı isə 500 aminoasitlik yuvarlaq bir protein üçün 10^{950} -də 1-dir. Ancaq riyaziyyatda 10^{50} -də 1-dən aşağı olanlar “imkansız” sayılır. Hüceyrənin nüvəsində yerləşən və özündə genetik bilgini gizlədən DNT molekulu isə inanılmaz bir məlumat bankıdır. İnsan DNT-sinin ehtiva etdiyi məlumatın əgər kağıza köçürülməyə çalışılsa, 500 səhifədən ibarət olan 900 cildlik bir kitabxananın meydana gələcəyi hesablanır. Bu nöqtədə çox maraqlı bir dilemma da var: DNT ancaq bəzi xüsusiləşmiş proteinlərin köməyi ilə cütləşə

bilir. Ancaq bu proteinlərin sintezi də ancaq DNT-dəki məlumatlara uyğun olaraq həyata keçir. Bir-birinə bağlı olduqlarına görə cütləşmənin meydana gələ bilməsi üçün onların ikisinin də eyni anda mövcud olması lazımdır. Bu isə həyatın özü-özündən meydana gəlməsi barədəki ssenarini çətinliyə salır. San Dieqo Kaliforniya Universitetindən məşhur təkamülçü alim, professor Lesli Orgel (Leslie Orgel) "Scientific American" jurnalının 1994-cü ilin oktyabr ayındakı sayında bu həqiqəti belə etiraf edir:

“Son dərəcə kompleks quruluşlara sahib olan proteinlərin və nuklein turşularının (RNA və DNA) eyni yerdə və eyni vaxtda təsadüf nəticəsində əmələ gəlməsi hətta ehtimaldan da həddindən artıq uzaqdır. Ancaq bunların biri olmadan digərini əldə etmək də mümkün deyil. Dolayısı ilə insan həyatın kimyəvi yollarla ortaya çıxmasının heç vaxt mümkün olmaması nəticəsinə gəlmək məcburiyyətində qalır” (Leslie E. Orgel, "The Origin of Life on Earth", *Scientific American*, c. 271, Ekim 1994, s. 78.).

Şübhəsiz ki, əgər həyatın təsadüflərlə ortaya çıxmasının qeyri-mümkünlüyü təsdiqlənsə, bu vəziyyətdə onun fəvqəltəbii şəkildə yaradıldığını qəbul etmək lazımdır. Bu həqiqət isə əsas məqsədi yaradılışı rədd etmək olan təkamül nəzəriyyəsinin açıq-aşkar mənasızlığını ortaya çıxarır.

Təkamülün xəyali mexanizmləri

Darvinizm nəzəriyyəsini puç edən başqa ikinci böyük məsələ bu nəzəriyyənin “təkamül mexanizmləri” kimi ortaya atdığı iki anlayışın da əsl həqiqətdə heç bir təkmilləşdirici gücə malik olmamasının sübuta yetirilməsidir. Darvin ortaya atdığı təkamül iddiasını tam şəkildə “təbii seleksiya” mexanizminə bağlamışdı. Onun bu mexanizmə verdiyi əhəmiyyət kitabının adından da görünürdü: “Növlərin mənşəyi təbii seleksiya yolu ilə”.

Təbii seleksiya təbii seçmə deməkdir və təbiətdəki həyat mübarizəsində təbii şərtlərə uyğun olan güclü canlıların həyatda qalacağı düşüncəsinə əsaslanır. Məsələn, yırtıcı heyvanlar tərəfindən hürküdülməyən bir maral sürüsündə daha sürətli qaça bilənlər həyatda qalacaqlar. Beləliklə, maral sürüsü sürətlilərdən və güclülərdən meydana gəlməlidir. Ancaq bu mexanizm maralları əlbəttə, təkmilləşdirməz, onları başqa bir canlı növünə, məsələn, atlara çevirməz.

Dolayısı ilə təbii seleksiya mexanizmi heç bir təkmilləşdirici gücə malik deyil. Darvin də bu həqiqətin fərqləndirici idi və “Növlərin mənşəyi” kitabında **“faydalı dəyişikliklər meydana gəlmədiyi vaxtda təbii seleksiya heç nə edə bilməz”** demək məcburiyyətində

qalmışdı (Charles Darwin, *The Origin of Species: A Facsimile of the First Edition*, Harvard University Press, 1964, s. 189).

Lamarkın təsiri

Yaxşı, bəs bu “faydalı dəyişikliklər” necə meydana gəldi? Darwin öz dövrünün ibtidai elm anlayışı daxilində bu suala Lamarka əsaslanaraq cavab verməyə çalışmışdı. Darvindən əvvəl yaşamış fransız bioloqu Lamarka görə, canlılar həyatları boyu məruz qaldıqları fiziki dəyişiklikləri sonrakı nəsə ötürürlər, nəsildən-nəsə ötürülərək yığılan bu xüsusiyyətlər nəticəsində isə yeni cinslər meydana çıxır. Məsələn, Lamark deyirdi ki, zürafələr ceyranlardan əmələ gəlirlər. Belə ki, hündür ağacların yarpaqlarını yemək üçün səy göstərəkən onların nəsildən-nəsə boyları uzanıb.

Darvin də buna oxşar misallar gətirmiş, məsələn, “Növlərin mənşəyi” kitabında qida tapmaq üçün suya girən bəzi ayıların bir müddət sonra balinalara çevrildiyini iddia etmişdi (Charles Darwin, *The Origin of Species: A Facsimile of the First Edition*, Harvard University Press, 1964, s. 184).

Amma Mendel tərəfindən kəşf olunmuş və XX əsrdə inkişaf edən genetikə elmi ilə öz qəti təsdiqini tapmış atavizm qanunları qazanılmış xüsusiyyətlərin sonrakı nəsillərə ötürülməsi əfsanəsini

qəti olaraq darmadağın etdi. Beləliklə, təbii seleksiya bütünlüklə təsirsiz bir mexanizm olaraq qaldı.

Neodarvinizm və mutasiyalar

Darvinistlər isə bu vəziyyətə bir çözümlə tapma bilmək üçün 1930-cu illərin axırlarında “Müasir sintetik nəzəriyyə”ni, daha məşhur adı ilə desək, neodarvinizmi ortaya atdılar. Neodarvinizm təbii seleksiya konsepsiyasına “faydalı dəyişikliklərin səbəbi” kimi mutasiyaları, yəni canlıların genlərinə radiasiya kimi xarici təsirlərin, ya da köçürmə səhvləri nəticəsində meydana gələn pozuntuları əlavə etdi.

Bu gün dünyada təkamül adına hələ də qəbul edilən model neodarvinizmdir. Nəzəriyyə Yer üzündə olan milyonlarla canlı növünün, bu canlıların qulaq, göz, ağciyər, qanad kimi saysız kompleks orqanlarının “mutasiyalara”, yəni genetik pozuntulara əsaslanan bir mərhələ nəticəsində əmələ gəldiyini iddia edir. Ancaq nəzəriyyəni kəsərsiz edən açıq bir elmi həqiqət var: **mutasiyalar canlıları inkişaf etdirməz, əksinə, onlara həmişə zərər verərlər.**

Bunun səbəbi çox sadədir: DNT çox kompleks bir quruluşa malikdir. Bu molekul üzərində meydana gələn hər hansı təsadüfi təsir

ancaq zərər verir. Amerikalı genetik B.G.Ranganathan bunu belə açıqlayır:

“Mutasiyalar kiçik, təsadüfi və zərərlidirlər. Çox nadir hallarda meydana gəlirlər və ən yaxşı ehtimalla təsirsizdirlər. Bu üç xüsusiyyət mutasiyaların təkamülçü bir inkişafa səbəb ola bilməyəcəyini göstərir. Onsuz da yüksək dərəcədə əlahiddələşmiş bir orqanizmdə meydana gələn təsadüfi bir hal ya təsirsiz olacaq, ya da zərərli. Bir qol saatında meydana gələcək təsadüfi dəyişiklik onu inkişaf etdirməyəcəkdir. Böyük ehtimalla ona zərər verəcək və ya ən yaxşı ehtimalla təsirsiz qalacaq. Bir zəlzələ bir şəhəri inkişaf etdirməz, əksinə, onu dağıdır” (B. G. Ranganathan, *Origins?*, The Banner Of Truth Trust, Pennsylvania, 1988.).

Bu günə qədər heç bir faydalı mutasiya nümunəsi olmayıb. Bütün mutasiyaların zərərli olduğu müəyyənləşdi. Aydın oldu ki, təkamül nəzəriyyəsinin “təkamül mexanizmi” kimi göstərdiyi mutasiyalar həqiqətdə canlılara ancaq ziyan verən, onları şikəst edən bir genetik hadisədir. (Insanlarda mutasiyanın ən çox görünən təsiri xərçəng xəstəliyidir). Əlbəttə, zərərverici bir mexanizm “təkamül mexanizmi” ola bilməz. Təbii seleksiya isə Darvinin də qəbul etdiyi kimi, “özbaşına heç nə edə bilməz”. Bu həqiqət bizlərə təbiətdə heç bir “təkamül mexanizmi”nin olmadığını göstərir. Təkamül mexanizmi olmadığına görə isə təkamül deyilən xəyali mərhələ də ola bilməz.

Daşlaşmış qalıqlarda keçid formalarının izi yoxdur

Təkamül nəzəriyyəsinin iddia etdiyi ssenarinin baş verməməsinin ən açıq sübutu isə daşlaşmış bitki qalığı qatları, torf laylarıdır. Təkamül nəzəriyyəsinə görə, bütün canlılar bir-birindən törəmişdir. İlk canlı növü vaxt keçəndən sonra başqa formaya çevrilmiş və bütün cinslər bu şəkildə ortaya çıxmışdır. Nəzəriyyəyə görə, bu dəyişiklik yüz milyon illər boyu sürərək mərhələ-mərhələ davam etmişdir.

Bu vəziyyətdə iddia edilən uzun dəyişiklik müddəti boyunca saysız-hesabsız “ara cinslər”in meydana gəldiyini və yaşadığını qəbul etmək lazımdır. Məsələn, keçmişdə özündə balıq xüsusiyyətlərinin olmasına baxmayaraq bir yandan da bəzi sürünənlərin xüsusiyyətlərini qazanmış yarı balıq-yarı sürünən canlılar yaşamış olmalı idi. Yaxud da sürünənlərin xüsusiyyətlərinə malik olarkən bir yandan da bəzi quş xüsusiyyətləri qazanmış sürünən-quşlar ortaya çıxmalı idi. Ancaq onlar keçid mərhələsində olduqları üçün şikəst, nöqsanlı və qüsurlu canlılar olmalı idilər. Təkamülçülər keçmişdə yaşadıklarına inandıqları bu nəzəri məxluqlara **“ara keçid forması”** adını verirlər.

Əgər həqiqətən keçmişdə bu cür canlılar yaşayıbsa, onda onların sayları və növləri milyonlarla, hətta milyardlarla olmalı idi. Və bu qəribə canlıların qalıqlarına mütləq daşlaşmış qalıqlarda, torf laylarında rast gəlinməli idi. Darvin “Növlərin mənşəyi”ndə bunu belə açıqlamışdır: “Əgər nəzəriyyə düzdürsə, cinsləri bir-birinə bağlayan saysız ara keçid növləri mütləq yaşamalıdır... Bunların yaşamasına dair sübutlar da təkcə daşlaşmış bitki qalıqları qatları arasında tapıla bilər (Charles Darwin, *The Origin of Species: A Facsimile of the First Edition*, Harvard University Press, 1964, s. 179).

Darvinin puç olan ümidləri

Ancaq XIX əsrin ortalarından bu yana dünyanın dörd bir tərəfində daşlaşmış qalıqlar tədqiq edilsə də həmin laylarda bu ara keçid formalarına heç vaxt rast gəlinməyib. Aparılmış qazıntı və araşdırmalar zamanı əldə edilən bütün tapıntılar təkamülçülərin gözlədiklərinin əksinə olaraq göstərdi ki, canlılar Yer üzündə birdən-birə, nöqsansız və qüsursuz bir şəkildə ortaya çıxıblar.

Tanınmış ingilis paleontoloqu Derek U.Eger özü təkamülçü olsa da bu gerçəyi belə etiraf edir:

“Problemimiz budur ki, geoloji layları, daşlaşmış qatları bütün təfərrüatı ilə araşdıranda, istər cinslər, istərsə də siniflər

səviyyəsində olsun, davamlı olaraq həmişə eyni həqiqətlə qarşılaşırıq: mərhələli təkamüllə inkişaf edən yox, Yer kürəsində birdən-birə meydana gələn qruplar görürük (Derek A. Ager, *"The Nature of the Fossil Record"*, *Proceedings of the British Geological Association*, c. 87, 1976, s. 133).

Yəni bütün canlı növləri daşlaşmış laylarda aralarında heç bir keçid forması olmadan, nöqsansız şəkildə ani olaraq ortaya çıxırlar. Bu isə Darvinin düşüncülərinin tam əksi və canlı növlərinin yaradıldığını göstərən çox güclü dəlildir. Çünki bir canlı növünün özü-özündən təkmilləşməsinin, heç bir ata olmadan bir anda və qüsursuz olaraq ortaya çıxmasının yeganə izahı o cinsin yaradılmasıdır. Bu həqiqət məşhur təkamülçü bioloq Duqlas Futuyma tərəfindən də qəbul edilir:

“Yaradılış və təkamül hazırda yaşayan canlıların mənşəyi haqqında iki mümkün açıqlamalardır. Canlılar dünyada üzərində ya tamamilə mükəmməl və nöqsansız bir şəkildə ortaya çıxmışdır, ya da belə olmamışdır. Əgər belə olmayıbsa, onda bir dəyişiklik mərhələsi sayəsində özlərindən əvvəl mövcud olan bəzi canlı növlərinin təkamülü yolu ilə meydana gəlməlidirlər. Amma onlar əgər qüsursuz və mükəmməl bir şəkildə ortaya çıxıblarsa, o halda sonsuz güc sahibi bir ağıl tərəfindən yaradılmalıdırlar (Douglas J. Futuyma, *Science on Trial*, Pantheon Books, New York, 1983, s. 197).

Daşlaşmış qalıqlar da canlıların Yer üzündə qüsursuz və mükəmməl şəkildə ortaya çıxdığını göstərir. Yəni **növlərin mənşəyi Darvinin iddiasının əksinə olaraq təkamül deyil, yaradılışdır.**

İnsanın təkamülü nağlı

Təkamül nəzəriyyəsini müdafiə edənlərin ən çox gündəmə gətirdiyi məsələ insanın mənşəyi məsələsidir. Bu məsələdəki darvinist iddia bu gün yaşayan müasir insanın meymunabənzər bəzi məxluqlardan əmələ gəldiyini bildirir. 4-5 milyon il bundan əvvəl başladığı qəbul edilən bu mərhələdə müasir insanla onun əcdadları arasında bəzi “ara forma”ların yaşadığı iddia olunur. Həqiqətdə isə bütünlüklə xəyali olan bu ssenaridə dörd əsas “kateqoriya” sadalanır:

1. *Australopithecus*
2. *Homo habilis*
3. *Homo erectus*
4. *Homo sapiens*.

Təkamülçülər insanların guya ilk meymunabənzər əcdadlarına “cənub meymunu” mənasına gələn “australopithecus” adını verirlər. Bu canlılar həqiqətdə nəslə tükənmiş bir meymun cinsindən başqa bir şey deyil. İngiltərə və ABŞ-dan olan lord Soli Zakerman (Lord Solly Zuckerman) və prof. Çarlz Oksnerd (Charles Oxnard) kimi dünyanın iki məşhur anatomistinin australorithecus

nümunələri üzərində apardıkları çox əhatəli çalışmalar bu canlıların yalnız nəslə kəsilməmiş bir meymun cinsinə aid olmasını və onların insanlarla heç bir oxşarlığa malik olmadığını göstərmişdir (Solly Zuckerman, *Beyond The Ivory Tower*, Toplinger Publications, New York, 1970, ss. 75-94; Charles E. Oxnard, "The Place of Australopithecines in Human Evolution: Grounds for Doubt", *Nature*, c. 258, s. 389).

Təkamülçülər insan təkamülünün sonrakı mərhələsini də "homo", yəni insan olaraq təsnif edirlər. İddialara görə, homo sırasındakı canlılar australorithecus-lardan daha çox inkişaf etmişdilər. Təkamülçülər bu fərqli canlılara aid fəsilləri ard-arda düzərək xəyali bir təkamül cədvəli təşkil edirdi. Bu cədvəl xəyalidir, çünki həqiqətdə bu müxtəlif siniflər arasında təkamül əlaqəsinin olduğu heç vaxt sübut edilməmişdir. Təkamül nəzəriyyəsinin XX əsrdəki ən mühüm müdafiəçilərindən biri olan Ernst Meyr (Ernst Mayr) "Homo sapiensə uzanan zəncir həqiqətdə itkindir" deyərək bunu qəbul edir (J. Rennie, "Darwin's Current Bulldog: Ernst Mayr", *Scientific American*, Aralık 1992).

Təkamülçülər australorithecus-homo habilis-homo erectus-homo sapiens sıralamasını tərtibləyərkən bunların hər birinin ondan sonra gələnin atası olması təsvirini yaratmağa çalışırlar. Halbuki paleoantropoloqların son tapıntıları australorithecus, homo habilis və homo erectus-un dünyanın müxtəlif bölgələrində eyni dövrlərdə

yaşadıqlarını sübut etmişdir (Alan Walker, *Science*, c. 207, 1980, s. 1103; A. J. Kelso, *Physical Antropology*, 1. baskı, J. B. Lipincott Co., New York, 1970, s. 221; M. D. Leakey, *Olduvai Gorge*, c. 3, Cambridge University Press, Cambridge, 1971, s. 272).

Homo erectus sinifinə daxil edilən insanların bir hissəsi müasir dövrlərə qədər, homo sapiens neandertal və homo sapiens isə sapiens (müasir) insanla eyni şəraitdə yan-yana yaşamışlar (*Time*, dekabr 1996).

Bu isə, əlbəttə, bu siniflərin bir-birinin əcdadı olması iddiasının qüvvədə qalmadığını aydın şəkildə ortaya qoyur. Harvard Universiteti (ABŞ) paleontoloqlarından Stefan Cey Quld (Sterhen Yay Gould) özü bir təkamülçü olsa da darvinizm nəzəriyyəsinin bu çətinliyini belə izah edir:

Əgər bir-biri ilə paralel olaraq yaşayan üç müxtəlif hominid (insanabənzər) cizgisi varsa, elə isə bizim nəsil ağacımıza nə oldu? Aydındır ki, bunların biri digərindən meydana çıxmış ola bilməz. Bunların biri digəri ilə müqayisə ediləndə təkamül nəticəsində bir inkişaf ardıcılığı göstərə bilmirlər (S. J. Gould, *Natural History*, c. 85, 1976, s. 30).

Qısaı, mətbuatda və ya dərs kitablarında qeyd edilən və xəyalların məhsulu olan bəzi “yarımeymun, yarinsan” canlıların şəkilləri ilə, yəni ancaq təbliğat yolu ilə güclə saxlanmağa çalışılan

insanın təkamülü ssenarisi heç bir elmi əsası olmayan nağıldan ibarətdir.

Bu mövzunu uzun illər araşdıran, xüsusilə australopithecus fəsiləri üzərində 15 il tədqiqat aparan İngiltərənin ən məşhur və mötəbər alimlərindən biri lord Soli Zakerman özü bir təkamülçü idi, amma o da ortada meymunabənzər canlılardan insana gəlib çıxan həqiqi bir nəsil ağacının olmadığı nəticəsinə gəlmişdir.

Lord S.Zakerman bir də maraqlı bir “elm şkalası” hazırlamışdı. O, elmi olaraq qəbul etdiyi elm sahələrindən elmdən uzaq olaraq qəbul etdiyi elm sahələrinə qədər bir cədvəl təşkil etmişdi. Lord S.Zakermanın bu cədvəlinə görə, elmi, yəni konkret faktlara əsaslanan elm sahələri kimya və fizikadır. Cədvəldə bunlardan sonra biologiya elmləri, sonra da sosial elmlər yerləşir. Cədvəlin sonunda, yəni ən elmdən kənar hesab edilən hissədə isə telepatiya, “altıncı hiss” kimi “hissdənəkar dərk etmək” anlayışı, bir də “insanın təkamülü” vardır! Lord Zakerman cədvəlin bu hissəsini belə izah edir:

Obyektiv gerçəkliyin sahəsindən çıxıb da bioloji elm olaraq qəbul edilən bu sahələrə, yəni hissdənəkar idraka və insanın daşlaşmış tarixinin izah edilməsinə daxil olanda təkamül nəzəriyyəsinə inanan bir adam üçün hər şeyin mümkün olduğunu görürük. Belə ki, öz nəzəriyyələrinə qəti olaraq inanan bu adamların hətta bəzi ziddiyyətli qərarları eyni anda qəbul etməsi də mümkündür (Solly

Zuckerman, *Beyond The Ivory Tower*, Toplinger Publications, New York, 1970, s. 19).

İnsanın təkamülü nağılı da öz nəzəriyyələrinə kor-korana inanan bəzi insanların tapdıqları bəzi daşlaşmış qalıqları əvvəlcədən qəbul etdikləri fikirlərinə uyğun olaraq izah etməkdən ibarətdir.

Darvin düsturu!

Bura qədər qeyd etdiyimiz bütün texniki sübutlarla yanaşı təkamülçülərin necə cəfəng bir inanca malik olmasını bir də uşaqların da başa düşəcəyi qədər aydın bir misalla xülasə edək.

Təkamül nəzəriyyəsi canlı aləmin təsadüfən meydana gəldiyini iddia edir. Dolayısı ilə bu iddiaya görə, cansız və şüursuz atomlar bir yerə yığılaraq əvvəlcə hüceyrəni, sonra da eyni atomlar hər hansısa bir şəkildə digər canlıları və insanı meydana gətirmişdir. İndi fikirləşək. Canlı aləmin əsasları olan karbon, fosfor, azot, potasium bircə canlı da meydana gətirə bilməzlər. İstəsəniz bu məsələdə bir “təcrübə” aparaq və təkamülçülərin əslində müdafiə etdikləri, ancaq uca səslə deyə bilmədikləri iddianı onların adından “Darvin düsturu” ilə incələyək.

Təkamülçülər canlı aləmin əsasını təşkil edən fosfor, azot, karbon, oksigen, dəmir, maqnezium kimi elementlərdən çoxlu sayda böyük çənin içinə bol miqdarda qoysunlar. Hətta adi hallarda

olmayan, ancaq bu qarışıqın içində olmalıdır dedikləri bəzi ləvazimatları da bu çənə əlavə etsinlər. Qarışıqların içinə istədikləri qədər (təbii şəraitdə əmələ gəlməsi mümkün olmayan) aminosit, istədikləri miqdarda da (birinin də təsadüfən meydana gəlmə ehtimalı 10^{-950} olan) protein doldursunlar. Bu qarışığa istədikləri kimi istilik və rütubət versinlər. Bunları istədikləri inkişaf etmiş cihazlarla qarışdırırlar. Çənlərin yanına da bu dünyanın ən məşhur alimlərini dəvət etsinlər. Bu mütəxəssislər atadan oğula, nəsildən-nəslə ötürülərək növbə ilə milyardlarla, hətta trilyonlarla il davamlı olaraq çənlərin yanında gözləsinlər. Bir canlının meydana gəlməsi üçün hansı şərtləri mövcud olmasına inanırlarsa, hamısından istifadə etmək sərbəst olsun. Ancaq nə edirlərsə-etsinlər, o çənlərdən qətiyyən bir canlı çıxara bilməyəcəklər. Zürafələri, şirləri, arıları, bülülləri, tutuquşuları, atları, delfinləri, gülləri, zanbaqları, qərənfilləri, bananları, portağalları, almaları, xurmaları, pomidorları, yemişləri, qarpızları, əncirləri, zeytunları, üzümləri, şaftalıları, tovuzquşularını, qırqovulları, müxtəlif rəngli kəpənəkləri və bunlar kimi milyonlarla canlı növündən heç birini əmələ gətirə bilməzlər. Burada adını qeyd etdiyimiz bu canlı varlıqların tək bir hüceyrəsini də əldə edə bilməzlər.

Qısaı, şüursuz **atomlar bir yerə yığılaraq hüceyrəni əmələ gətirə bilməzlər**. Sonra yeni bir qərar verərək bir hüceyrəni iki yerə ayıran, daha sonra bir-birinin ardınca fərqli qərarlar verən,

elektron mikroskopunu kəşf edən, sonra öz hüceyrə quruluşunu bu mikroskopun altında incələyən professorları da əmələ gətirə bilməzlər.

Maddə ancaq Allahın üstün yaratması ilə canlı ola, həyat tapa bilər. Bunun əksini iddia edən təkamül nəzəriyyəsi isə təfəkkür və idraka tamamilə zidd olan bir cəfəngiyyətdir. Təkamülçülərin ortaya atdığı iddialar ətrafında bir az düşünmək haqqında yuxarıda danışılan nümunədə olduğu kimi bu həqiqəti də aydın şəkildə göstərir.

Gözdəki və qulaqdakı texnologiya

Təkamül nəzəriyyəsinin heç vaxt izah edə bilməyəcəyi başqa bir məsələ isə gözdəki və qulaqdakı mükəmməl hissetmə (lamisə) keyfiyyətidir.

Gözlə bağlı mövzuya keçməzdən əvvəl “necə görürük?” sualına qısa da olsa cavab verək. Bir cisimdən gələn şüalar gözə tərs olaraq düşürlər. Bu şüalar buradakı hüceyrələr tərəfindən elektrik siqnallarına çevrilir və beyinin arxa tərəfindəki görmə mərkəzi deyilən kiçik bir nöqtəyə ötürülür. Bu elektrik siqnalları sıra ilə davam edən icraatlardan sonra beyindəki bu mərkəzdə görüntü olaraq hiss edilir və görülür.

Bu məlumatdan sonra indi bir az fikirləşək. Beyin işıq üçün qapalıdır. Yəni beynin içi qapqaranlıqdır, işıq beynin olduğu yerdə qədər gedib çıxa bilməz. Görüntü mərkəzi deyilən yer zülmət qaranlıq, işığın heç vaxt çata bilmədiyi, bəlkə də heç vaxt rast gəlmədiyiniz qədər qaranlıq bir yerdir. Ancaq siz bu zülmət qaranlığında işıqlı, parlaq bir dünyanı seyr edirsiniz. Həm də bu o qədər aydın və keyfiyyətli bir görüntüdür ki, XXI əsrin texnologiyası da hər cür imkan sahibi olmasına baxmayaraq bu görüntünü əldə edə bilməmişdir. Məsələn, hazırda oxuduğunuz kitaba, kitabı tutan əllərinizə baxın. Sonra başınızı qaldırın və ətrafınıza nəzər salın. İndi gördüyünüz aydınlıq və keyfiyyətdəki bu görüntünü başqa bir yerdə görmüsünüzmü? Bu qədər aydın bir görüntünü sizə dünyanın bir nömrəli televizor şirkətinin istehsal etdiyi ən mükəmməl televizor ekranı da verə bilməz. 100 ildir minlərlə mühəndis bu aydınlığı əldə etməyə çalışır. Bunun üçün fabriklər, nəhəng təsisatlar qurulur, tədqiqatlar aparılır, planlar və layihələr hazırlanır. Yenə də bir televiziya ekranına baxın, bir də əlinizdə tutduğunuz bu kitaba. Arada böyük aydınlıq və keyfiyyət fərqi olduğunu görəcəksiniz. Həm də televizor ekranı sizə ikiölçülü bir görüntü göstərir, halbuki siz üçölçülü, dərin bir perspektivi görürsünüz.

Uzun illərdir on minlərlə mühəndis üçölçülü televizor hazırlamağa, gözün görmə keyfiyyətinə yiyələnməyə səy göstərir. Bəli, üçölçülü televizor sistemini hazırlaya bildilər, ancaq onu da

eynəksiz görmək mümkün deyil. Bu eyni zamanda süni bir üçölçülü sistemdir. Arxa tərəf daha bulanıq, qarşı tərəf isə kağızdan hazırlanmış dekorasiya kimi görünür. Heç vaxt gözün gördüyü qədər dəqiq və keyfiyyətli bir görüntü ola bilməz. Kamerada da, televizorda da mütləq görüntü itkisi baş verir.

Təkamülçülər bu keyfiyyətli və dəqiq görüntünü təşkil edən mexanizmin təsadüfən meydana gəldiyini iddia edirlər. İndi bir adam sizə otağınızın bir küncündəki televizorun təsadüflər nəticəsində meydana gəldiyini, “atomlar bir yerə toplandı və bu göstərən cihazı meydana gətirdi” desə, nə fikirləşərsiniz? Minlərlə adamın bir yerə yığılaraq düzəldə bilmədiyini şüursuz atomlar necə edə bilər?

Gözün gördüyündən daha ibtidai olan bu görüntünü meydana gətirən cihaz təsadüfən meydana gəlmirsə, gözün və gözün gördüyü görüntünün də təsadüfən meydana gəlməyəcəyi aydın məsələdir.

Bu məsələ qulaq üçün də eynidir. Xarici qulaq ətrafdakı səsləri qulaq çömçəsi vasitəsilə yığıb orta qulağa ötürür. Orta qulaq aldığı səs tirtəyişlərini gücləndirərək daxili qulağa ötürür. Daxili qulaq da bu tirtəyişləri elektrik siqnallarına döndərərək beyinə göndərir. Eynilə görmə məsələsində olduğu kimi eşitmək icraatları da beyindəki eşitmə mərkəzində həyata keçir.

Gözdəki vəziyyət qulaq üçün də qüvvədə qalır, yəni beyin işığa olduğu kimi səsə də qapalıdır, səsi keçirmir. Dolayısı ilə ətraf nə

qədər gurultulu da olsa beynin içi tamamilə səssizdir. Buna baxmayaraq ən dəqiq səslər beyində hiss edilir. Səs keçirməyən beynimizdə bir orkestrin simfonialarını eşidərsiniz, izdihamlı bir məkanın bütün gurultusunu eşidərsiniz. Ancaq həmin anda həssas bir cihazla beynimizin içindəki səs səviyyəsi ölçülsə, burada mütləq bir səssizliyin hakim olduğu görünəcək.

Dəqiq bir görüntü əldə edə bilmək üçün indiyə qədər texnologiyadan necə istifadə edilirsə, səs üçün də eyni səylər onlarla ildir ki, davam edir. Səsi qeyd etmək cihazları, çoxlu elektrik aləti, səsi qeyd edən musiqi sistemləri bu səylərin bəzilərinin nəticələridir. Ancaq bütün texnologiyaya, bu texnologiyada işləyən minlərlə mühəndisə və mütəxəssisə baxmayaraq qulaqdakı dəqiq və keyfiyyətli bir səs əldə edilməmişdir. Ən böyük musiqi sistemi şirkətinin istehsal etdiyi ən keyfiyyətli musiqi alətini fikirləşin. Səsi qeyd edəndə mütləq səsin bir hissəsi itir və ya az da olsa mütləq xırıltılı əmələ gəlir. Musiqi cihazını açanda musiqi başlamamışdan əvvəl bir xırıltılı səsi mütləq eşidəcəksiniz. Ancaq insan bədənindəki texnologiyanın məhsulu olan səslər çox dəqiq və qüsursuzdur. Bir insan qulağı heç vaxt musiqi mərkəzində olduğu kimi xırıltılı və ya pozuntulu səs hiss etməz, səs necədirsə, onu tam və dəqiq olaraq eşidir. Bu vəziyyət insan yaradıldığı gündən indiyə qədər bu cürdür.

Bu günə qədər insan oğlunun istehsal etdiyi, hazırladığı heç bir görüntü və səs cihazı göz və qulaq qədər həssas və uğurlu bir lamisə sistemi ola bilməmişdir.

Ancaq görmə və eşitmə hadisəsində bütün bunlardan başqa çox böyük həqiqət var.

Beynin içindəki görünən və eşidən şüur kimə aiddir?

Beynin içində cürbəcür rəngli bir dünyanı seyr edən, simfoniyları, quşların səsini eşidən, çiçəkləri iyləyən kimdir?

İnsanın gözlərindən, qulaqlarından, burnundan gələn xəbərdarlıqlar elektrik siqnalı olaraq beyinə ötürülür. Biologiya, fiziologiya və ya biokimya kitablarında bu görüntünün beyində necə meydana gəlməsinə dair çoxlu təfərrüatlar oxuya bilərsiniz. Ancaq bu məsələ haqqındakı həqiqətə heç bir yerdə rast gələ bilməzsiniz ki, beyində bu elektrik siqnallarını görüntü, səs, iy və hiss olaraq qavrayan kimdir? Beynin içində gözə, qulağa, buruna ehtiyac hiss etmədən bütün bunları qavrayan bir şüur var. Bu şüur kimə aiddir?

Əlbəttə, bu şüur beyni təşkil edən sinirlərə, yağ təbəqəsinə və sinir hüceyrələrinə aid deyil. Buna görə də hər şeyin maddədən ibarət olduğunu zənn edən darvinist materialistlər bu suallara heç

vaxt cavab verə bilmir. Çünki bu şüur Allahın yaratdığı ruhdur. Ruh görüntünü seyr etmək üçün gözə, səsi eşitmək üçün qulağa ehtiyac hiss etməz. Bunlardan da başqa fikirləşmək üçün beynə də ehtiyacı olmaz.

Bu aydın və elmi həqiqətləri oxuyan hər bir insanın beynin daxilindəki bir neçə santimetrlik, qapqaranlıq məkana bütün kainatı ölçülülü, rəngli, kölgəli və işıqlı olaraq sığışdıran Allahı fikirləşib, Ondan qorxub Ona sığınması lazımdır.

Materialist inanc

Bura qədər araşdırdığımız təkamül nəzəriyyəsinin elmi kəşflərlə açıq şəkildə ziddiyyət təşkil edən bir iddia olduğunu göstərir. Nəzəriyyənin həyatın mənşəyi haqqındakı iddiası elmə ziddir, ortaya atdığı təkamül mexanizmlərinin heç bir təkmilləşdirici təsiri yoxdur və dünyanın daşlaşmış qatları darvinizm nəzəriyyəsinin vacib saydığı keçid formalarının yaşamadıqlarını göstərir. Belə də təkamül nəzəriyyəsinin əlbəttə ki, elmə zidd bir fikir kimi kənara atılması lazımdır.

Tarix boyu təkamül modeli kimi bir çox düşüncə sistemi elmin gündəmindən çıxarılmışdır. Amma təkamül nəzəriyyəsinə təkidlə elmi gündəmə gətirmək istəyirlər. Hətta bəzi adamlar bu

nəzəriyyənin tənqidini “elmə hücum” kimi qələmə verməyə çalışır. Görəsən nəyə görə?

Bunun səbəbi təkamül nəzəriyyəsinin bəzi mühitlər üçün heç cür əldən buraxılmayacaq ehkamçı bir inanc olmasıdır. Bu adamlar materialist fəlsəfəyə kor-koranə bağlıdırlar və darvinizmi də təbiətə verilə biləcək yeganə materialist izah olduğu üçün mənimsəyirlər.

Bəzən bunu açıq şəkildə etiraf da edirlər. Harvard Universitetindən məşhur genetik və tanınmış təkamülçü olan Riçard Levontin “əvvəlcə materialist, sonra alim” olduğunu belə etiraf edir:

Bizim materializmə bir etiqadımız var, aprior (əvvəlcədən qəbul edilmiş, doğru sayılan, təcrübədən asılı olmayan, təcrübədən qabaq mövcud olan) bir inandır bu. Bizi dünyaya materialist bir açıqlama gətirməyə məcbur edən şey elmin istiqamət və qaydaları deyil. Əksinə, materializmə olan aprior bağlılığımız üzündən dünyaya materialist açıqlama gətirən araşdırma üsullarını və qavramları təqdir edirik. Materializm mütləq doğru olduğuna görə də ilahi bir açıqlamanın səhnəyə daxil olmasına icazə verə bilmərik (Richard Lewontin, "The Demon-Haunted World", *The New York Review of Books*, 9 yanvar 1997, s. 28).

Bu sözlər darvinizmin materialist fəlsəfəyə bağlılıq ucbatından yaşadılan bir ehkam olmasının açıq ifadəsidir. Bu ehkam maddədən başqa heç bir varlıq olmadığını qəbul edir. Buna görə də cansız, məntiqsiz maddənin həyatı yaratdığına inanır. Milyonlarla

müxtəlif canlı növünün, məsələn, quşların, balıqların, zürafələrin, qaplanların, böcəklərin, ağacların, çiçəklərin, balinaların və insanların cansız maddənin öz içindəki dəyişikliklərə, yəni yağan yağışla, çaxan şimşəklə onun içindən meydana gəldiyini qəbul edir. Həqiqətdə isə bu, həm ağla, həm də elmi gerçəkliklərə zidd qənaətdir. Amma darvinistlər “ilahi bir açıqlamanın səhnəyə girməməsi” üçün bu qənaəti müdafiə etməkdə davam edirlər.

Canlıların mənşəyinə əvvəlcədən qəbul edilmiş materialist düşüncə ilə baxmayan hər kəs isə bu açıq gerçəyi görəcəkdir: “Bütün canlılar üstün bir gücə, məlumata və ağla sahib olan bir Yaradanın əsərləridir. O Yaradan bütün kainatı yoxdan var edən, canlıları da yaradıb şəkilləndirən Allahdır”.

Təkamül nəzəriyyəsi bəşər tarixinin ən təsirli sehridir

Burada bunu da bildirmək lazımdır ki, əvvəlcədən qəbul edilmiş mənfi fikirləri olmayan, heç bir ideologiyanın təsiri altında qalmayan, ancaq aqlını və məntiqini işlədən hər bir insan elmdən və mədəniyyətdən uzaq olan cəmiyyətlərin xurafatlarını əks etdirən təkamül nəzəriyyəsinin inanılması mümkün olmayan bir iddia olduğunu asanlıqla başa düşəcəkdir.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, təkamül nəzəriyyəsinə inananlar böyük bir çənin içinə çoxlu atomu, molekulu, cansız maddəni dolduran və bunların qarışmasından vaxt ərzində fikirləşən, dərk edən, kəşflər edən professorların, tələbələrin, Eynşteyn, Hubbl kimi elm adamlarının, Frenk Sinatra, Çarlton Heston kimi sənətçilərin, bununla yanaşı, ceyranların, limon ağaclarının, qərənfillərin çıxacağına inanırlar. Həm də bu cəfəng iddiaya inananlar elm adamları, professorlar, mədəni, təhsilli insanlardır. Buna görə də təkamül nəzəriyyəsi üçün “dünya tarixinin ən böyük və ən təsirli sehri” ifadəsini işlətmək daha münasib olacaq. Çünki bəşər tarixində insanların ağılı başından bu dərəcədə alan, ağıl və məntiqlə fikirləşməsinə imkan verməyən, gözlərinin qarşısına sanki bir pərdə çəkib çox açıq olan həqiqətləri görmələrinə mane olan bir başqa inanc və ya iddia da yoxdur. Bu, qədim misirlilərin günəş tanrısı Raya, bəzi afrikalı qəbilələrin totemlərə, Səba xalqının günəşə sitayiş etməsindən, Hz. İbrahimin tayfasının öz əlləri ilə düzəltdiyi bütələrə, Hz.Musanın xalqının qızıldan düzəltdiyi buzova sitayiş etməsindən daha dəhşətli və qəbuledilməz bir korluqdur. Həqiqətdə bu vəziyyət Allahın Quranda işarə etdiyi bir ağılsızlıqdır. Allah bəzi insanların idrak qabiliyyətinin qapanacağını və həqiqətləri görməkdən aciz vəziyyətə düşəcəyini əksər ayələrində bildirir. Bu ayələrdən bəziləri bunlardır:

“Həqiqətən, inkar edənləri əzabla qorxutsan da, qorxutmasan da onlar üçün birdir, iman gətirməzlər. Allah onların ürəyinə və qulağına möhür vurmuşdur. Gözlərində də pərdə vardır. Onları böyük bir əzab gözləyir!” (“Bəqərə”, 2/6-7).

“...Onların qəlbləri vardır, lakin onunla anlamazlar. Onların gözləri vardır, lakin onunla eşitməzlər. Onlar heyvan kimidirlər, bəlkə də daha çox zəlalətdədirlər. Qafil olanlar da məhz onlardır!” (“Əraf”, 7/179).

Allah başqa ayələrdə isə bu insanların möcüzələr görsələr də inanmayacaq qədər sehrləndiklərini belə bildirir:

“Əgər onlara göydən bir qapı açsaq və onunla durmadan yuxarı dırmaşsalar, yenə də “Gözümüz bağlanmış, biz sehrlənmişik” deyərlər” (“Hicr”, 15/14-15).

Bu qədər geniş bir kütlənin üzərində bu sehrin təsirli olması, insanların həqiqətlərdən bu qədər uzaq saxlanması və 150 ildir bu sehrin pozulmaması isə sözlərlə deyilə bilməyəcək qədər heyrətamiz bir vəziyyətdir. Çünki bir və ya bir neçə insanın imkan xaricində olan ssenarilərə, cəfəngiyyat və məntiqsizliklərlə dolu iddialara inanması aydın ola bilər. Ancaq dünyanın dörd bir tərəfindəki insanların şüursuz və cansız atomların ani bir qərarla bir yerə yığılıb, fəvqəladə bir təşkilatlanma, nizam-intizam, ağıl və şüur göstərən qüsursuz bir sistemlə işləyən kainatı, canlı aləm üçün uyğun olan hər cür

xüsusiyyətə sahib olan Yer planetini və saysız kompleks sistemlə təchiz edilmiş canlıları meydana gətirdiyinə inanmasının sehrdən başqa bir izahı və adı yoxdur.

Həmçinin Allah Quranda inkarçı fəlsəfənin tərəfdarı olan bəzi adamların etdiyi sehlərlə insanları təsir altına aldıklarını Hz.Musa və Firon arasında baş verən bir hadisə ilə bizə bildirir. Hz.Musa Firona haqq dini başa salanda Firon Hz.Musaya öz “əlmlı sehrbazları” ilə insanların yığışdıqları bir yerdə qarşılaşmalarını istəyir. Hz.Musa sehrbazlarla qarşılaşanda əvvəlcə sehrbazlara onların mərifətlərini göstərməsini əmr edir:

“(Musa:) “Siz atın!” dedi. Onlar (əllərindəkini yerə) atdıqda adamların gözlərini bağlayıb onları qorxutdular və böyük bir sehr göstərdilər” (“Əraf”, 7/116).

Göründüyü kimi, Fironun sehrbazları gözbağlamalarla - Hz.Musa və ona inananlar istisna olmaqla - insanların hamısını sehləyə bilmişdilər. Ancaq onların atdıqlarının əvəzində Hz.Musanın göstərdiyi dəlil onların bu sehrini, ayələrin ifadəsi ilə desək, “uydurub düzəldikləri bütün şeyləri udmuş”, yəni təsirsiz hala gətirmişdir:

“Biz də Musaya: “Əsanı tulla!” deyə vəhy etdik. Bir də baxıb gördülər ki, əsa onların uydurub düzəldikləri bütün şeyləri udur. Artıq haqq zahir, onların uydurub düzəldikləri yalanlar isə batil oldu. Sehrbazlar orada

məğlub edildilər və xar olaraq geri döndülər” (“Əraf”, 7/117-119).

Ayədə də bildirildiyi kimi, əvvəl insanları sehrləyərək öz təsiri altına bu adamların etdiklərinin bir saxtakarlıq olmasının üzə çıxıb təsdiqlənməsindən sonra qeyd edilən adamlar pis vəziyyətə düşmüşdülər. Günümüzdə də bir sehrin təsiri ilə elm pərdəsi altında çox cəfəng iddialara inananlar və bunları müdafiə etməyə həyatlarını həsr edənlər əgər bu iddialardan əl çəkməsələr, həqiqətlər tam mənası ilə açığa çıxanda və “sehr pozulanda” onlar da pis vəziyyətə düşəcəklər.

Təkamül nəzəriyyəsini müdafiə edən və ateist bir filosof olan Malkolm Maqgric (Malcolm Muggeridge) belə bir vəziyyətdən qorxduğunu belə etiraf edir:

Mən özüm təkamül nəzəriyyəsinin xüsusilə tətbiq edildiyi sahələrin gələcəyin tarix kitablarındakı ən böyük gülünc vəziyyətlərdən biri olacağına inandım. Gələcək nəsillər bu qədər çürük və qeyri-müəyyən olan bir hipotezin inanılmaz bir sadələvhlüklə qəbul edilməsini heyrət içində qarşılayacaqlar (Malcolm Muggeridge, *The End of Christendom*, Grand Rapids: Eerdmans, 1980, s. 43).

Bu gələcək uzaqda deyil, əksinə, çox yaxın bir gələcəkdə insanlar “təsadüflər”in tanrı ola bilməyəcəyini başa düşəcəklər və təkamül nəzəriyyəsi bəşər tarixinin ən böyük yalanı və ən şiddətli

sehri olaraq tanıdılacaq. Bu şiddətli sehr böyük sürətlə dünyanın dörd bir tərəfində özünün insanlar üzərindəki təsirini azaltmağa başlamışdır. Təkamül yalanının sirrini öyrənən əksər insanlar bu yalana necə inandıqlarını heyrət və təəccüb içində götür-qoy edirlər.

**“Sən pak və müqəddəssən! Sənin bizə öyrətdiklərimdən
başqa biz heç bir şey bilmirik. Hər şeyi bilən, hökm və
hikmət sahibi Sənsən”**

(“Bəqərə”, 2/32).

İqtibaslar

- 1 Max Mallowan, *Noah's Flood Reconsidered*, İraq: XXVI-2, 1964, s. 66.
- 2 Max Mallowan, *Noah's Flood Reconsidered*, İraq: XXVI-2, 1964, s. 66.
- 3 Muazzez İlmiye Çığ, *Kuran, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökleri*, 2.b., İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.
- 4 Fred Warshofsky, "Ur of the Chaldees", *Readers Digest*, Aralık 1977.
- 5 Max Mallowan, *Noah's Flood Reconsidered*, İraq: XXVI-2, 1964, s. 70.
- 6 Werner Keller, *Und die Bibel hat doch recht* (The Bible as History; a Confirmation of the Book of Books), New York: William Morrow, 1956, s. 40.
- 7 "Kiş", *Ana Britannica*, Cilt 13, s. 361.
- 8 "Şuruppah", *Ana Britannica*, Cilt 20, s. 311.
- 9 Max Mallowan, *Early Dynastic Period in Mesopotamia*, *Cambridge Ancient History 1-2*, Cambridge: 1971, s. 238.
- 10 Joseph Campbell, *Doğu Mitolojisi*, Ankara: 1993, s. 129.
- 11 *Bilim ve Ütopya*, Temmuz 1996, 176. dipnot, s. 19.
- 12 Everett C. Blake, Anna G. Edmonds, *Biblical Sites in Turkey*, İstanbul: Redhouse Press, 1977, s. 13.
- 13 Werner Keller, *Und die Bibel hat doch recht* (The Bible as History; a Confirmation of the Book of Books), New York: William Morrow, 1956.
- 14 "Le Monde de la Bible", *Archeologie et Histoire*, Temmuz-Ağustos 1993.
- 15 Werner Keller, *Und die Bibel hat doch recht* (The Bible as History; a Confirmation of the Book of Books), New York: William Morrow, 1956.

- 16 Werner Keller, *The Bible as History in Pictures*, New York: William Morrow, 1964.
- 17 Werner Keller, *Und die Bibel hat doch recht* (The Bible as History; a Confirmation of the Book of Books), New York: William Morrow, 1956, s. 88.
- 18 G. Ernest Wright, "Bringing Old Testament Times to Life", *National Geographic*, Vol. 112, Aralık 1957, s. 833.
- 19 Thomas H. Maugh II, "Ubar, Fabled Lost City, Found by LA Team", *The Los Angeles Times*, 5 Şubat 1992.
- 20 Kamal Salibi, *A History of Arabia*, Caravan Books, 1980.
- 21 Bertram Thomas, *Arabia Felix: Across the "Empty Quarter" of Arabia*, New York: Schrieber's Sons 1932, s. 161.
- 22 Charles Crabb, "Frankincense", *Discover*, Ocak 1993.
- 23 Nigel Groom, *Frankincense and Myrrh*, Longman, 1981, s. 81.
- 24 Nigel Groom, *Frankincense and Myrrh*, Longman, 1981, s. 72.
- 25 Joachim Chwaszcza, *Yemen*, 4PA Press, 1992.
- 26 Joachim Chwaszcza, *Yemen*, 4PA Press, 1992.
- 27 Brian Doe, *Southern Arabia*, Thames and Hudson, 1971, s. 21.
- 28 *Ça m'Interesse*, Ocak 1993.
- 29 "Hicr", *İslam Ansiklopedisi: İslam Alemleri, Tarihi, Coğrafya, Etnoğrafya ve Bibliyografya Lugati*, Clit 5/1, s. 475.
- 30 Phillip Hitti, *A History of the Arabs*, London: Macmillan, 1970, s. 37.
- 31 "Semudlar", *Ana Britannica*, Cilt 19, s. 232.
- 32 Brian Doe, *Southern Arabia*, Thames and Hudson, 1971, ss. 21-22.

- 33 Ernst H. Gombrich, *Dünya Tarihi*, Çev. Ahmet Mumcu, İstanbul: İnkilap Kitabevi, 1997, s. 25.
- 34 E. H. Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, Çev. Bedrettin Cömert, 4.b., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992, s. 41.
- 35 Eli Barnavi, *Historical Atlas of The Jewish People*, London: Hutchinson, 1992, s. 4; “Egypt”, *Encyclopædia Judaica*, Cilt 6, s. 481 ve “The Exodus and Wanderings in Sinai”, Cilt 8, s. 575; *Le Monde de la Bible*, No: 83, Temmuz-Ağustos 1983, s. 50; *Le Monde de la Bible*, No:102, Ocak-Şubat 1997, ss. 29-32; Edward F. Wentz, *The Oriental Institute News and Notes*, No:144, Kış 1995; Jacques Legrand, *Chronicle of The World*, Paris: Longman Chronicle, SA International Publishing, 1989, s. 68; David Ben-Gurion, *A Historical Atlas Of the Jewish People*, New York: Windfall Book, 1974, s. 32.
- 36 <http://www2.plaguescape.com/a/plaguescape/>
- 37 “Red Sea”, *Encyclopædia Judaica*, Cilt 14, ss. 14-15.
- 38 David Ben-Gurion, *The Jews in Their Land*, New York: A Windfall Book, 1974, ss. 32-33.
- 39 “Seba”, *İslam Ansiklopedisi: İslam Alemi, Tarihi, Coğrafya, Etnoğrafya ve Bibliyografya Lugati*, Cilt 10, s. 268.
- 40 Hommel, *Explorations in Bible Lands*, Philadelphia: 1903, s. 739.
- 41 “Marib”, *İslam Ansiklopedisi: İslam Alemi, Tarihi, Coğrafya, Etnoğrafya ve Bibliyografya Lugati*, Cilt 7, ss. 323-339.
- 42 Mevdudi, *Tefhimül Kuran*, Cilt 4, İstanbul: İnsan Yayınları, s. 517.

- 43 Werner Keller, *Und die Bibel hat doch recht* (The Bible as History; a Confirmation of the Book of Books), New York: William Morrow, 1956, s. 230.
- 44 *New Traveller's Guide to Yemen*, s. 43.
- 45 Musa Baran, *Efes*, ss. 23-24.
- 46 L. Massignon, *Opera Minora*, Cilt III, ss. 104-108.
- 47 Taberi, *Tarih-ul İmem*.
- 48 Muhammed Emin.
- 49 Fahreddin Razi.
- 50 Kadı Beyzavi'nin, Nesefi'nin, Celaleyn ve Tıbyan tefsirlerinde, Elmalılı'nın, ö. Nasuhi Bilmen'in tefsirlerinde.
- 51 Ahmet Akgündüz, *Tarsus Tarihi ve Ashab-ı Kehf*.